

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧАЙКА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 343.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
ШАХРАЙСТВУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.М. Чайка**

Науковий керівник: **Вітвіцький Сергій Сергійович**, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Кропивницький – 2023

АНОТАЦІЯ

Чайка І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Кропивницький. – 2023.

У дисертації здійснено комплексне кримінологічне дослідження шахрайства, як негативного соціального явища, складено детальну кримінологічну характеристику шахрайства та розроблено на цій основі систему заходів та засобів запобігання шахрайству в Україні.

Стверджується, що шахрайство як суспільно небезпечне явище, а також заходи запобігання шахрайства ставали предметом багатьох наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Всі наявні дослідження у сфері запобігання шахрайству у галузі кримінального права та кримінології поділено на декілька видів. У галузі кримінального права їх розподілено на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин, в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі кримінології їх розподілено на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінологічній характеристиці та запобіганню шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобіганню груп кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство.

Стверджується, що загальний об'єкт кримінального правопорушення – це усі суспільні відносини, що знаходяться під охороною законодавства про кримінальну відповідальність. Його ознаки корелюють з об'єктами кримінально-правової охорони, визначеними у ч. 1 ст. 1 КК України.

Обґрунтовано позицію, що під час визначення родового та безпосереднього об'єкта складу шахрайства найбільш доцільним є використання економіко-правового підходу, що поєднує юридичні та економічні ознаки самого поняття «власність». За ознакою видового об'єкта складу кримінального правопорушення шахрайство охарактеризовано як інтелектуальний вид корисливих кримінальних правопорушень, пов'язаних з оберненням чужого майна (права на нього) на свою користь чи користь інших осіб. Безпосереднім об'єктом шахрайства є гарантоване законодавством України право власності, зміст якого полягає у правових відносинах з володіння, користування та розпорядження майном, що є сталими та захищеними законом.

Доводиться необхідність зниження віку кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Зазначається, що під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

Автор робить висновок, що під час вчинення шахрайства існує виключно корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння чужим майном або придбання права на майно. У складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства.

На підставі аналізу кримінального законодавства зарубіжних країн робиться висновок про те, що шахрайство пов'язується з такими наскрізними ознаками, як уведення в оману (обман, брехня, обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання, просте замовчування, інші шахрайські заходи тощо) та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). В окремих країнах посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики (підпал або затоплення судна у Німеччині, чекові (вексельні) шахрайства у США, заповітні документи у Канаді, грошові перекази у Австралії, вчинення в умовах контракту в Індії, фішинг в Іспанії тощо). В окремих випадках шахрайство має місце лише тоді, коли незаконно вилучається майно громадянина держави (Австралія).

Доводиться, що окремі кваліфікуючі ознаки шахрайства є наскрізними для усіх норм кримінального законодавства як зарубіжних країн, так і України (співучасть у вчиненні шахрайства, множинність вчинення шахрайств та інших майнових злочинів, суспільно небезпечних наслідків та способів вчинення шахрайств). Однак існують окремі, суто національні кваліфіковані ознаки шахрайства, як-от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо.

З точки зору запобіжної діяльності основним суб'єктом запобігання шахрайствам у зарубіжних країнах є правоохоронні органи. Активну участь у цьому процесі бере громадськість, яка залучається до запобіжної діяльності як завдяки впровадженню програм запобігання кримінальним правопорушенням, так і на загальних засадах. Окрема увага зосереджується на програмах комунікації поліції з громадянами за допомогою месенджерів та мережі Інтернет у цілому. Робиться висновок, що перспективним напрямом запобігання злочинності, у тому числі запобігання шахрайствам, є подальше впровадження у нашій країні програми «Безпечна країна».

За кількістю вчинених (зареєстрованих) шахрайств усі регіони України розподілено на чотири категорії: 1) регіони з високим рівнем вчинення

шахрайств; 2) регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств; 3) регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств; 4) регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств. Авторкою запропоновано напрями удосконалення ведення офіційної статичної звітності за шахрайствами, зокрема: додати в статичну звітність наркотичне сп'яніння як ознаку особи, що його вчинила; додати більш складні форми співучасті у вчиненні шахрайства; вести статистику за загальною кількістю кримінальних правопорушень проти власності.

Доведено, що найбільша кількість шахрайств вчиняється у м. Київ. У містах обласного значення вчинено 37% шахрайств у звичайних містах – 33%. У селах та селищах вчинено відносно невелику кількість шахрайств – 7%. Однак, відносно масовими стали шахрайства у населених пунктах, що розташовані в зоні бойових дій (27%).

Використовуючи гіпотезу про те, що сама конструкція шахрайства передбачає те, що кримінальний правопорушник тісно взаємодіє із потерпілим, авторкою доводиться, що наскрізним детермінантом шахрайства є віктимологічні фактори, які можуть відноситись як до причин, так і до умов вчинення шахрайств. Причини шахрайства розподілено на декілька груп факторів, серед яких найбільш суттєвими є економічні, соціально-демографічні та культурні. Умовами вчинення шахрайств визначено недосконалість чинного законодавства, неефективність роботи правоохоронних органів, психологічна особливість шахрая, віктимність особи щодо якої вчиняють шахрайство.

Кримінологічну характеристику особи шахрая надано із використанням таких груп критеріїв: соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові ознаки та кримінально-правові ознаки. На основі проведеного дослідження сформовано типовий кримінологічний портрет шахрая. А саме, шахрай – це працездатний (95%) громадянин України (98,5%) у віці від 24 до 45 років (66%), який має повну загальну середню, базову або професійно-технічну освіту (80%), не працює і не навчається (70%), характеризується задовільно за місцем мешкання або роботи (67%), має

середньостатистичні показники вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин, що раніше вчиняв кримінальні правопорушення (38%).

Констатовано, що кожне четверте шахрайство в Україні вчиняється жінками. Неповнолітні особи вчиняють шахрайство у 2% випадках з суттєвою перевагою частки осіб 16-17 років. Проведений авторкою аналіз кримінальних справ надав зробити висновок, що найбільш активною віковою групою осіб, що вчиняють шахрайства є особи у віці від 24 до 45 років. Особи зазначеної вікової групи вчинили 66% шахрайств. 23% шахрайств вчиняється групою осіб. Груповий характер шахрайства є властивим для кримінальних правопорушень, що вчиняються в умовах вулиці, громадських місцях, шляхом продажу товарів послуг, що вчиняються у мережі інтернет, у сфері будівництва та відчуження нерухомості. Шахраї схильні визнавати свою вину повністю (46%), або частково (17%).

До загальносоціальних заходів запобігання шахрайству в Україні віднесено: 1) соціально-економічні та правові заходи; 2) організаційно-управлінські заходи; 3) культурно-виховні та освітні заходи; 4) медичні заходи.

До спеціально-кримінологічних заходів запобігання шахрайству в Україні віднесено такі: 1) соціально-економічні: врегулювання порядку ліцензування будівництва об'єктів; врегулювання законодавства в частині інвестиційної діяльності. Зокрема Закону України від 18 вересня 1991 року № 1560–ХІІ «Про інвестиційну діяльність»; перегляд особливостей визнання банкрутства та подальших, пов'язаних із цим процедур, шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597–VIII; удосконалення нормативно-правового забезпечення соціального захисту жінок; 2) правові: розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року; перегляд розміру штрафу, визначеного в ч. 2 ст. 190 КК України та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди; 3) організаційно-

управлінські: реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо); запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо) тощо.

Розроблено систему недиференційованих індивідуально-профілактичних засобів запобігання шахрайству: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані зі здійсненням організаційно-управлінських функцій; 3) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 4) із урахуванням аналізу статистичних даних, які свідчать про те, що здебільшого шахрайства вчиняються особами із базовою та профільною середньою освітою, які працездатні, але не працюють та не навчаються, необхідним є сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених з місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватись та мати законний дохід; 5) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених з місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 6) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації.

Стверджується, що окрему увагу необхідно приділяти індивідуально-профілактичним засобам та заходам запобігання кримінальній поведінці специфічних суб'єктів шахрайства, зокрема – засуджених установ виконання покарань. Запропоновано систему засобів та заходів запобігання шахрайству в пенітенціарних установах.

Розроблено систему заходів віктимологічного запобігання шахрайству на загальносоціальному, спеціально-віктимологічному та програму індивідуальної віктимологічної роботи із запобігання первинній та вторинній віктимізації населення в частині вчинення шахрайських дій.

Ключові слова: кримінальне правопорушення проти власності, майно, право на майно, шахрайство, незаконне заволодіння, придбання, обман, зловживання довірою, кримінологічна характеристика, віктимологічна характеристика, запобігання.

SUMMARY

Chaika I.M. Criminological characteristics and prevention of fraud in Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 - Law. - Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi. - 2023.

In the dissertation, a comprehensive criminological study of fraud as a negative social phenomenon was carried out, a detailed criminological description of fraud was compiled, and a system of measures and means of fraud prevention in Ukraine was developed on this basis.

It is claimed that fraud as a socially dangerous phenomenon, as well as measures to prevent fraud, became the subject of many scientific studies by domestic and foreign scientists. All existing research regarding fraud prevention in the field of criminal law and criminology is divided into several types. In the field of criminal law, they are divided into the following groups: a) dedicated directly to criminal liability for committing fraud; b) dedicated to a wider range of social relations in which fraud is considered a component of the subject of research. In the field of criminology, they are divided into the following groups: a) devoted directly to criminological characteristics and fraud prevention; b) devoted to separate levels (directions) of fraud prevention; c) dedicated to individual components of fraud (depending on the subject and sphere of social relations); e) devoted to the prevention of groups of criminal offenses, the component of which is fraud.

It is claimed that the general object of a criminal offense is all social relations protected by criminal liability legislation. Its features correlate with the objects of criminal law protection defined in Part 1 of Art. 1 of the Criminal Code of Ukraine.

The position is substantiated that when determining the generic and immediate object of fraud, it is most appropriate to use an economic-legal approach that combines legal and economic features of the concept of "property" itself. According to the specific object of the composition of the criminal offense, fraud is

characterized as an intellectual type of self-interested criminal offense associated with the transfer of someone else's property (the right to it) to one's own benefit or to the benefit of other persons. The direct object of the fraud is the right of ownership guaranteed by the legislation of Ukraine, the content of which consists in the legal relations of ownership, use, and disposal of property, which are permanent and protected by law.

The need to lower the age of criminal responsibility for committing fraud through illegal transactions using electronic computing equipment is proven. It is noted that when committing fraud, a person is aware of its socially dangerous nature of deception or abuse of trust (the actual aspect of the offense committed, objective elements of the offense committed, the status of property or rights to property, the method of committing fraud and the state of the deceived person, etc.), he\she assumes that due to by his\ her actions, he\she takes possession of someone else's property or acquires the right to property (namely, that property or the right to it that does not belong to him\her will be at his\her disposal, that real damage will be caused to the victim, etc.) and wants to take possession of someone else's property or acquire the right to property.

The author concludes that when committing fraud, there is an exclusively self-seeking motive, such as encouraging a person to seize someone else's property or acquire the property right. As part of the fraud, the purpose is not provided for in the disposition of Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine, however, taking possession of someone else's property or acquiring the property right should be considered both from the point of view of the objective aspect of the composition of the criminal offense and the subjective one. Therefore, possession comes from the context of the regulatory prescription and, accordingly, it should be considered as the purpose of the fraud.

Based on the analysis of the criminal legislation of foreign countries, it is concluded that fraud is associated with such features as misleading (deceit, lies, a promise given without any intention of fulfilling it, simple silence, other fraudulent measures, etc.) and taking possession of someone else's property (property right)

because of it. In some countries, signs of fraud increase depending on the existing socio-economic situation and financial and economic practices (arson or sinking of a ship in Germany, check (promissory note) fraud in the USA, testamentary documents in Canada, money transfers in Australia, acts on the terms of a contract in India, phishing in Spain, etc.). In some cases, fraud occurs only when the property of a citizen of a state is illegally taken (Australia).

It is proved that certain qualifying signs of fraud are universal for all norms of criminal legislation of both foreign countries and Ukraine (complicity in the commission of fraud, multiplicity of fraud and other property crimes, socially dangerous consequences, and methods of fraud). However, there are separate, purely nationally qualified signs of fraud, such as affecting essentials, committing by forging a signature, manipulating electronic documents, affecting assets that are part of the artistic, historical, cultural, or scientific heritage, etc.

From the point of view of preventive activities, the main subject of fraud prevention in foreign countries is law enforcement bodies. The public actively participates in this process, which is involved in preventive activities both through the implementation of programs to prevent criminal offenses and on a general basis. Particular attention is focused on police communication programs with citizens using instant messengers and the Internet as a whole. It is concluded that the future direction of crime prevention, including the prevention of fraud, is the further implementation of the "Safe Country" program in our country.

According to the number of committed (registered) frauds, all regions of Ukraine are divided into four categories: 1) regions with a high level of fraud; 2) regions with an average level of fraud; 3) regions with a moderate level of fraud; 4) regions with a low level of fraud. The author proposed directions for improving the official static reporting on fraud, in particular: adding drug intoxication to the static reporting as a sign of the person who committed it; add more complex forms of complicity in committing fraud; keep statistics on the total number of criminal offenses against property.

It has been proven that the biggest number of frauds is committed in the city of Kyiv. In cities of regional importance, 37% of frauds were committed, and in ordinary cities - 33%. A relatively small amount of fraud was committed in villages and towns - 7%. However, fraud has become relatively widespread in settlements located in the war zone (27%).

Using the hypothesis that the very construction of fraud implies that the criminal offender closely interacts with the victim, the author proves that related determinant of fraud is victimological factors, which can relate to both the reasons and the conditions of committing fraud. The causes of fraud are divided into several groups of factors, among which the most significant are economic, socio-demographic, and cultural. The conditions for committing fraud are determined by the imperfection of the current legislation, the ineffectiveness of the work of law enforcement bodies, the psychological characteristics of the fraudster, and the victimhood of the person against whom the fraud is committed.

Criminological characteristics of a fraudster are given using the following groups of criteria: socio-demographic, moral-psychological, social-role characteristics, and criminal-legal characteristics. Based on the conducted research, a typical criminological portrait of a fraudster was formed. Namely, a fraudster is an able-bodied (95%) citizen of Ukraine (98.5%) aged 24 to 45 (66%), of secondary, basic, or vocational education (80%), does not work and does not study (70%), is characterized satisfactorily by the place of residence or work (67%), has average statistical indicators of alcohol or drug use, has previously committed criminal offenses (38%).

It was established that every fourth fraud in Ukraine is committed by women. Minors commit fraud in 2% of cases, with a significant advantage of the share of 16-17-year-olds. The author's analysis of criminal cases led to the conclusion that the most active age group of people who commit fraud are people aged 24 to 45. Persons of this age group committed 66% of frauds. 23% of frauds are committed by a group of persons. The group nature of fraud is typical for criminal offenses committed on the street, in public places, through the sale of goods and services committed on the

Internet, in the field of construction and real estate alienation. Fraudsters tend to admit their guilt completely (46%), or partially (17%).

General social measures to prevent fraud in Ukraine include 1) socio-economic and legal measures; 2) organizational and management measures; 3) cultural and educational activities; 4) medical measures.

Special criminological measures to prevent fraud in Ukraine include the following: 1) socio-economic: regulation of the licensing procedure for the construction of facilities; regulation of legislation in terms of investment activities. In particular, the Law of Ukraine dated September 18, 1991 No. 1560-XII "On Investment Activity"; revision of the specifics of bankruptcy recognition and subsequent related procedures by making appropriate changes to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures dated October 18, 2018 No. 2597–VIII; improvement of normative and legal provision of social protection of women; 2) legal: demarcation of the boundaries of criminal responsibility and punishment by reducing the term of correctional works in Part 1 of Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine up to one year; revision of the amount of the fine specified in Part 2 of Article 190 of the Criminal Code of Ukraine and bringing it into line with the amount of potential property losses in connection with the assignment of significant damage; 3) organizational and managerial: reforming the cyber police of Ukraine, which is caused by the actual prevalence of fraud cases using mobile and computer technology (for example, phishing, fraud with bank transactions, etc.); introduction of a unified information and telecommunications system for ensuring the cyber security of citizens, which should include monitoring the state of criminally illegal activity in a certain territory in a certain time period; operation of 24-hour hotlines in order to provide timely notification of the commission of an illegal act (in the form of electronic real estate search services that provide information on the state of crime in individual regions of the region, environmental conditions, logistics features, etc.), etc.

A system of undifferentiated individual preventive means of preventing fraud has been developed: 1) holding conversations with persons who have committed

such acts in order to establish the main determinants and form strategies for their elimination; 2) creation of an algorithm to prevent "professional" fraud, which is committed by persons at the main place of their work, in particular, the priority measure should be the improvement of the process of selection, communication and verification of persons applying for positions related to the implementation of organizational and management functions; 3) improvement of the organization of administrative supervision of persons released from places of deprivation of liberty; 4) taking into account the analysis of statistical data, which indicates that most frauds are committed by persons with basic and specialized secondary education, who are able to work, but do not work or study, it is necessary to promote the improvement of the social status of persons released from prisons for the purpose of their resocialization, as well as increasing the possibility of employment and legal income; 5) creation of special programs for training and admission to institutions of higher education for persons released from prison for committing fraud; 6) impact on victims in order to prevent them from secondary victimization.

It is claimed that special attention should be paid to individual preventive measures and measures to prevent the criminal behavior of specific fraud subjects, in particular – convicted persons of penal institutions. A system of means and measures to prevent fraud in penitentiary institutions is proposed.

A system of victimological fraud prevention measures has been developed on a general social, and special victimological basis, and a program of individual victimological work to prevent primary and secondary victimization of the population in terms of committing fraudulent actions.

Key words: criminal offense against property, property, right to property, fraud, illegal acquisition, deception, breach of trust, criminological characteristics, victimological characteristics, prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чайка І.М. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у кримінологічній та кримінально-правовій науці України. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 214-222.

2. Чайка І.М. Сучасний стан вчинення шахрайств в Одеській області (аналітична презентація результатів емпіричного дослідження). *Наше право*. 2022. №1. С. 124-128.

3. Чайка І.М. Кримінологічний моніторинг вчинення шахрайств на Півдні України. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 162-166.

4. Чайка І.М. Про об'єкт шахрайства як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. №2. С. 74-80.

5. Чайка І.М. Ознаки суб'єктивної сторони шахрайства як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 219-223.

6. Чайка І.М. Зарубіжний досвід кримінально-правової заборони шахрайства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 225-233.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Чайка І.М. Окремі аспекти структури, динаміки та запобігання шахрайству в Одеській області (результати емпіричного дослідження). *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса, Україна, 8–9 жовтня 2021 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 66-69.

2. Чайка І.М. До питання про суб'єкт складу шахрайства за КК України. *Права та обов'язки людини у сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 12-13 листопада 2021 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 105-110.

3. Чайка І.М. Стан, структура та динаміка вчинення шахрайств в Донецькій області (2017-2021 рр.). *Роль права та закону в громадянському суспільстві* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Харків, 18–19 лютого 2022 р., м. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2022. С. 81-87.

4. Чайка І.М. Стан реєстрації та наслідки розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Одеської області впродовж 2017-2021 років. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару* (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 236-239.

5. Чайка І.М. Об'єктивна сторона основного складу шахрайства за КК України. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 165-169.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ШАХРАЙСТВА	29
1.1. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству в Україні	29
1.2. Кримінально-правові ознаки шахрайства	41
1.3. Зарубіжний досвід запобігання шахрайству	69
Висновки до розділу 1	90
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА	95
2.1. Стан, тенденції та детермінанти шахрайства в Україні	95
2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють шахрайства	132
2.3. Віктимологічна характеристика жертв шахрайства	150
Висновки до Розділу 2	169
РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ	174
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству	174
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству	191
3.3. Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання шахрайству	210
Висновки до розділу 3	228
ВИСНОВКИ	234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	247
ДОДАТКИ	270

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ст. 41 Конституції України проголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Непорушність гарантованого Основним Законом України права власності забезпечується цілим механізмом правового регулювання, ключове місце в якому відведено кримінально-правовим засобам охорони права власності. Саме у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) визначено, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями, що посягають на право власності, та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Зазначені кримінально-правові норми об'єднані у Розділ VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».

Необхідно відмітити, що саме кримінальні правопорушення проти власності є основною групою кримінальних правопорушень, що реєструються в Україні. За даними даних офіційної статистичної звітності можна констатувати, що зазначені кримінальні правопорушення становили від 59% до 73% (залежно від року) від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень в Україні.

Одним з найбільш розповсюджених видів кримінальних правопорушень проти власності є шахрайство (заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою), кримінальну відповідальність за вчинення якого передбачено ст. 190 КК України.

Аналіз оприлюднених офісом Генерального прокурора єдиних звітів про кримінальні правопорушення по державі за період 2013 р. – 2022 р. дає можливість констатувати, що середній коефіцієнт шахрайств у загальній структурі злочинності (загальній сукупності зареєстрованих в цей період кримінальних правопорушень) складає 8,1%. Можна стверджувати, що кожне дванадцяте кримінальне правопорушення, що вчиняється в Україні, – це шахрайство. Зараз кожного дня у середньому вчиняється 80-85 шахрайств. На

початку аналізованого періоду (у 2013 році) вчинялося 125 шахрайств щоденно.

Всього у вказаний період було зареєстровано 359534 шахрайств, в тому числі: у 2013 р. – 47142 шахрайства (8,4 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень), у 2014 р. – 41963 (7,9 %), у 2015 р. – 45904 (8,1 %), у 2016 р. – 45765 (8 %), у 2017 р. – 36108 (7,3 %), у 2018 р. – 31711 (6,8 %), у 2019 р. – 31432 (7,5 %), у 2020 р. – 25688 (7,7 %), у 2021 р. – 22490 (7,6 %), у 2022 р. – 31331 (11,7 %).

Зрозуміло, що такий стан вчинення шахрайств в Україні змушує вчених та практиків поглиблено вивчати стан нормативно-правового забезпечення запобігання шахрайству, ефективність правоохоронної діяльності у зазначеній сфері, розроблювати нові та пропонувати удосконалити існуючі практики запобіжної діяльності.

У науці кримінального права та кримінології питанням запобігання шахрайству присвятили свої роботи такі вчені, як: С.І. Афанасенко, А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргареєва, А.Ф. Волобуєв, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.К. Грищук, А.О. Данилевський, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.В. Дикий, В.М. Дрьомін, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк, Р.А. Запорожець, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, М.В. Карчевський, П.М. Коваленко, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, О.Є. Користін, О.В. Кравченко, С.С. Кузьменко, О.Г. Кулик, О.В. Лисодєд, В. О. Меркулова, А.В. Микитчик, Є.С. Назимко, М.І. Панов, К.Л. Попов, Н.А. Орловська, Т.І. Пономарьова, Є.О. Письменський, І.М. Романюк, О.П. Рябчинська, І.В. Самокиш, О.В. Смаглюк, В.О. Фінагєєв, Є.Л. Стрельцов, Т.Г. Таран, В.Я. Тацій, Д.М. Тичина, С.С. Трач, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, І. М. Чекмарьова, Г.М. Чернишов, С.С. Чернявський, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун та ін.

Проведені дослідження істотно розширили межі знань про запобігання шахрайству в Україні. Водночас що наукова розробка проблем запобігання шахрайству у незалежній Україні тривала разом з розвитком кримінально-

правової та кримінологічної думки. Так, вчені робили висновки, які зараз сприймаються як рудиментарні через розвиток суспільного життя та юридичної науки: визнання предметом шахрайства лише рухомого майна; можливість звернення майна лише на свою користь; відмежування характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння та розміру шкоди; диференціації віку жертв шахрайства та їхнього соціального статусу; доповнення ст. 190 КК України кваліфікуючою ознакою, яка б передбачала відповідальність за набуття права на чуже нерухоме майно тощо. У сучасній кримінологічній науці відсутні монографічні дослідження, присвячені питанням запобігання шахрайству. Окреслені проблеми визначили вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року, Указу Президента України від 30 вересня 2019 року №722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року №695. Тема дисертаційного дослідження обрана в межах Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої Наказом МВС України від 11.06.2020 № 454, Плану наукової роботи Міністерства внутрішніх справ України на 2023 рік, рекомендованого до затвердження рішенням постійного консультативного органу Міністерства внутрішніх справ України «Наукова рада Міністерства внутрішніх справ України» (протокол №2 від 27.12.2022). Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Донецького державного

університету внутрішніх справ «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції об'єднаних сил)» на 2020-2024 рр. (номер державної реєстрації 0120U105580).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ 25 листопада 2020 року (протокол № 5), а уточнено 22 грудня 2021 року (протокол № 6).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є комплексне кримінологічне дослідження шахрайства, як негативного соціального явища, складення детальної кримінологічної характеристики шахрайства та розроблення на цій основі системи заходів та засобів запобігання шахрайству в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству в Україні;

- охарактеризувати кримінально-правові ознаки шахрайства;

- дослідити зарубіжний досвід запобігання шахрайству;

- охарактеризувати стан, тенденції та детермінанти шахрайства в Україні;

- визначити кримінологічно значущі ознаки особи, яка вчиняє шахрайство;

- надати віктимологічну характеристику жертв шахрайства;

- сформулювати концептуальне бачення загальносоціальних напрямів запобігання шахрайству;

- розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству;

- запропонувати напрями індивідуально-профілактичного та віктимологічного запобігання шахрайству.

Об'єкт дослідження – шахрайство як негативне соціальне явище, а також суспільні відносини, пов'язані з запобігання кримінальним правопорушенням проти власності.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань застосовано сукупність методів і прийомів наукового

пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження. *Загальнонаукові* методи (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу деталізувати зміст питань, розглянутих у роботі (розділи 1–3). У дослідженні також застосовувалися спеціально-правові методи, зокрема: *формально-логічний* метод дав змогу з'ясувати логіко-методологічні засади побудови основних дефініцій (розділ 1, підрозділи 2.1, 3.1, 3.2); *історико-правовий* метод використано при дослідженні стану наукового розроблення проблем запобігання шахрайству в Україні (підрозділи 1.1); *компаративістський* метод застосовано при аналізі зарубіжного досвіду запобігання шахрайству, а також оцінки можливостей упровадження зарубіжного досвіду у вітчизняне законодавство та запобіжну практику (підрозділ 1.3, розділ 3); метод *контент-аналізу* дав змогу опрацювати матеріали кримінальних проваджень за окремими кількісними та якісними параметрами з подальшою інтерпретацією одержаних результатів (підрозділи 1.2, розділ 2); метод *експертних оцінок* використано для з'ясування ефективності правозастосовної діяльності та визначення детермінант шахрайства (розділ 2, підрозділ 3.2); *психологічні* методи сприяли розкриттю кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють досліджувані злочини, та жертв цих злочинів, а також встановленню механізму віктимної поведінки (підрозділи 2.2, 2.3); за допомогою методу *системного аналізу* охарактеризовано стан, тенденції та детермінанти шахрайства в Україні (підрозділ 2.1); *соціологічні методи* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження) та *метод системного аналізу* – при розгляді стану, структури, динаміки вчинення шахрайств, практичних проблем запобігання шахрайствам (підрозділи 2.1, 3.2, 3.3); *статистичний метод* дав змогу проаналізувати зібрані емпіричні дані, а також офіційну статистичну звітність (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 2197 кримінальних справ (завершені провадження протягом 2015–2022 рр.) за ст. 190 КК України з усіх регіонів країни; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, Державного бюро розслідувань, МВС

України, Національної поліції України, громадських організацій щодо стану злочинності в Україні за період 2013–2022 рр.; слідча та прокурорська практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем запобігання шахрайству із урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства та правоохоронної діяльності. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

уперше:

– на основі кримінологічного дослідження обґрунтовано доцільність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на удосконалення кримінально-правового забезпечення запобігання шахрайству: розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року; перегляд розміру штрафу, визначеного в ч. 2 ст. 190 КК України та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди; встановлення 14 річного віку настання кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства шляхом використання електронно-обчислювальної техніки;

– визначено спільні та відмінні риси кримінально-правового регулювання запобігання шахрайству в Україні та зарубіжних країнах. Доведено, що у всіх країнах шахрайство пов'язується з такими наскрізними ознаками, як уведення в оману та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). В окремих країнах посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики, або забезпечується право власності тільки громадян країни. На рівні кваліфікуючих ознак наскрізними є: співучасть у вчиненні шахрайства, множинність вчинення шахрайств та інших майнових злочинів, суспільні небезпечні наслідки та способи вчинення шахрайств. Особливостями

зарубіжного досвіду є деталізація, або визначення інших ознак, як от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо;

– використовуючи гіпотезу про те, що сама законодавча конструкція складу шахрайства передбачає тісну взаємодію кримінального правопорушника із потерпілим, доведено, що наскрізним детермінантом шахрайства є віктимологічні фактори, які можуть відноситись як до причин, так і до умов вчинення шахрайств;

– розроблено трирівневу систему віктимологічного запобігання шахрайству (на загальносоціальному, спеціально-віктимологічному та індивідуально-віктимологічному рівнях). Визначено зміст та охарактеризовано кожен захід відповідного рівня віктимологічного запобігання шахрайству.

удосконалено:

– систематизацію наукових знань про наявні дослідження щодо запобігання шахрайству у галузі кримінального права та криминології. У галузі кримінального права їх розподілено на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин, в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі криминології їх розподілено на такі групи: а) присвячені безпосередньо криминологічній характеристиці та запобіганню шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобіганню груп кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство;

– типологізацію регіонів України за кількістю вчинених (зареєстрованих) шахрайств: 1) регіони з високим рівнем вчинення шахрайств (більше 2000 на рік – м. Київ, Дніпропетровська та Харківські області); 2)

регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств (від 1000 до 1999 на рік – Донецька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська та Черкаська області); 3) регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств (від 500 до 999 на рік – Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька області); 4) регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств (від 1 до 499 на рік – Івано-Франківська, Тернопільська області);

– кримінологічно значущі елементи кримінологічної характеристики особи шахрая. На основі проведеного дослідження сформовано типовий кримінологічний портрет шахрая. А саме, шахрай – це працездатний (95%) громадянин України (98,5%) у віці від 24 до 45 років (66%), який має повну загальну середню, базову або професійно-технічну освіту (80%), не працює і не навчається (70%), характеризується задовільно за місцем мешкання або роботи (67%), має середньостатистичні показники вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин, що раніше вчиняв кримінальні правопорушення (38%);

– організаційно-управлінські заходи запобігання вчиненню шахрайства (реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо); запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо);

набули подальшого розвитку:

– аргументи щодо доцільності використання економіко-правового підходу під час характеристики родового, видового та безпосереднього об'єкта шахрайства. За ознакою видового об'єкта складу кримінального правопорушення шахрайство охарактеризовано як інтелектуальний вид корисливих кримінальних правопорушень, пов'язаних з оберненням чужого майна (права на нього) на свою користь чи користь інших осіб. Безпосереднім об'єктом шахрайства є гарантоване законодавством України право власності, зміст якого полягає у правових відносинах з володіння, користування та розпорядження майном, що є сталими та захищеними законом;

– наукові підходи щодо недиференційованих індивідуально-профілактичних засобів запобігання шахрайству. До таких засобів віднесено: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані зі здійсненням організаційно-управлінських функцій; 3) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 4) сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених з місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватись та мати законний дохід; 5) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених з місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 6) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації;

– визначення загальносоціальних заходів запобігання шахрайству, а саме: 1) соціально-економічні та правові заходи; 2) організаційно-управлінські заходи; 3) культурно-виховні та освітні заходи; 4) медичні заходи;

– підходи до визначення взаємозв'язку жертви шахрайства та кримінального правопорушника. Види взаємозв'язку жертви та суб'єкта

шахрайських диференційовано таким чином: 1) спонтанний – жертва та суб'єкт не були знайомі до моменту перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства (наприклад, телефонні шахрайства); 2) системний – жертва та суб'єкт мали контакт до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства або пов'язані службовими, особистими та іншими взаємовідносинами (наприклад, шахрайство вчинене службовою особою або родичем жертви); 3) епізодичний – жертва та суб'єкт не були знайомі до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства, але суспільно небезпечне діяння має багатоепізодний/тривалий характер та вчинюється відносно однієї конкретної жертви.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження використовуються у:

- *законотворчій діяльності* – під час удосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти власності в Україні;

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення наукових проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти власності (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 03.03.2023);

- *правозастосовній діяльності* – для розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій, організаційних рішень і цільових програм (планів) з питань запобігання кримінальним правопорушенням проти власності (акт впровадження в діяльність ГУНП в Донецькій області від 06.03.2023);

- *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінального права, а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації працівників оперативних підрозділів, превентивної діяльності Національної поліції України (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 03.03.2023).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження було презентовано та обговорено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах: «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, Україна, 8-9 жовтня 2021 р.), «Права та обов'язки людини у сучасному світі» (м. Одеса, Україна, 12-13 листопада 2021 р.), «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Харків, 18-19 лютого 2022 р.), «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану» (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року), «Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 11 наукових публікаціях, серед яких 6 статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 5 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (208 найменувань на 23 сторінках) та 7 додатків (27 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 296 сторінок, з них основного тексту – 229 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ШАХРАЙСТВА

1.1. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству в Україні

Шахрайство для багатьох кримінально-правових систем (в тому числі й для української) є традиційним видом кримінального правопорушення проти власності. Як зазначають фахівці, «збитки, завдані такими злочинами, обчислюються десятками та сотнями тисяч гривень. З огляду на тенденцію до збільшення кількості розкрадань, здійснених шляхом шахрайства, можна стверджувати, що боротьба з такими протиправними діями є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів» [173, с. 185]. Безумовно, шахрайство є кримінальним правопорушенням проти власності, яке ставить під загрозу не тільки власність окремих осіб, але й функціонування економічної системи нашої держави.

Слід відмітити, що в сучасних умовах, не зважаючи на збереження інституційних ознак цього кримінального правопорушення, його форма підлягає перманентним змінам. Доказом цієї трансформації є модель оновленого складу кримінального правопорушення у проєкті КК України [96]. Так, у Розділі 6.1. «Злочини та проступки проти власності на речі» Книги шостої «Злочини та проступки проти власності, фінансів і господарської діяльності» розміщено статтю 6.1.5. «Привласнення». Нею передбачено, особа, яка привласнила: 1) чужу нерухому річ або 2) право на чужу рухому чи нерухому річ шляхом обману чи зловживання довірою, що спричинило істотну майнову шкоду, – вчинила злочин 1 ступеня. Статтю 6.1.6. «Незаконне використання чужої речі» передбачено, що особа, яка шляхом обману чи зловживання довірою самовільно та безоплатно використала: 1) чужу річ або 2) електричну чи теплову енергію, що спричинило істотну майнову шкоду, – вчинила злочин 1 ступеня [96]. Безумовно, це також є поштовхом до

здійснення дослідження запобігання шахрайству у нових соціально-економічних умовах.

У юридичній науці вже здійснювались узагальнення стану дослідження проблем запобігання шахрайствам. Так, Р. А. Запорожець узагальнювала сучасний стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування [79, с. 145]. Вчена зазначала, що «стан наукової розробленості теоретичних і практичних засад запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування потребує комплексного підходу під час виявлення, припинення та розслідування цього виду злочину, що полягає у дослідженні як кримінально-правових, кримінально-процесуальних, так і кримінологічних питань...більшість питань, присвячених дослідженню проблем запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування, з огляду на різні обставини залишаються невирішеними, що не може не позначитися на ефективності правоохоронної діяльності» [79, с. 147]. У 2017 р. вчена захистила дисертацію «Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування» [78].

Зрозуміло, що шахрайство як суспільно небезпечне явище, а також заходи запобігання шахрайства ставали предметом багатьох наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Представники різних сфер науки присвячували свої дослідження питанням протидії шахрайству. Вести мову про те, що запобігання шахрайству є виключно юридичною проблемою, навряд чи можна зважаючи на міждисциплінарний підхід до вивчення цього явища, що обумовлено специфічним способом вчинення цього кримінального правопорушення, а саме – обман та зловживання довірою. Однак, у зазначеному розділі роботи ми маємо зосередити свою увагу лише на юридичних розвідках, більш предметно – на напрацювання вчених у сфері наук кримінально-правового циклу. Це стосується перш за все досліджень у сфері кримінального права та кримінології. Однак, ми не можемо залишити поза увагою напрацювання вчених у сфері криміналістики та оперативно-розшукової профілактики через структуру проведених досліджень включає такі питання, як предмет кримінального правопорушення, способи вчення

шахрайства, містить відомості про осіб, які вчиняють шахрайства тощо. Окремі криміналістичні методики та тактичні операції також можуть слугувати підґрунтям розроблення або удосконалення заходів запобігання шахрайству.

Також ми не можемо оминати досліджень у сфері юридичної психології, присвячених питанням запобігання шахрайству. Для приклада, слід звернути увагу на дослідження О. В. Кравченко «Психологічні особливості шахрайства» [91, с. 14–16].

У дисертації «Психологічні особливості шахрайства» О.В. Кравченко зазначає, що існують деякі розходження в поглядах на сутність цього небезпечного явища з точки зору правової й психологічної науки; Більшість шахрайств здійснюють професійні злочинці; основним складником шахрайських маніпуляцій є обман - свідомий вольовий акт, спрямований на досягнення визначеної мети; передумовою кожної шахрайської операції є виконання шахраєм певної послідовності завдань; кожна схема шахрайської операції має основні компоненти; аргументи, викладені «образною мовою», змінюють погляди потенційної жертви на користь шахрая дівіше, аніж аргументи, викладені мовою «понятійною»; шахрайство відноситься до розряду тих злочинів, котрі нерідко здійснюються при активній «співучасті» потерпілого тощо [91, с. 14–16]. Праці з юридичної психології мають змістовне кримінологічне значення через те, що у них приділяється увага соціально-психологічному та кримінально-правовому портретам сучасного шахрая, визначенню кримінально-правової та соціально-психологічної специфіки скоєння шахраями злочинних дій. Крім того, у подібних роботах проводиться аналіз схем шахрайських операцій, визначаються маніпулятивні техніки, прийоми та засоби впливу шахрая на свою жертву, роль жертви в механізмі скоєння шахрайства тощо. Зазначені складові, безумовно, мають кримінологічний зміст та є певним підґрунтям для дослідження проблем запобігання шахрайству.

Переконані, що слід зробити одне принципове застереження. Ми будемо аналізувати спеціальні наукові дослідження присвячені проблемі запобігання шахрайству. Аналіз положень підручників, посібників тощо не буде здійснюватись саме у цьому підрозділі. Їх положення будуть окремо висвітлюватись в інших розділах роботи.

Почнемо з наукових досліджень у галузі кримінального права та кримінології.

Усі наявні дослідження у сфері запобігання шахрайству у галузі кримінального права та кримінології можна умовно поділити на декілька видів. У галузі кримінального права: а) присвячені безпосередньо кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин (кримінальні правопорушення проти власності, у сфері господарської діяльності), в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі кримінології усі дослідження можливо умовно поділити на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінологічній характеристиці та запобіганню шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобіганню груп кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство (корислива злочинність, злочинність проти власності, у сфері економічних відносин, організована або професійна злочинність тощо).

На особливу увагу заслуговують комплексні дослідження, присвячені запобіганню шахрайству. Їх авторами є такі науковці, як О. В. Лисодед «Кримінологічні проблеми шахрайства» [116], П. М. Коваленко «Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі» [88], К.Л. Попов «Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження» [145], А.В. Микитчик «Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю» [124], О.Я. Сеніча «Запобігання злочинам у сфері роздрібної торгівлі», С.І. Афанасенко «Віктимологічна профілактика шахрайства» [22], І.В. Самокиш «Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн

Східної Європи» [163], Т.Г. Таран «Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні» [170] тощо.

Розглянемо важливість проведених досліджень більш детально.

Першим в незалежній Україні комплексним кримінологічним дослідженням шахрайських посягань на власність громадян є дисертація О.В. Лисодеда «Кримінологічні проблеми шахрайства» (1999 р.) [116]. Серед основних положень дисертації, що мають значення для сьогодення, є акцентуація на необхідності підвищення ролі слідчої профілактики шахрайства; розкриття механізму індивідуальної злочинної поведінки при вчиненні шахрайства тощо [116, с. 7–8]. Поряд із цим, окремі положення роботи сьогодні виглядають такими, що втратили актуальність через зміну правовідносин та розвиток економіки. Однак, безумовно, умови підготовки цієї роботи є схожими на сучасні, оскільки в ній мова йшла про апелювання до проєкту Кримінального Кодексу України, який на той був в активній фазі напрацювання.

У дисертації О.В. Смаглюка «Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року» вперше після прийняття КК України 2001 року розкрито зміст основного й кваліфікованого складів шахрайства, передбачених ст. 190 КК України, проаналізовано основні відмінності норм про шахрайство, що містилися у КК України 1960 р., порівняно з нормами, що містяться у КК України 2001 р.

У роботі автором було надано власне визначення поняття «розкрадання», під яким пропонувалось розуміти суспільно небезпечне, умисне, протиправне заволодіння (спроба заволодіння) чужим майном з метою звернення його на свою користь, що призвело до зменшення (загрози зменшення) фонду власника цього майна. Автор також надавав визначення способам вчинення шахрайства: а) обман при шахрайстві – це повідомлення завідомо неправдивих даних або приховування, замовчування інформації про факти чи обставини, повідомлення про які було обов'язковим, спрямовані на введення потерпілого в оману або на підтримку помилки особи з метою

заволодіння чужим майном або придбання права на майно, і які призвели до такого стану потерпілого; б) зловживання довірою при шахрайстві – це використання винним відносин довіри, які є основою правовідносин або існують в особистих стосунках, вчинене з метою протиправного заволодіння чужим майном [164, с. 16].

Компаративістському дослідженню шахрайства присвячено дисертацію Мохаммеда А М Байдусі «Кримінальна відповідальність за шахрайство за законодавством Єгипту, Йорданії, України (порівняльно-правове дослідження)». У роботі здійснено комплексний кримінально-правовий науковий аналіз шахрайства як виду злочинів проти власності; норм кримінального законодавства Єгипту і Йорданії, положень кримінально-правової доктрини і судової практики; відмежування шахрайства від суміжних злочинів в цих країнах, а також проведення порівняльного аналізу кримінально-правових норм Єгипту і Йорданії з урахуванням теоретичних і практичних положень кримінального права України [130, с. 4]. Серед основних висновків роботи слід виокремити наступні: об'єктом шахрайства слід визнавати суспільний інтерес, пов'язаний з охороною власності; предметом шахрайства може бути лише рухоме майно та право на нього; обґрунтовується необхідність відмежування шахрайства від інших корисливих посягань на власність (зловживання довірою, крадіжки, вимагання та шантажу); необхідність врахування при кваліфікації шахрайства не лише характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння, але розміру шкоди тощо [130, с. 6–7]. У зазначеній роботі є нестандартні підходи до розв'язання запобіжної проблематики, запропоновано зміни не тільки до національного законодавства, а також до зарубіжного.

Віктимологічному напряму запобігання шахрайства присвячено декілька дисертацій. Дисертація К.Л. Попова «Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження» була першим в Україні монографічним дослідженням віктимологічних проблем шахрайства [145].

У роботі подається визначення віктимності, як обумовленої біологічними, психологічними особливостями і соціальним статусом здатності особи сприяти вчиненню злочину стосовно себе; віктимізації, як процесу набуття, розвитку і реалізації здатності особи сприяти вчиненню злочину стосовно себе; доведено, що ймовірність постраждати від шахрайства є найбільш високою для молодих працездатних осіб віком 25-40 років незалежно від статі, непрацюючих громадян, сільських жителів, підприємців, а при певних видах шахрайства також для громадян похилого віку і неповнолітніх; виокремлено основні соціально-психологічні фактори підвищення віктимності при шахрайстві; розроблено типологію жертв шахрайства; виявлено наявність прямо пропорційної залежності між віктимологічною обізнаністю жертви і рівнем злочинного професіоналізму шахрая; обґрунтовано доцільність викладення ч. 1 ст. 190 КК України у наступній редакції: «Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману, поєднаного зі зловживанням довірою або без такого (шахрайство)» [144, с. 4–7]. Запропонована автором конструкція ч. 1 ст. 190 була спрямована на розширення застосування значення кримінального обману, однак конструкція «поєднане зі зловживанням довірою або без такого» фактично нічого не змінювала крім того, що зловживання довірою перестало бути альтернативною формою вчинення шахрайства. Така конструкція, безумовно, обмежувала би можливість застосування ст. 190 КК України у разі вчинення суспільно небезпечного діяння.

Зрозуміло, що віктимологічний напрям дослідження шахрайства не був вичерпаний проведеним дослідженням. У 2013 р. С. І. Афанасенко презентувала матеріали дисертації «Віктимологічна профілактика шахрайства» [21], у якій було зроблено низку важливих висновків, зокрема: а) запропоновано власне визначення поняття «віктимологічна профілактика шахрайства»; б) обґрунтовано доцільність і необхідність внесення змін до санкції ч. 3 ст. 190 КК України, в частині нормативного закріплення посилення відповідальності за вчинення шахрайства; в) розроблена програма

віктимологічної профілактики, що передбачає два напрями: 1) аналіз стану віктимологічної детермінації в суспільстві, включаючи і стан віктимізації; 2) стратегічні напрями діяльності держави у сфері віктимологічної профілактики злочинів та реалізації права на відшкодування за рахунок держави матеріальної і моральної шкоди; д) розроблено методичні рекомендації щодо застосування заходів віктимологічної профілактики шахрайства органами внутрішніх справ [21, с. 4–5].

У кримінологічній науці окремий напрям запобігання шахрайству представляють роботи, в яких предметна площина звужена до банківської сфери та нерухомості. Так, досліджуючи стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності В.О.Фінагєєв стверджував, що шахрайство перетворилося на один із найбільш поширених видів корисливих злочинів та характеризується появою значної кількості нових форм шахрайства, а й змінами у факторному комплексі цього виду злочинів, його глобалізацією та інтернаціоналізацією [180, с. 172]. Серед проблем, що потребували розв'язання у сфері запобігання шахрайству, вчений визначав такі: проблеми вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення; проблеми організації виявлення й припинення злочинної діяльності осіб та організованих злочинних угруповань, які готують і вчиняють шахрайські дії; проблеми оптимізації взаємодії оперативних підрозділів МВС України з органами досудового розслідування та іншими суб'єктами під час запобігання шахрайству ... [180, с. 173]. Зазначені проблемні питання залишаються актуальними й для сьогодення. Назважаючи на низку змін у законодавстві та системі органів правопорядку проблематики запобігання шахрайству є гострою та нерозв'язаною.

Дисертація А.В. Микитчика «Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю» [124] була одним із перших в Україні комплексних кримінологічних досліджень, присвяченим розгляду проблем запобігання шахрайства з нерухомістю. Якщо залишити предметну спрямованість дослідження на нерухомість, то слід зазначити, що воно було

здійснено за традиційною кримінологічною структурою. Слід виокремити окремі положення роботи, що мають значення для сьогодення. Це стосується, перш за все, детермінаційного комплексу шахрайства. Автором у роботі було визначено детермінанти, що сприяють вчиненню шахрайства з нерухомістю, серед яких найбільш характерними є: «висока ринкова вартість об'єктів нерухомості; юридична необізнаність учасників ринку нерухомості; недосконалість законодавчого регулювання захисту права приватної власності на нерухомість; відсутність державних програм моніторингу інформаційних баз даних про способи вчинення, про осіб шахраїв та об'єкти посягання та захисту інтересів жертв; відсутність дієвих заходів щодо його запобігання» [124, с. 6]. Також вченим було розроблено пропозиції щодо створення та функціонування системи державного страхування – гарантійного фонду для відшкодування збитків, завданих користувачам Державного реєстру прав на нерухоме майно та їх обмежень місцевими органами державної реєстрації, який формувався б з відрахувань від суми угоди [124, с. 6]. Безумовно, зазначені пропозиції мають розглядатись як такі, що мають перспективу й зараз.

У 2015 році О.В. Диким було захищено дисертацію на тему «Кримінологічні засади вивчення і попередження злочинів у сфері обороту житлової нерухомості в Україні» [60]. Вченим злочинність у сфері обігу житлової нерухомості розглядається як система злочинів, що поділяється на дві підсистеми: злочинність у сфері оренди житла та злочинність під час посягання на право власності на об'єкти житлової нерухомості у разі укладення інших видів цивільно-правових угод (наприклад, купівля-продаж, міна, дарування тощо). Також, ним аргументується, що злочини в сфері обороту житлової нерухомості можуть бути вчинені в двох самостійних формах: заволодіння чужим майном або придбання права на майно виявлено типові способи вчинення злочинів з диференціацією залежно від цивільно-правових форм регулювання обороту житлової нерухомості [60, с. 6]. Слід звернути увагу на доволі дискусійну пропозицію вченого доповнити Розділ VI

«Злочини проти власності» КК України окремою статтею, яка б передбачала кримінальну відповідальність за заволодіння правом власності на об'єкти житлової нерухомості [60, с. 6]. Таке доповнення КК України автор обґрунтовував тим, що воно «позитивно вплине на діяльність правоохоронних органів щодо моніторингу стану злочинності в сфері обігу житлової нерухомості в Україні і, як наслідок, на практику попередження вказаного виду злочинності» [60, с. 13]. На нашу думку, озвучену проблему можна вирішити шляхом введення до офіційного обліку кримінальних правопорушень критерію саме житлової нерухомості та окремої форми статистичної звітності щодо причини та умов злочинності (на що наголошується в окремих кримінологічних дослідженнях [29]). Вирішувати ж функціональне завдання покращення діяльності правоохоронних органів через внесення змін до КК України є зайвим з точки зору принципу економії кримінально-правових норм та у подальшому призведе до зайвого нагромадження КК України.

Проблеми запобігання фінансовому шахрайству у сфері житлової нерухомості дослідив Г.М. Чернишов і у дисертації «Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження» [198]. Вченим доведено теоретичну та практичну значущість виділення та статистичного обліку у структурі економічної злочинності окремої категорії злочинів у сфері будівництва, що посягають на встановлений законом порядок ведення будівельної діяльності, ринкові механізми його функціонування, залучення та використання інвестицій у цій сфері [198, с. 5]. Як бачимо, думку О.В. Дикого було розвинуто та раціоналізовано до рівня статистичного обліку. Однак, увага не зверталась на облік причин та умов злочинності у досліджуваній сфері.

Ми вже зазначали про дисертаційне дослідження Р.А. Запорожець, присвячене дослідженню питань запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування. У дисертації було вирішено низку завдань, які мають значення для нашого дослідження. це стосується, зокрема таких: визначити вітчизняну

та міжнародно-правову діяльність у сфері запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування; надати кримінально-правову та кримінологічну характеристику шахрайству у сфері іпотечного кредитування; з'ясувати основні детермінанти, що впливають на вчинення шахрайств у сфері іпотечного кредитування; охарактеризувати особу шахрая у сфері іпотечного кредитування; розкрити та удосконалити загальні та індивідуальні заходи запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування; визначити та охарактеризувати спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування [78]. Вказана робота має спеціалізований предметний характер та виконана за класичною кримінологічною схемою. Вона становить інтерес для нашого дослідження у контексті загальних питань проведення кримінологічного дослідження, використання компаративістської методології тощо.

Дослідження Т.Г. Таран «Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні» є одним із перших в Україні досліджень, у якому на основі положень кримінального права та кримінології, узагальнення слідчої та судової практики розроблено науково обґрунтовані засади запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні. У роботі запропоновано авторське визначення шахрайства, що вчиняється жінками в Україні; класифіковано шахрайства, що вчиняються жінками в Україні; надано кримінологічну характеристику жінок, які вчиняють шахрайства, залежно від способів учинення злочинів та запропоновано їх типізацію за ступенем (рівнем) суспільної небезпечності вчинюваних ними злочинів; здійснено класифікацію способів шахрайств, що вчиняються жінками в Україні, залежно від: спрямованості злочинного посягання (з метою незаконного заволодіння державним або колективним майном; з метою незаконного заволодіння індивідуальним майном громадян); повторюваності (тривалості) злочинних дій у часі (одноактні та повторювані (тривалі)); сфери вчинення (соціальні виплати, банківська сфера, торгівля, туристичний бізнес, валютні операції, ринок нерухомості тощо); характеру поширення шахрайських дій (спрямовані

на одну або обмежене коло жертв і спрямовані на охоплення широкого кола осіб) [170]. Маємо зазначити, що у контексті гендерного виміру запобігання шахрайства ця робота була першим в Україні дослідженням. У деяких випадках, робота становить науковий інтерес під час кримінологічної характеристики особи злочинця, аналізу розроблених заходів запобігання тощо.

У дисертації І.М. Романюка «Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність в Україні» зазначається, що в Аргентині за шахрайство передбачено покарання у вигляді ув'язнення строком від одного місяця до шести років – ст. 72а [161]. У дисертації І.В. Самокиш «Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи» визначено, що «однією з тенденцій законодавства деяких країн Східної Європи є поліморфізм кримінально-правових норм про кримінальні правопорушення проти власності, тобто поява нових різновидів схожого правопорушення. Так, у кодексах більшості країн Східної Європи, на відміну від України, крадіжка комп'ютерних програм, шахрайство з використанням електронно-обчислювальної техніки виступає самостійними складами кримінального правопорушення, оскільки використання іншого способу вчинення кримінального правопорушення, а саме електронно-обчислювальної техніки, не впливає на ступінь його суспільної небезпеки» [163]. Вченою на основі проведеного дослідження запропоновано доповнити розділ VI Особливої частини КК України статтею 190¹ «Шахрайство з використанням електронно-обчислювальної техніки» [163, с. 9]. Однак, стверджувати що шахрайство, вчинене використанням електронно-обчислювальної техніки, зараз має більш високий характер суспільної небезпеки навряд чи буде справедливим у зв'язку із діджиталізацією сучасного суспільного життя.

Таким чином, всі наявні дослідження у сфері запобігання шахрайству у галузі кримінального права та кримінології можна умовно поділити на декілька видів. У галузі кримінального права: а) присвячені безпосередньо

кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин (кримінальні правопорушення проти власності, у сфері господарської діяльності), в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі кримінології усі дослідження можливо умовно поділити на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінологічній характеристиці та запобіганню шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобіганню груп кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство (корислива злочинність, злочинність проти власності, у сфері економічних відносин, організована або професійна злочинність тощо).

Слід зазначити, що наукова розробка проблем запобігання шахрайству у незалежній Україні тривала разом з розвитком кримінально-правової та кримінологічної думки. Так, вчені робили висновки, які зараз сприймаються як рудиментарні через розвиток суспільного життя та юридичної науки: визнання предметом шахрайства лише рухомого майна; можливість звернення майна лише на свою користь; відмежування характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння та розміру шкоди; віку жертв шахрайства та їхнього соціального статусу; доповнення ст. 190 КК України кваліфікуючою ознакою, яка б передбачала відповідальність за набуття права на чуже нерухоме майно; можливість визнання шахрайства однією з форм злочинної діяльності тощо.

Водночас, з огляду на сучасний стан вчинення шахрайств в Україні, перспективу реформування кримінального законодавства, нині потребують комплексного пізнання проблеми запобігання шахрайства.

1.2. Кримінально-правові ознаки шахрайства

Для кримінологічного дослідження вкрай важливим є визначення законодавчих ознак того виду суспільно небезпечної практики, що є предметом пізнання. Чому це необхідно? По-перше, для того, щоб з'ясувати

об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, що піддається дослідженню. По-друге, для подальшого аналізу інших суспільно небезпечних практик на предмет відповідності визначеному кримінальним законодавством складу злочину. По-третє, для встановлення масиву не кримінально-караних практик (інших юридичних деліктів), які мають схожі ознаки з досліджуваним кримінальним правопорушенням. По-четверте, для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між кримінальним правопорушенням та іншими протиправними діяннями. По-п'яте, для визначення заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Визначення таких ознак відбувається через категорію кримінально-правової характеристики та кримінально-правових ознак. Свідомо не долучаючись до дискусії про зміст та визначення поняття кримінально-правової характеристики, ми обрали дослідницьким завданням цього розділу встановлення кримінально-правових ознак шахрайства. До кримінально-правових ознак будь-якого кримінального правопорушення у науці кримінального права відносять об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Об'єктивні – це об'єкт та об'єктивна сторона. Суб'єктивні – це суб'єкт та суб'єктивна сторона. Сукупність цих ознак у науці кримінального права іменується складом злочину. За В.Я. Тацієм, склад злочину – це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин [206, с. 503]. Особливість конструкції будь-якого складу злочину полягає в тому, що в ній законодавець передбачає не всі ознаки злочину того чи іншого виду (їх у реальній дійсності є безліч), а лише типові і характерні для всіх злочинів даного виду. Тобто, спираючись на результати відповідних наукових досліджень певної кількості суспільно небезпечних діянь та судово-слідчу практику, законодавець виокремлює і закріплює у кримінально-правовій нормі лише ті об'єктивні та суб'єктивні ознаки, які є характерними для всіх діянь даного виду [162, с. 161]. Розглянемо кримінально-правові ознаки шахрайства більш детально.

Об'єкт кримінального правопорушення є надзвичайно важливим, хоч і юридично рівнозначним обов'язковим елементом складу будь-якого кримінально протиправного діяння. Теоретичний аспект об'єкту злочину детально розроблено в юридичній науці, проте до цього часу точиться багато дискусій щодо його визначення [26, с. 71]. Існуючі концепції об'єкта злочину узагальнив В.К. Грищук, поділив їх на історичні та сучасні, а також класифікував кожен із зазначених на групи [52, с. 159–164]. Не втручаючись до цієї змістовної дискусії зазначимо, що ми є прибічниками концепції «об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини». Слід погодитись з В. Я. Тацієм, який зазначає, що самі суспільні відносини, які виступають об'єктом злочину, мають об'єктивний характер, тобто існують незалежно від нашої свідомості, а тому й від самого кримінального закону, є первинними (першорядними) щодо нього. Метром кримінального права викладена структура суспільних відносин, яка складається з трьох елементів: 1) носії (суб'єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини, або, інакше кажучи, фактори, які визнають факт виникнення та існування такого взаємозв'язку; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [172, с. 56]. Зазначена структура визнається класичною у науці кримінального права для використання концепції «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини».

Слід відмітити, що об'єкт злочину має власну складу конструкцію, яку у науці кримінального права прийнято розглядати за «вертикаллю» та «горизонталлю». Розглянемо зазначені підходи. Перш за все, необхідно відмітити, що вертикальна класифікація об'єктів кримінального правопорушення поділяє об'єкт злочину на загальний, родовий, видовий та безпосередній.

Загальний об'єкт кримінального правопорушення – це усі суспільні відносини, що знаходяться під охороною законодавства про кримінальну відповідальність. Його ознаки висвітлені у ч. 1 ст. 1 КК України, в якій зазначається, що КК «має своїм завданням правове забезпечення охорони прав

і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням» [98]. Майже усі види суспільних відносин, що знаходяться під охороною КК, узагальнено наведені у цій нормі. Таким чином, особа, яка вчиняє шахрайство посягає на загальний об'єкт кримінального правопорушення.

Родовим об'єктом кримінального правопорушення прийнято вважати певну групу однорідних суспільних відносин, відповідальність за посягання на які системно передбачено окремими розділами Особливої частини КК України. За твердженням П.Л. Фріса, родовий об'єкт злочину – це група однорідних, тотожних за своїми характеристиками об'єктів, які охороняються єдиною групою кримінально-правових норм і перебувають між собою у відповідному співвідношенні [182]. За твердженням В.Я. Тація, родовим об'єктом є частина загального об'єкта, що становить собою групу однорідних чи тотожних правовідносин, на які посягають однорідні чи тотожні злочини [97]. У більш пізніх працях вчений зазначав, що родовий об'єкт злочину переважно розуміється як об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, що мають охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [93, с. 105]. Як справедливо зазначає В.С. Ковальський, «родовий об'єкт становить собою групу подібних за своїми родовими ознаками суспільних відносин (правовідносин, інтересів, цінностей, благ тощо), на які посягають злочини певного виду. Зазвичай – це злочини, передбачені одним розділом чи главою особливої частини кримінального кодексу. Тому родовий об'єкт є спільним для всіх злочинів, передбачених законодавцем в одному розділі особливої частини кримінального кодексу» [174, с. 162].

Шахрайство відноситься до кримінальних правопорушень проти власності, відповідальність за які передбачена Розділом VI Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».

В юридичній літературі під об'єктом злочинів проти власності розуміється право власності як право володіння, користування та розпорядження майном [65, с. 327–328]. Ю.А. Дорохіна родовим об'єктом майнових злочинів пропонують розглядати економічні відносини як систему майнових і організаційно-господарських відносин, які складаються у зв'язку з виробництвом, розподілом, обміном і вжитком благ (товарів, робіт, послуг) та реалізацією економічних прав і інтересів учасниками зазначених відносин на основі правових основ функціонування ринкової економіки [63, с. 54]. Хоча в інших працях вона зазначає, що найбільш прийнятним є визначення об'єкта злочину проти власності як відносин власності, де родовим об'єктом є сукупність відносин у сфері власності; власність при цьому розглядається в об'єктивному (широкому) розумінні як сукупність правових норм, які регулюють і охороняють відносини власності [64, с. 117]. Справа у тому, що категорія «власності» відноситься до цивілістичної доктрини, а серед вчених цивілістів немає єдиної точки зору, що треба розуміти під цим поняттям.

Зрозуміло, що родовим об'єктом шахрайства є суспільні відносини, що виникають з приводу власності. Однак зазначені суспільні відносини слід розглядати в узагальненому (більш абстрактному) сенсі. І.Б Газдайка-Василишин відстоює комплексний підхід у розумінні власності як об'єкта кримінально-правової охорони та зазначає, що відносини власності: «з одного боку – це відносини між людьми з приводу присвоєння матеріальних благ, з іншого – врегульовані й охоронювані державою правомочності власника. Загалом власність, як економічні суспільні відносини (з одного боку), і абсолютне право власності, як їх «правова оболонка» (з іншого боку), співвідносяться як філософські поняття змісту й форми. Саме в такій єдності власність охороняється кримінально-правовими нормами» [47, с. 77]. За справедливим твердженням О.О. Дудорова та М.І. Хавронюка «родовим

об'єктом кримінальних правопорушень проти власності є відносини власності як економічної категорії, що надає власникові або законному володільцеві права на майно, які: а) виникають з приводу права власності (як сукупності повноважень з володіння, користування та розпорядження майном й інших речових чи зобов'язальних прав) і б) він здійснює відповідно до закону на власний розсуд і у своїх інтересах незалежно від волі інших осіб» [65, с. 552]. Зазначене визначення родового об'єкту кримінальних правопорушень проти власності відноситься до економіко-правового підходу, що поєднує юридичні та економічні ознаки самого поняття «власність». Використання цього підходу є найбільш раціональним та обґрунтованим для нашого дослідження.

У цьому контексті слід навести визначення родового об'єкта злочинів проти власності, яке надає М.І. Панов. За вченим, він являє «суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом, як частина економічних відносин, що становлять основу економічної системи держави. Юридичним вираженням відносин власності є право власності, яке відповідно до цивільного законодавства є правом власника на володіння, користування та розпорядження своїм майном за своєю волею незалежно від волі інших осіб» [95, с. 162].

Р.О. Мовчан, також наголошує на необхідності використання саме цього підходу у дослідженні родового об'єкта злочинів проти власності, обґрунтовуючи це тим, що «його основними перевагами є те, що він враховує факт одночасного порушення злочином проти власності й економічних відносин щодо належності майна, і юридичних повноважень власника чи законного володільця майна. Крім того ... відносини, які охороняються розділом VI Особливої частини КК України, не обмежуються лише відносинами, що складаються стосовно права власності, а тому при визначенні родового об'єкта злочинів проти власності слід робити застереження й щодо відмінних від власників законних володільців майна» [128, с. 151]. Слід погодитись із вченим, що родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК України, необхідно розуміти «правовідносини

власності як економічної категорії, що надає власникові або законному володільцеві права на майно, які виникають з приводу права власності як сукупності володіння, користування та розпорядження майном або інших речових чи зобов'язальних прав, передбачених законодавством, і які він здійснює відповідно до закону на власний розсуд і у своїх інтересах незалежно від волі інших осіб» [128, с. 151].

У контексті дослідження шахрайства ми маємо вести мову про видовий об'єкт кримінального правопорушення. У кримінальному праві під видовим об'єктом розуміють відносно невелику групу суспільних відносин в межах родового об'єкта, спільну для кількох подібних злочинів [64, с. 115]. Окремі вчені зазначають, що «в кримінальному законі недоцільно виділяти в рамках родового об'єкта злочинів проти власності ще й видовий об'єкт. Слід наголосити, що видовий об'єкт необхідно виділяти там, де родовий об'єкт складається з великої групи суспільних відносин, які можна виділити у відносно самостійні підгрупи відносин, кожна з яких об'єднувала б два та більше безпосередніх об'єктів. Відносини власності утворюють однорідну групу суспільних відносин, тому родовий об'єкт злочинів проти власності повинен збігатися з видовим» [64, с. 118]. З цього приводу є обґрунтовані застереження. У контексті пізнання шахрайства слід відмітити, що воно відноситься суто до майнового посягання без зазіхання на інші об'єкти кримінально-правової охорони (наприклад, як здоров'я, безпека громадян). Слід відмітити, що у наці кримінального права існують різні підходи до класифікації кримінальних правопорушень проти власності. Наприклад, О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк пропонують таку класифікацію кримінальних правопорушень проти власності (*в основі якої знаходиться й видовий об'єкт кримінального правопорушення – І.Ч.*): 1) корисливі кримінальні правопорушення, пов'язані з оберненням чужого майна на свою користь чи користь інших осіб (до них вони віднесли шахрайство (ст. 190) – *І.Ч.*); 2) інші корисливі кримінальні правопорушення проти власності; 3) некорисливі кримінальні правопорушення проти власності [65, с. 560].

Шахрайство узагальнено можна розглядати в якості інтелектуального виду кримінального правопорушення проти власності. Серед інтелектуальних кримінальних правопорушень проти власності слід виокремити такі: викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом. З певним ступенем умовності до цих кримінальних правопорушень можна віднести і крадіжки. Видовий об'єкт кримінального правопорушення більш зручно розглядати на рівні детального аналізу безпосереднього об'єкту. Таким чином, шахрайство відноситься до інтелектуального виду корисливих кримінальних правопорушень, пов'язаних з оберненням чужого майна (права на нього) на свою користь чи користь інших осіб.

Під безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення розуміють «окремі суспільні відносини, які порушуються тим чи іншим кримінальним правопорушенням і задля охорони яких існує певна стаття особливої частини КК. З цього випливає, що безпосередній об'єкт будь-якого кримінального правопорушення відрізняється від безпосередніх об'єктів інших кримінальних правопорушень – немає кримінальних правопорушень, безпосередні об'єкти яких повністю збігаються» [174, с. 163]. Саме зазначеному об'єкту завдається шкода під час вчинення кримінального правопорушення, саме він є індикатором того, що вчинено суспільно небезпечне діяння, яке може мати ознаки кримінального проступку або злочину, саме з посягання на нього починає працювати репресивний механізм кримінально-правового регулювання суспільних відносин.

На відміну від загального, родового, видового об'єктів, яким шкода безпосередньо кримінальним правопорушенням не заподіюється, шкоди від нього завжди зазнає безпосередній об'єкт. На рівні видового, родового та загального об'єктів суспільна шкода заподіюється тільки завдяки

пошкодженню або загрозі пошкодження безпосереднього об'єкта. Видовий, родовий та загальний об'єкти страждають тільки в тій частині, у якій шкода заподіюється безпосередньому об'єкту. При цьому у конкретному своєму прояві окремі суспільні відносини як безпосередній об'єкт ушкоджуються злочином або навіть знищуються, анулюються зовсім [26, с. 74].

На рівні безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення виокремлюють основний (головний) і додатковий об'єкт [26, с. 74]. Останній буває двох видів: обов'язковий і необов'язковий (факультативний). Така класифікація зумовлена тим, що кримінальне правопорушення може посягати на кілька суспільних відносин. Наприклад, при вчиненні розбою здоров'я потерпілого є додатковим обов'язковим об'єктом [97]. О. І. Плужнік стверджує, що безпосереднім об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності (відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном), а додатковими безпосередніми можуть бути здоров'я, життя, психічна чи фізична недоторканність особи. Наприклад, грабіж, розбій або вимагання. При знищенні або пошкодженні майна додаткові факультативні безпосередні об'єкти – громадський порядок і екологічна безпека [142, с. 95–96]. З точки зору С.В. Якимової та Т.О. Веремчук, безпосереднім об'єктом злочинів проти власності є власність окремої особи (фізичної чи юридичної) [208]. Ю.А. Дорохіна стверджує, що безпосереднім об'єктом злочинів проти власності є відносини власності в рамках певної їх правової форми залежно від правового статусу суб'єктів права власності, на які безпосередньо посягають (спрямовані) суспільно небезпечні діяння, передбачені розділом VI Особливої частини КК України, і яким вони заподіюють чи можуть заподіяти істотну шкоду [64, с. 117–118].

Якщо вести мову про безпосередній об'єкт шахрайства, то слід зазначити, що не дивлячись на те, що предметна площина цього кримінального правопорушення прямо передбачена у ст. 190 КК України, серед вчених відсутній єдиний підхід щодо його розуміння. Так, автори одного з науково-

практичних коментарів до КК України стверджують, що, об'єктом шахрайства є право власності на майно [129, с. 263].

За твердженням О.В. Смаглюка, безпосереднім об'єктом злочину у шахрайстві є право власності як охоронювані законом відносини між людьми, які виражаються у володінні, користуванні та розпорядженні майном [165, с. 7]. Вчений робить застереження з приводу економічної складової майнових відносин: «цілком логічним слід визнати заперечення щодо даного визначення, адже право лише юридично закріплює приналежність майна конкретній особі і не може зазнавати шкоди, злочини проти власності руйнують або зовсім знищують економічні відносини власності, позбавляють власника можливості володіння, користування та розпорядження майном. Ці, на перший погляд протилежні, позиції щодо визначення об'єкта шахрайства, є обидві вірні, тому що виходять з різних характеристик поняття власності – юридичної та економічної» [165, с. 7]. Зазначене визначення ще раз підкреслює доцільність використання економіко-юридичної концепції у пізнанні об'єкта шахрайства як охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин (про що мова йшла вище).

Наведена остання позиція, як нам здається є найбільш прийнятною для визначення безпосереднього об'єкта шахрайства. Однак, з деякими уточненнями. З нашої точки зору, безпосереднім об'єктом шахрайства є гарантоване законодавством України право власності, зміст якого полягає у правових відносинах з володіння, користування та розпорядження майном, що є сталими та захищеними законом.

Також в парадигмі об'єкта кримінального правопорушення прийнято розглядати предмет та потерпілого.

Предметом злочину звичайно розуміють матеріальні утворення, наділені ознаками, які прямо названі у кримінальному законі чи впливають з інших ознак складу злочину і за вчинення посягання щодо яких передбачена кримінальні відповідальність [174, с. 173]. З позиції кримінального права та законодавства предмет злочинів проти власності – це рухоме майно (майно,

яке можна вільно переміщати в просторі без заподіяння йому шкоди). До рухомого майна належать також гроші, валютні цінності, цінні папери, майнові права та обов'язки [64, с. 149]. Як зазначається у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» 06.11.2009 № 10, предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія [151]. Слід зазначити, що у першій вітчизняній дисертації, присвяченій проблемам шахрайства за кримінальним законодавством 2001 р. О.В. Смаглюк аналізуючи предмет шахрайства, доходить висновку, що предметом цього злочину виступає майно. Розглядаючи фізичні, економічні та юридичні ознаки предмета шахрайства, вчений аргументує висновок, що право на майно не може виступати предметом цього злочину [165, с. 7]. М.І. Панов зазначає, що предметом шахрайства є не тільки майно, але й право на майно [95, с. 174].

Ч. 1 ст. 190 КК України містить пряму вказівку на предмет шахрайства. Це – майно або право на майно. Слід погодитись з думкою О.О. Дудорова та М.І. Хавронюка про те, що «предметом абсолютної більшості кримінальних правопорушень проти власності є майно у значенні цивільно-правового поняття «речі». Речі – це предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки та які можуть бути вилучені з володіння власника (законного володільця), пошкоджені чи знищені» [65, с. 553]. Вчені доволі детально проаналізували види речей, які можуть бути предметами кримінальних правопорушень проти власності [65, с. 553]. Зазначимо ті речі, які можуть бути предметом шахрайства: нерухоме та рухоме майно; право на майно; документи; легітимаційні знаки; готівкові та безготівкові кошти; газ (суміш вуглеводів і неуглеводних компонентів, що за стандартних умов тиску і температури перебуває у газоподібному стані) тощо.

Слід зазначити, що з точки зору кримінального законодавства, майно як предмет шахрайства має бути чужим для винного. Ознака того, що майно є

чужим полягає у наступному: це майно не належить винному на праві власності або не перебуває в його законному володінні.

Стосовно права на майно, як предмета шахрайства, слід відмітити, що у науці кримінального права існують радикально протилежні точки зору з приводу того, чи визначати його окремим предметом цього кримінального правопорушення. Так, М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров стверджують, що з урахуванням того, що цивілістичне розуміння поняття майна включає не лише окремі речі та їх сукупність, а і майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК), традиційне використання у диспозиціях ст. 189 і ст. 190 КК словосполучення «право на майно» навряд чи виправдане [65, с. 556]. З точки зору Ю.А. Дорохіної, під «правом на майно» доцільно розуміти право на речі, які внаслідок протиправного посягання отримав винний [64, с. 213]. Таким чином, «право на майно» з точки зору дослідниці – це майнові відносини з приводу набуття права власності на річ шляхом відповідного документального оформлення або набуття права на отримання речі у майбутньому [64, с. 213]. Вважаємо, що з точки зору кримінально-правової охорони суспільних відносин власності, визнання предметом шахрайства поряд з майном ще й право на майно має на меті превентивну роль, оскільки заволодіння правом на майно ще не означає заволодіння майном. З цієї точки зору заволодіння правом на майно можна розцінювати у якості готування до заволодіння чужим майном.

Потерпілий від кримінального правопорушення – це особа, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі чи які впливають з інших ознак складу кримінального правопорушення, і стосовно якої здійснюється злочинне посягання [174, с. 176]. Хоча у конструкції ст. 190 КК України відсутня пряма вказівка на ознаки потерпілого, однак із тлумачення диспозиції ч. 1 цієї статті, стає зрозумілим, що потерпілим від вчинення шахрайства є законний власник майна; особа, якій ввірене чи під охороною якої перебуває майно; особа, яка має доступ до майна тощо.

Слід зазначити, що у науці кримінального права під об'єктивною стороною кримінального правопорушення розуміють зовнішню сторону (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення кримінального правопорушення [93, с. 124].

Прийнято вважати, що ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язкові ознаки – це ті, без яких неможливим є саме існування кримінального правопорушення та, відповідно, його кваліфікація є неможливою. Факультативні ознаки – це ті, ознаки, які не завжди характеризують склад кримінального правопорушення, не передбачаються у якості ідентифікаційних рис конкретного правопорушення.

За усталеним у науці кримінального права підходом обов'язковою ознакою будь-якого кримінального правопорушення є суспільно небезпечне діяння, що має дві форми вираження – дію та бездіяльність.

Усі інші ознаки кримінального правопорушення (суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб, засоби вчинення кримінального правопорушення) прийнято вважати факультативними ознаками. Однак, якщо склад кримінального правопорушення передбачає зазначені ознаки в якості конструктивних необхідних ознак – вони одразу ж стають обов'язковими.

Маємо відмітити, що залежно від конструкції складу кримінального правопорушення усі кримінальні правопорушення поділяються на три види: кримінальні правопорушення з матеріальним складом; кримінальні правопорушення з формальним складом; кримінальні правопорушення з усіченим складом.

Кримінальні правопорушення з матеріальним складом – це такі кримінальні правопорушення, конструкція складів яких передбачає у якості

обов'язкових ознак суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками. Зазначені кримінальні правопорушення вважаються завершеними з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

Кримінальні правопорушення з формальним складом – це такі кримінальні правопорушення, конструкція складів яких передбачає у якості обов'язкової ознаки виключно суспільно небезпечне діяння. Зазначені кримінальні правопорушення вважаються завершеними з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння.

Кримінальні правопорушення з усіченим складом – це такі кримінальні правопорушення, конструкція складів яких передбачає у якості обов'язкової ознаки не завершене суспільно небезпечне діяння. Зазначені кримінальні правопорушення вважаються завершеними з моменту готування або замаху на вчинення кримінального правопорушення (у класичному розумінні цього).

За усталеним у науці та практиці кримінального права підходом такі ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як місце, час, обстановка, способи, а також засоби вчинення кримінального правопорушення мають значення, коли вони включені до конструктивних ознак складу кримінального правопорушення. Саме у такому випадку вони мають значення для кваліфікації та встановлення ознак вчинення кримінального правопорушення. В іншому випадку зазначені ознаки можуть характеризувати, якщо мають місце під час його вчинення, можуть ураховуватися під час визначення інтенсивності кримінально-правового впливу на винну особу. Для нашого дослідження зазначені ознаки мають значення, оскільки окремі з них уведені до конструктивних особливостей кваліфікованих складів шахрайства.

Після з'ясування структури об'єктивної сторони кримінального правопорушення перейдемо до безпосереднього аналізу об'єктивної сторони складу шахрайства.

У ч. 1. ст. 190 КК України шахрайство визначено, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Зазначене кримінального правопорушення слід вважати правопорушення з матеріальним складом. Шахрайство вважається закінченим з моменту переходу чужого майна у володіння винного або з моменту отримання ним права розпоряджатися таким майном [177]. Виходячи з формулювання об'єктивної сторони складу шахрайства, воно може бути вчинене виключно шляхом активної форми діяння, тобто шляхом дії.

Для з'ясування ознак об'єктивної сторони шахрайства важливим є встановлення таких ознак шахрайства, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Розглянемо їх більш детально.

Заволодіння чужим майном або придбання права на майно полягає у незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб [176], або передання винним права на майно у стані «обману або уявною довіри».

Шахрайство може вчинятись двома способами, якими є обман і зловживання довірою. Як справедливо зазначає М. Мельник – «ці способи застосовуються винним з метою викликати у потерпілого впевненість про вигідність або обов'язковість передачі йому майна чи права на нього. Обов'язковою умовою визнання обману чи зловживання довірою ознакою об'єктивної сторони шахрайства є використання його для заволодіння майном чи придбання права на майно. Якщо обман використовується для досягнення іншої мети ... і безпосередньо не зумовлює перехід майна або права на нього до винного, він не може визнаватися способом шахрайства» [121, с. 765–766].

Обман полягає у наданні винною особою завідомо неправдивої інформації або приховуванні інформації про факти, події чи обставини, повідомлення про які було обов'язковим, спрямовані на введення іншої особи в оману або підтримки помилки особи з метою заволодіти майном чи правом

на майно [112, с. 1025–1026]. Обман може мати як активний (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридичне значимої інформації) характер. У другому випадку для наявності шахрайства необхідно встановити, що бездіяльність винного призвела до помилки потерпілого щодо обов'язковості або вигідності передачі майна (права на майно) шахраєві, була причиною добровільної передачі потерпілим майнових благ. Якщо особа заволодіває чужим майном, свідомо скориставшись чужою помилкою, виникненню якої вона не сприяла, вчинене не може визнаватися шахрайством [177].

Зловживання довірою базується на попередніх довірчих відносинах, які склалися між шахраєм і потерпілим. Ці довірчі відносини винна особа використовує з метою заволодіння майном або набуття права на майно [112, с. 1026]. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої обстановки, цивільно-правових або трудових відносин, соціального статусу винного чи інших осіб тощо [177]. При цьому природа стосунків (дружні, родинні, службові тощо) не має значення. Шахрайство шляхом зловживання довірою має місце лише тоді, коли винний вже на момент отримання майна (чи права на майно) мав намір обернути його на свою користь чи користь інших осіб за власним розсудом [112, с. 1026]. Як шахрайство, вчинене шляхом зловживання довірою, слід розглядати отримання кредиту, попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), укладення договору позики, укладення договору прокату тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані у користування речі [177].

Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи

обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього [151].

Таким чином, об'єктивно сторона основного складу шахрайства передбачає два способи вчинення: обман та зловживання довірою. Слід зазначити, що такі ознаки шахрайства, як заволодіння чужим майном або придбання права на таке майно, характеризують як об'єктивну сторону складу цього правопорушення, так і об'єкт та суб'єктивну сторону.

Наступним елементом кримінально-правової характеристики шахрайства є суб'єкт цього правопорушення. За усталеним у науці кримінального права підходом, суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність, а спеціальним суб'єктом – така сама особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Зазначені визначення закріплені у приписах ч.ч. 1 і 2 ст. 18 КК України. У приписах ст. 190 КК України не передбачено додаткових ознак шахрайства, що вказували би на статус спеціального суб'єкта цього кримінального правопорушення. У зв'язку із цим слід констатувати, що суб'єкт шахрайства є загальним. Та у зв'язку із цим, слід проаналізувати загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, яким є суб'єкт шахрайства.

Обов'язковими ознаками суб'єкта кримінального правопорушення є: 1) належність до фізичних осіб, тобто людей; 2) осудність; 3) досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Їхня обов'язковість означає, що відсутність однієї з них тягне відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення. Загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення не згадуються в диспозиціях норм Особливої частини КК, оскільки є обов'язковими для всіх складів кримінальних правопорушень [65, с. 133]. Перейдемо до більш детального аналізу кожної з цих ознак.

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична особа. Зазначена ознака вказує на те, що кримінальне правопорушення може бути вчинене лише

людиною (громадянин України, іноземець, особа без громадянства). Не зважаючи на те, що на сторінках наукової літератури неодноразово лунали пропозиції стосовно закріплення можливості визнавати суб'єктом кримінального правопорушення юридичних осіб, змін до національного законодавства України не було внесено. Тому зазначену дискусію у межах нашого дослідження вважаємо зайвою.

Стосовно осудності як характеристики суб'єкта кримінального правопорушення, слід зазначити, що вона полягає у можливості особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК). Як бачимо, у стані осудності на законодавчому рівні виокремлено два взаємопов'язані критерії: 1) медичний (біологічний) – стан психіки, який дозволяє характеризувати особу як людину зі здоровою психікою, яка здатна правильно, адекватно оцінювати (усвідомлювати) різноманітні обставини та з різних варіантів за власним розсудом вільно обирати відповідний варіант поведінки; 2) юридичний (психологічний) – здатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) (їх фактичний зміст і суспільну небезпеку) та керувати ними під час вчинення кримінального правопорушення [65, с. 136].

Також у КК України надано характеристику неосудності та обмеженої осудності. Як зазначається у ч. 2 ст. 19 КК України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Як бачимо, неосудність полягає у неможливості особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки під час вчинення кримінального правопорушення. Обмежена осудність (ч. 1 ст. 20 КК України) полягає у

нездатності особи під час вчинення кримінального правопорушення повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними через наявний у неї психічний розлад.

Зрозуміло що для кожного критерію осудності (осудність, неосудність, обмежена осудність) законодавцем передбачено диференційовані види кримінально-правового впливу. Так, зокрема осудна особа підлягає кримінальній відповідальності без будь-яких обмежень та застережень. Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності, до неї за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Обмежено осудна особа підлягає кримінальній відповідальності, однак сам стан обмеженої осудності враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до ст. 21 КК України особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності. У науці кримінального права справедливо зазначається, що «стан сп'яніння свідчить про підвищену суспільну небезпеку злочину, бо, внаслідок зниження контролю особи за свою поведінкою під впливом алкоголю підвищується можливість спричинення шкідливих наслідків, до того ж часто збільшується обсяг шкоди. Одночасно вчинення злочину в стані сп'яніння – показник підвищеної суспільної небезпеки винної особи, оскільки в такому злочині проявляються антисоціальні риси особи, її антисоціальна спрямованість» [179].

Стосовно віку особи, з настання якого вона може бути визнана суб'єктом кримінального правопорушення, то відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. 16 років – це загальний вік притягнення особи до кримінальної відповідальності. Однак, за вчинення окремих кримінальних правопорушень законодавець передбачив

знижений вік настання кримінальної відповідальності. Він передбачений ч. 2 ст. 22 КК України.

Як відомо, досягнення певного віку – необхідна умова притягнення до кримінальної відповідальності. Отже, законодавець, враховуючи в першу чергу дані медицини, психології, педагогіки та ін. наук при встановленні віку кримінальної відповідальності виходить з нормальних, типових для більшості підлітків умов їх розвитку й формування на певних етапах їх життєвого шляху [166, с. 182]. Як передбачено ч. 2 ст. 22 КК України особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (ст.ст. 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст.ст. 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, частина друга ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (ст. 113), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст. 147 і 349), зґвалтування (ст.152), сексуальне насильство (ст.153), крадіжку (ст. 185, ч. 1 ст.ст. 262, 308), грабіж (ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (ст.ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 194, 347, 352, 378, ч.ч. 2 та 3 ст. 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст.277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч.ч. 2 та 3 ст. 289), хуліганство (ст.296).

Як зазначають вчені, «запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене існуючими у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку» [166, с. 182]. Маємо додати, що зниження віку кримінальної відповідальності також обумовлене підвищеною суспільною небезпечністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, та намаганням законодавця більш щільно убезпечити суспільство шляхом встановлення кримінально-правової заборони із пониженим віком кримінальної відповідальності. У цьому контексті слід відмітити, що ч. 3 ст. 190 передбачено кримінальну відповідальність за шахрайство шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Санкцією цього нормативного припису КК України передбачено покарання у виді позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України таке кримінальне правопорушення визнається тяжким злочином. Також необхідно підкреслити таку особливість сучасної дитячої поведінки, як рання діджиталізація. Тобто, з електронно-обчислювальною технікою діти знайомляться зараз набагато раніше, ніж 10 або 20 років тому. Як зазначають вчені з ювенальної педагогіки та психології, «сучасні діти, на думку спеціалістів, належать до «покоління Z» і мають характерну поведінку. Покоління Z - це термін, що застосовується в світі для покоління людей, які народилися у період 1997-2010 років за Теорією поколінь, створеною Вільямом Штраусом і Нілом Хоувом. Покоління Z обов'язково користується інтернетом загалом, YouTube, мобільними телефонами, MP3-плеєрами тощо» [140, с. 99]. Навіть особливістю сучасної ювенальної злочинності є те, що діти активно використовують комп'ютерні технології під час вчинення кримінальних правопорушень. Тому, зрозуміло, що значення такої кваліфікуючої ознаки як «використання електронно-обчислювальної техніки» у 2001 році (на момент ухвалення КК України) та у 2022 році є суттєво різним. У зв'язку із зазначеним, ми маємо сьогодні ставити на порядок денний у

контексті реформування чинного кримінального законодавства питання про встановлення 14 річного віку настання кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства шляхом використання електронно-обчислювальної техніки. Така пропозиція також корелюється із загальним підходом законодавця щодо встановлення віку кримінальної відповідальності за злочини проти власності.

Шахрайство є особливим, подекуди інтелектуальним видом кримінального правопорушення. Тому дослідження суб'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення є вкрай важливим для пізнання шахрайства у цілому.

Слід нагадати, що під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення у науці кримінального права розуміють категорію, що характеризує внутрішню сторону кримінального правопорушення та виражає психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його суспільно небезпечних наслідків [32, с. 329]. Маємо також відмітити, що структурно суб'єктивна сторона кримінального правопорушення складається з обов'язкової ознаки, якою є вина, та факультативних, до яких відносяться мотив, мета.

Згідно ст. 23 КК України, вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Як бачимо, на законодавчому рівні передбачено дві форми вини: умисел та необережність. У КК України розкривається зміст цих двох форм.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 КК України умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК України). Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно

небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК України).

Стосовно необережності, то відповідно до ч. 1 ст. 25 КК України необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість. Відповідно до ч. 2 ст. 25 КК України необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Стосовно кримінальної протиправної недбалості, то зазначений вид необережності має місце тоді, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Не вдаючись до змістовного аналізу змісту вини, одразу ж відмітимо, що шахрайство є умисним кримінальним правопорушенням. У науці кримінального права існує усталений підхід, що воно вчиняється із прямим умислом [134, с. 506]. Зміст прямого умислу утворюють два моменти – інтелектуальний та вольовий. Інтелектуальний момент містить в собі дві ознаки – усвідомлення суспільно небезпечного характеру чиненого діяння і передбачення суспільно небезпечних наслідків, вольовий момент містить одну ознаку – бажання настання суспільно небезпечних наслідків, які передбачаються винною особою [67, с. 188].

Тобто під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є мотив та мета. Свого часу Верховний Суд України у п. 3 постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 наголосив, що визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди з-поміж іншого повинні виходити з особливостей конкретного злочину, зокрема форми вини, мотиву і мети його вчинення [155]. Навіть тоді, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Слід погодитись з тими вченими, які стверджують, що внутрішні спонукання особи, що керують нею у процесі вчинення суспільно небезпечного діяння, а також той бажаний суб'єктом кінцевий злочинний результат, якого він прагне досягти, котрі не зазначені в нормі закону про кримінальну відповідальність як обов'язкова ознака основного або кваліфікованого складу злочину або не визнані обставиною, що обтяжує чи пом'якшує покарання (ч. 1 ст. 67, ч. 1 ст. 66 КК України), в будь-якому разі підлягають встановленню, оскільки характеризують особу винного і свідчать про ступінь тяжкості вчиненого ним злочину, відіграючи тим самим вагомє значення при призначенні покарання та впливаючи на його індивідуалізацію [200, с. 91–92]. За справедливим твердженням А.А. Вознюка, у вузькому розмінні ці ознаки слід розглядати виключно як факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, тобто такі, що мають значення для кваліфікації не усіх, а лише окремих злочинів або кримінальних проступків (лише тоді, коли вони безпосередньо зазначаються в диспозиції заборонної кримінально-правової норми або логічно впливають з її змісту). У широкому розумінні досліджувані ознаки мають різне не лише кримінально-правове, але й кримінально-процесуальне, криміналістичне, кримінологічне та оперативно-розшукове значення. Це так зване універсальне, міжгалузеве або загальне

значення зазначених ознак [45, с. 47]. Наявність, спрямованість мотиву і мети кримінального правопорушення, якщо вони прямо не передбачені у нормативному приписі КК України як конструктивна ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, слід встановлювати через інші конструктивні особливості складу кримінального правопорушення.

Мотив кримінального правопорушення слід розуміти як юридично значущу ознаку суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, зміст якої становлять спонукання особи до досягнення певного результату (мети), обумовлені потребами, які викликають у неї рішучість вчинити протиправне діяння [181, с. 48]. Водночас погоджуємось із тезою про те, що оскільки «мотив не є необхідною ознакою складу кожного умисного злочину або кримінального проступку, то розгляд його під час аналізу суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення дається в площині встановлення впливу мотиву на формування кримінально протиправного умислу особи. Але навіть у тих випадках, коли мотив не входить до складу кримінального правопорушення ні у якості основної, ні у якості кваліфікуючої ознаки, встановлення його все ж таки вельми важливе. Суд під час визначення покарання має враховувати характер мотиву вчиненого злочину або кримінального проступку. Тому розгляд мотивів кримінального правопорушення має знайти місце у вченні про покарання під час розгляду обставин, що впливають на розмір покарання, що встановлюється судом, під час встановлення питання про індивідуалізацію покарання» [205, с. 217].

Слід відмітити, що у науці кримінального права існує велика підходів до класифікації мотивів за різними критеріями. Для нашого дослідження найбільш принциповим є підхід, визнаний класичним у поведінкових, у тому числі й юридичних науках, який був запропонований метром психологічної думки А.О. Маслоу. Вчений систематизує мотиви, виходячи з їх соціального рівня. Нижчу ланку займають мотиви, пов'язані з фізіологічними потребами (голод, сексуальні потреби та ін.); наступну сходинку займають мотиви, пов'язані з потребами в безпеці та захисті від болі, страху, гніву; найвищу

ланку займають мотиви, пов'язані із самоактуалізацією та потребами в розумінні та осмисленні [114, с. 53]. У зв'язку із цим, маємо відмітити, що під час вчинення шахрайства існує виключно корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння чужим майном або правом на майно. Зазначений мотив може бути сформований на підставі різного роду потреб особи.

Мета злочину – це певне уявлення особи про бажаний наслідок його суспільно-небезпечного діяння. Змістом мети є бажання особи досягти таким шляхом визначеного і бажаного для неї наслідку [99, с. 376]. Спрощено, під метою розуміється той подумки передбачуваний результат, до досягнення якого прагне суб'єкт [92, с. 180]. Мета характерна лише для злочинів, які вчиняються з прямим умислом, але обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення вона визнається тільки тоді, коли передбачена в диспозиції відповідного закону чи випливає з його тексту [93, с. 190; 203, с. 531]. Саме у складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства.

Більш того, у конструкції складу шахрайства передбачені такі ознаки об'єктивної сторони, щодо яких у винної особи також має бути визначена мета вчинення. Для прикладу, як зазначається в постанові колегії суддів ККС ВС, «Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. При цьому обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього» [149]. Тобто, мета складі шахрайства, хоча й не передбачена, однак

вона є властивою як для самого процесу вчинення цього кримінального правопорушення, так і до його результату.

Таким чином, можемо дійти наступних висновків. Суб'єктивна сторона складу шахрайства передбачає вину у формі прямого умислу. Під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

У тих випадках, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Під час вчинення шахрайства існує виключно корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Зазначений мотив може бути сформований на підставі різного роду потреб особи. У складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства.

Також ми маємо проаналізувати кваліфіковані склади шахрайства. Кваліфікуючі ознаками, що утворюють ці склади є наступні: повторність, попередня змова групи осіб, значна шкода потерпілому (ч. 2 ст. 190 КК України); у великі розміри, незаконні операції з використанням електронно-

обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК України); особливо великі розміри, організована група (ч.4 ст. 190 КК України).

Окремі кваліфікуючі ознаки шахрайства розкриваються у примітці до ст. 185 КК України. Так, повторним шахрайство визнається не тільки тоді, коли особа вчиняє два або більше шахрайства, передбаченого ст. 190 КК України. Повторним визнається шахрайство ще тоді, коли особа, яка його вчинила, раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими ст.ст. 185, 186 та 189-191, або ст.ст. 187, 262 КК України.

Значна шкода як кваліфікуюча ознака шахрайства визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У великих розмірах визнається шахрайство, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення. В особливо великих розмірах визнається шахрайство, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

Згідно з ч. 3 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Шахрайства, що вчиняються шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, можуть бути такими: «обманне заволодіння грошима громадян; створення інтернет-аукціонів шляхом наданням недостовірних даних і пропозиції продажу неіснуючих товарів; створення й забезпечення діяльності інтернет-магазину; перерахування коштів із банківських карток шляхом обманного отримання конфіденційних даних; обманне заволодіння грошовими коштами іноземних громадян; обманне заволодіння грошовими коштами шляхом створення або використання сайтів благодійних організацій, створення та діяльність фіктивних фінансових бірж» [159, с. 147–148]. Зрозуміло, що види або способи незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки під час вчинення шахрайства не обмежуються зазначеним переліком. Нами зазначено лише найбільш розповсюджені способи їх вчинення.

1.3. Зарубіжний досвід запобігання шахрайству

У межах цього підрозділу нами буде розглянуто зарубіжний досвід запобігання шахрайству. Зазначений досвід буде розглянуто на усіх рівнях кримінологічного запобігання шахрайству. Буде наведено найкращі моделі законодавчого забезпечення запобігання шахрайству та практики побудови запобіжної діяльності, які можливо застосувати у нашій країні.

Маємо відмітити, що шахрайство є одним з найбільш розповсюджених видів кримінальних правопорушень проти власності у всьому світі. Крім того, окрім суто побутового шахрайства як для України, так і зарубіжних країн є типовими «схеми» фінансового шахрайства. Так, для прикладу проявом шахрайських дій з боку фінансових пірамід є використання таких схем: а) «пропонуємо заробити» (шахраї збирають групу бажаючих отримати високооплачувану роботу у компанії, що займається мережевим маркетингом; зацікавлені особи здійснюють внески і залучають ще кількох клієнтів, які теж сплачують внески, за рахунок яких дохід отримують обрані, інші перестають

отримувати дохід, коли нові учасники не з'являються); б) «елітний клуб» – цей вид шахрайства полягає у створенні якихось елітних закритих клубів з метою отримання високого прибутку їх членами, які обов'язково повинні мати респектабельний вигляд і платити високі внески за право вступу та відвідування клубу, які оформлялись як дарування певної суми однієї приватної особи – іншій; в) «духовне просвітництво» являє собою поділ фінансової піраміди на кілька спеціалізованих підрозділів, більшість з яких займається зовні законною діяльністю і є офіційно визнаним джерелом отримання прибутку. Важливою відмінною рисою системи є її сильний релігійний ухил. Керівники «філій» і найбільш відповідальні посадові особи в них призначаються тільки з найближчих учнів гуру-засновника, що офіційно займається лише духовним просвітництвом. Але фінансова основа системи – звичайна піраміда з виплат премій першим учасникам за рахунок нових; д) «купи-продай» полягає у продажу якихось послуг, які ніколи не будуть надані [202, с. 769]. Подібні шахрайські схеми існують або існували у всіх країнах з розвинутою економікою, які перебували або перебувають на певному етапі розвитку соціально-економічної системи.

Як справедливо стверджують вчені – «шахрайство є глобальною проблемою. Хоча деякі результати дещо відрізняються залежно від країни, більшість із тенденцій у шахрайських схемах та боротьба з ними схожі незалежно від того, де відбувся злочин» [125, с. 150]. У зв'язку із цим, маємо відмітити, що звернення до зарубіжного досвіду запобігання шахрайства має значення для розвитку вітчизняної запобіжної системи та полягає в наступних особливостях: «передові механізми боротьби із злочинністю, мають бути використані при формуванні інституційного, правового, організаційного, інформаційного та інших складових реформування; для цілей боротьби із транскордонною злочинністю, важливим є механізм взаємодії із правоохоронними органами зарубіжних країн; ресурсне забезпечення правоохоронних органів України не в повній мірі відповідає вимогам, які б

дозволили ефективно запобігати та протидіяти зло чинам, забезпечувати громадський порядок та безпеку соціальних систем» [118, с. 144].

Почнемо з аналізу зарубіжної нормативно-правової бази запобігання шахрайству та зосередимо увагу, перш за все на нормах кримінального законодавства окремих країн.

Слід відмітити, що у законодавстві іноземних держав по-різному сформульовано склад шахрайства. Це обумовлено різними факторами, серед яких, перш за все слід виокремити рівень соціально-економічного життя населення, розвиток науково-технічного прогресу та постійне оновлення законодавчої бази [107, с. 78]. До цього переліку факторів також слід додати існуючий стан духовного та культурного розвитку, традиції формування правової системи.

У законодавстві Великої Британії відсутня окрема єдина стаття, що встановлювала би кримінальну відповідальність за шахрайство за українським зразком.

У цій країні діючий Закон «Про шахрайство» набув чинності 15 січня 2007 року та застосовується в Англії, Уельсі та Північній Ірландії [17]. У розділі 1 зазначеного закону передбачено три способи вчинення шахрайства: 1) шахрайство шляхом хибного уявлення; 2) шахрайство внаслідок нерозкриття інформації, коли є юридичний обов'язок; 3) шахрайство шляхом зловживання службовим становищем. Передбачено наскрізні ознаки шахрайства, що властиві кожному способу, а саме те, що: поведінка відповідача має бути нечесною; намір особи має полягати у отриманні прибутку, або заподіяти збитки чи ризик збитків іншій особі. Встановлено максимальне покарання за вчинення звичайного шахрайства – 10 років позбавлення волі.

В усіх без виключення випадках вчинення шахрайства правозастосовна практика Великобританії зосереджена саме на поведінці особи, що вчинила зазначене кримінальне правопорушення [141, с. 361].

Надається законодавче тлумачення «хибності» під час вчинення шахрайства як такого, що не відповідає дійсності або вводить в оману, і особа, яка вчиняє його, знає, що вона вводить в оману потерпілого. Також у Законі передбачено посилену кримінальну відповідальність за вчинення привілейованого шахрайства, що залежить від суми завданих потерпілому збитків.

Також слід звернути увагу на досвід запобігання страховому шахрайству у Великій Британії. Страховий ринок Великобританії має дві організації, покликані запобігати шахрайству у сфері страхування. Бюро страхового шахрайства, що створене у 2006 році, є неприбутковою організацією й організовує колективну боротьбу із шахрайством у страховій сфері. При цьому у страховій системі створений окремий Автостраховий реєстр проти шахрайства та угонів, який займається виключно обліком страхових випадків в автострахованні. Також у Великобританії працює гаряча лінія боротьби зі страховим шахрайством, на яку можуть телефонувати громадяни та розповідати про відомі їм випадки шахрайства [141, с. 361].

Законами Великої Британії 1968 р. і 1978 р. «Про крадіжку» також передбачено склади кримінальних правопорушень, які можна було б розглядати як шахрайство: а) кожен, хто за допомогою обману, нечесним шляхом одержав майно, яке є власністю іншої особи, з наміром назавжди позбавити її майна (позбавлення волі до 10 років); б) кожен, хто за допомогою обману, нечесним шляхом добився для себе або для іншої особи майнової вигоди (обмежуючись до одержання займу шляхом перевищення кредиту, одержання страхового полісу, можливості одержання винагороди займаючи посаду, або будучи найнятим на роботу, або виграшу грошей через укладання парі) (позбавлення волі до 5 років); в) кожен, хто за допомогою обману, нечесним шляхом добився послуг від іншої особи (позбавлення волі до 5 років); г) кожен, хто за допомогою обману, нечесним шляхом гарантував звільнення, повністю або частково, від існуючого зобов'язання щодо платежу, незалежно, чи це було власне зобов'язання, чи зобов'язання іншої особи

(позбавлення волі до 5 років); д) кожен, хто за допомогою обману, маючи намір зробити довготривалою виплату повної суми або частини суми існуючого зобов'язання щодо платежу, або з наміром уможливити це іншій особі, нечесним шляхом схилив кредитора, або іншу особу, яка вимагає платіж від імені кредитора, зачекати на платіж (незалежно, чи прострочений належний термін платежу), або відмовитись від платежу (позбавлення волі до 5 років); е) кожен, хто за допомогою обману, нечесним шляхом добився звільнення від зобов'язання щодо платежу, або анулювання такого зобов'язання, включно з одержанням такого звільнення для іншої особи або наданням можливості такого одержання іншій особі (позбавлення волі до 5 років). Особливістю кримінального права Великої Британії є те, що кримінальні закони, які встановлюють відповідальність, зазвичай включають в себе лише загальні норми, залишаючи за судовою практикою розширення цих норм. Англійське кримінальне законодавство розмежовує поняття «майна» та «грошей». Кримінальне законодавство України в конструюванні загальної статті про шахрайство такий поділ «майна» та «грошей» не застосував. Але в особливій статті про шахрайство, а саме шахрайство з фінансовими ресурсами, умовно був зроблений акцент на гроші, але в різних формах: кредитів, дотацій, субсидій. Головним позитивним явищем для кримінального права Великої Британії є відокремлення і встановлення відповідальності для службових осіб компаній за вчинення шахрайства» [107, с. 79].

У законодавстві США термін «шахрайство» зазнав ряд трансформацій [18]. Найдавніше зафіксоване визначення шахрайства було зроблено на початку чотирнадцятого століття, коли воно визначалося як обман, обман або навмисна дія з метою спонукання інших розлучитися з чимось цінним. У вісімнадцятому столітті парламент Англії додав поняття фальшивих приводів до визначення шахрайства в галузі права, яка раніше не торкалася законів про крадіжки. Сучасне американське визначення шахрайства, яке використовується в уніформованих звітах про злочини та місцевих

правоохоронних органах по всій країні, називає це обманним вчиненням і отриманням грошей або майна під фальшивим приводом. Незважаючи на розбіжності у визначеннях шахрайства, загально визнано, що для шахрайства мають бути наявні чотири елементи: неправдиве твердження, знання про те, що це твердження неправдиве, довіра жертви до неправдивого твердження та збитки, яких зазнала жертва.

Як зазначається у § 1341 Федерального Кримінального кодексу США, будь-хто, хто задумав або має намір розробити будь-яку схему чи хитрість з метою обману, або для отримання грошей чи власності за допомогою неправдивих чи шахрайського удавання (притворства) чи обіцянок, або для продажу, розпорядження, позики, обміну, зміни, передачі, розповсюдження, постачання чи закупівлі для незаконного використання будь-якої підробленої чи фальшивої монети, зобов'язання, цінних паперів чи інших предметів, або будь-чого, що видається за такі підроблені чи фальшиві предмети, з метою виконання такої схеми чи хитрощі або спроби зробити це, розміщує в будь-якому поштовому відділенні чи уповноваженому репозитарії для поштових відправлень, будь-яких речей чи речей, які мають бути надіслані чи доставлені Поштовою службою, або депозити чи причини для зберігання будь-яка справа чи річ, що надсилається чи доставляється будь-яким приватним чи комерційним міждержавним перевізником, або бере чи отримує від неї будь-яку подібну справу чи річ або свідомо спричиняє доставку поштою або таким перевізником відповідно до вказівок, або в місці, куди це направлено для доставки особою, якій вона адресована, будь-яка така річ або річ, підлягає штрафу згідно з цим розділом або позбавлення волі на строк не більше 20 років, або і штрафу, і позбавленню волі [5]. Якщо порушення відбувається з метою отримання вигоди, переданої або сплаченої у зв'язку з оголошеним президентом масштабним лихом або надзвичайною ситуацією (як ці терміни визначено в розділі 102 Закону Роберта Т. Стаффорда про надання допомоги під час стихійних лих та надзвичайних ситуацій (42 U.S.C. 5122) [13]), або це стосується фінансової установи – таку особу буде оштрафовано на суму не

більше 1 000 000 доларів США або позбавлено волі на строк не більше 30 років, або і штраф, і позбавлення волі [1].

У законодавстві США доволі детально передбачено види відповідальності за шахрайство [157, с. 64]. У федеральному кримінальному законодавстві країни містяться певні положення, які не мають аналогів у кримінальних законодавствах інших держав, у тому числі й КК України (зокрема, телемаркетингове шахрайство). Саме поняття «телемаркетинг» позначає маркетинг за допомогою телефону. Суто економічне підґрунтя телемаркетингу не унеможливорює його зв'язку з криміналом. Це відбувається тоді, коли під гаслами телемаркетингу вчиняються численні шахрайські махінації. Поява відповідної глави у федеральному кримінальному законодавстві США відбулась завдяки ухваленню Закону «Про захист осіб літнього віку від маркетингових махінацій» у 1994 році. Вона містить три взаємопов'язані норми: «Визначення телемаркетингового шахрайства», «Суворі покарання» та «Обов'язкова реституція» [107, с. 79]. Слід відмітити, що зазначена норма з'явилась тоді, коли в американському суспільстві стала розповсюдженою практика ошукування осіб похилого віку у системі телемаркетингу. У цьому контексті слід відмітити, що особи похилого віку не завжди мають правову обізнаність у таких випадках, коли їх ошукують, а також гостро відчують сором під час їхнього ошукування [126, с. 345].

Також доволі цікавим є американський підхід до криміналізації видання незабезпеченого чека [107, с. 79]. У зв'язку із тим, що у США є доволі розповсюдженою практика розрахунків чеками, будь-які махінації з чеками є доволі загрозливими.

У США страховий ринок є найбільшим у світі. В цій країні діють декілька організацій по боротьбі із шахрайством у страхуванні: Національне страхове криміналістичне бюро, Об'єднання проти страхового шахрайства, Бюро страхових послуг, Національна асоціація боротьби із шахрайством у медичній сфері, Національна академія підготовки кадрів для боротьби зі злочинністю у страхуванні. Та найбільше повноважень у боротьбі зі страховим

шахрайством мають дві структури: Національне страхове криміналістичне бюро та Об'єднання проти страхового шахрайства. Також у США існує грошова винагорода за надання інформації про здійснення шахрайських дій у страховій сфері. Така система функціонує в межах повноважень Національного страхового криміналістичного бюро. Суб'єкт, який надав вичерпну інформацію про випадок страхового шахрайства з відповідними доказами, може розраховувати на грошову винагороду в розмірі до 1000 дол. США [141, с. 361].

Слід у цілому відмітити, що питанням відповідальності за шахрайство, у федеральному законодавстві США присвячено не одну статтю, а цілі глави відповідних розділів. Кримінальне законодавство США відноситься до прецедентного типу. Тому одна подія в житті американського суспільства, що набуває суспільного резонансу та не була урегульована раніше на офіційному законодавчому рівні, цілком ймовірно може стати частиною чинного кримінального законодавства.

У кримінальному законодавстві Німеччини передбачено кримінальну відповідальність за шахрайство у ст. 263 КК ФРН [6]. У зазначеній статті передбачено, що той, хто з наміром отримати для себе або для третьої особи неправомірну матеріальну вигоду завдає шкоди майну іншої особи, спричиняючи або зберігаючи помилку шляхом видавання неправдивих фактів або спотворення чи приховування правдивих фактів, підлягає позбавленню волі на строк до п'яти років або застосуванню штрафу. Також передбачається, що карається й замах на шахрайство.

Ч. 3 зазначеної статті передбачено посилену кримінальну відповідальність (карається позбавленням волі на строк від шести місяців до десяти років) за шахрайства, які названо «особливо тяжкими випадками». Ці випадки виникають тоді, коли злочинець: 1) діє на комерційній основі або як член банди, метою якої є подальше вчинення підробки документів або шахрайства; 2) спричиняє великі фінансові збитки або діє з наміром поставити велику кількість осіб під загрозу фінансових втрат шляхом продовження

вчинення злочинів шахрайства; 3) ставить іншу особу в скрутне фінансове становище; 4) зловживає своїми повноваженнями або службовим становищем; або 5) прикидається, що страховий випадок стався після того, як він чи інша особа з цією метою підпалили об'єкт значної цінності або знищили його, повністю чи частково, підпаливши його, або спричинили затоплення чи викидання судна на берег.

Також цією статтею диференційовано кримінальну відповідальність за шахрайство, вчинене членом банди, метою якої є продовження вчинення злочинів проти власності (строк від одного до десяти років у менш тяжких випадках позбавлення волі від шести місяців до п'яти років) [6]. Як вид попереджувального заходу, законодавством передбачена можливість застосування судом нагляду відносно винної особи (ч. 6 ст. 263 КК ФРН).

У Кримінальному кодексі Канади [3] ст. 380 передбачає кримінальну відповідальність за вчинення шахрайства. У ч. 1 цієї статті зазначено, що кожен, хто шляхом обману, брехні чи інших шахрайських засобів обманює громадськість чи будь-яку особу з питань майна, грошей або надання будь-яких послуг: а) є винним у вчиненні злочину, передбаченого обвинуваченням, і йому загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк, що не перевищує чотирнадцяти років, якщо предметом злочину є заповітний документ або вартість предмета злочину перевищує п'ять тисяч доларів; або б) є винним у вчиненні кримінального правопорушення та підлягає позбавленню волі на строк не більше двох років, або в) є винним у правопорушенні, яке карається у спрощеному порядку (спрощене засудження), якщо вартість предмета правопорушення не перевищує п'яти тисяч доларів.

Серед злочинів, що вчинюються шляхом обману в Австралії передбачено шахрайство [7]. В австралійському законодавстві передбачено, що шахрайство вчиняється багатьма способами та охоплює низку пільгових програм реалізації кримінальної відповідальності. Через це кримінальне

переслідування за шахрайство є різноманітним і основним спрямуванням має користь для інтересів австралійців.

Частина 7.3 Розділу 134 Кримінального кодексу Австралії визначає, які злочини є шахрайством згідно із законодавством Австралійської Співдружності, і передбачає максимальні покарання для порушників. Через широку сферу злочинів, пов'язаних із шахрайством в Австралії, Кодекс перераховує багато обставин.

Кодекс Співдружності визначає різні випадки шахрайства. Передбачено, що отримання майна шляхом обману має місце тоді, коли: а) особа шляхом обману нечесним шляхом отримує чуже майно, щоб назавжди позбавити особу майна; б) майно належить суб'єкту Співдружності.

Суд визнає особу винною в шахрайстві відповідно до закону, якщо обвинувачена особа: приймає право власності, володіння або контроль над ним для себе чи іншої особи; або право власності, опіки чи контролю над ним залишаються за ними; або спонукає іншу особу до вчинення будь-якого правопорушення. Як різновид шахрайства у кримінальному законодавстві Австралії передбачено намір назавжди позбавити особу майна. Окрема увага приділена питанню відповідальності за шахрайство у сфері грошових переказів. Передбачено, що особа, яка змусила іншу особу нечесно переказати суму третій особі, винна в шахрайстві. Сума, якою вони нечесно заволоділи, вважається власністю другої особи (потерпілого). Перша особа постановила отримати майно, щоб третя особа назавжди позбавила майна другу особу.

Стосово страхового шахрайства, то слід відмітити, що в Австралії для боротьби із страховим шахрайством Страховою радою Австралії у 1996 році була впроваджена схема винагороди за виявлення шахрайських дій у страхуванні. Основною метою було досягнення таких цілей: стримування темпів розповсюдження шахрайства у страхуванні; надання інформації з метою сприяння дослідженням у цій сфері; зниження виплат із вимог, де є шахрайські дії. Виплата винагороди забезпечується не тільки за сприяння Страхової ради Австралії, але й державними та регіональними

правоохоронними службами, у розмірах до 25000 австралійських доларів [152, с. 99–100].

Доволі цікавий підхід простежується у законодавстві Індії щодо встановлення кримінальної відповідальності за шахрайство [9]. У розділі 17 Кримінального кодексу Індії передбачено, що шахрайство означає та включає будь-які з наведених нижче дій, вчинених стороною контракту, або за її потуранням, або його агентом: 1) з наміром ввести іншу сторону в оману щодо свого агента або спонукати його укласти договір (активне приховування факту особою, яка знає про цей факт; обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання; будь-які інші дії, спрямовані на обман; будь-яка така дія чи бездіяльність, яку закон спеціально визнає шахрайською); 2) активне приховування факту особою, яка знає про цей факт; 3) обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання; 4) будь-які інші дії, спрямовані на обман; 5) будь-яка така дія чи бездіяльність, яку закон спеціально визнає шахрайською.

Просте замовчування щодо фактів, які можуть вплинути на бажання особи укласти договір, не є шахрайством, якщо тільки обставини справи не є такими, що, враховуючи їх, особа зобов'язана не розголошувати, або якщо його мовчання саме по собі не є відповіддю.

Стосовно іспанського досвіду кримінально-правового забезпечення запобігання шахрайству, то термін «шахрайство» стосується обману, спричиненого особою, працівником або організацією з метою особистої вигоди в національному чи міжнародному масштабі. Як правило, така шахрайська діяльність використовується для отримання переваги над конкурентом або отримання незаконного прибутку. Отже, злочинець отримує вигоду від протиправних дій, тоді як інші залучені сторони зазнають шкоди. Прикладом може бути, якби працівник вкрав гроші з реєстру компаній, оскільки працівник отримав би вигоду від отримання додаткового капіталу за рахунок компанії [8].

Є три ключові принципи, на яких ґрунтується шахрайство за іспанським законодавством: 1) можливість – означає обставини, які дозволяють здійснити

шахрайство. Це єдиний із трьох компонентів, над яким компанія здійснює повний контроль. Однак саме цей контроль або його відсутність дозволяє здійснювати шахрайство. Наприклад, слабкий внутрішній контроль, такий як поганий моніторинг обов'язків, може створити можливості для шахрайства; 2) стимул – це відноситься до мислення працівника щодо вчинення шахрайства. Прикладом можуть бути особисті стимули людини, такі як бажання заробити більше грошей, щоб оплатити рахунки або фінансувати залежність від азартних ігор; 3) раціоналізація – це стосується самовиправдання особи для вчинення шахрайства. Прикладом може бути особа, яка злопам'ятно ставиться до свого керівника і вважає, що він повинен отримати відплату [8].

У кримінальному законодавстві не міститься вичерпного переліку шахрайських дій, натомість це залежить від тлумачення судді. Найпоширенішими видами шахрайства в Іспанії є фішинг (надсилання шахрайських електронних листів, які нібито походять від законних компаній, з метою викрадення особистих даних, таких як банківські реквізити та паролі), шахрайство з орендою (реклама підробленої нерухомості), шахрайство через сайти знайомств, створення підроблених веб-сайтів.

Ст. 248 КК Іспанії передбачено, що шахрайство вчиняють ті, хто використовує обман з метою наживи, щоб ввести іншого в оману, щоб змусити його здійснити розпоряджувальний акт на шкоду собі або іншому. Ч. 2 передбачено окремі способи вчинення шахрайства: використання будь-яких комп'ютерних маніпуляцій або подібної схеми; вироблення, завантаження, володіння або надання комп'ютерних програм, спеціально призначених для вчинення шахрайства; використання кредитних чи дебетових карток, або дорожніх чеків, або відомостей, які містяться на них [11].

Ст. 249 КК Іспанії встановлює покарання за шахрайство – позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років. Також передбачено, що під час призначення покарання враховуються розмір шахрайства, завдані потерпілому матеріальні збитки, відносини між ним і шахраєм, використані ним засоби та інші обставини, що мають значення для оцінки тяжкості кримінального

правопорушення. Якщо викрадена сума не перевищує 400 євро, накладається штраф від одного до трьох місяців [11].

Ст. 250 КК Іспанії встановлено відповідальність за кваліфіковані види шахрайства. Покарання у виді позбавленням волі на строк від одного до шести років і штраф від шести до дванадцяти місяців у випадках, якщо: воно впливає на речі першої необхідності, житло або інші активи, визнані соціально корисними; вчинено шляхом підробки підпису іншої особи або шляхом викрадення, приховування або повного чи часткового знищення будь-якого процесу, файлу, архіву чи публічного чи офіційного документа будь-якого виду; воно впливає на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини; воно є особливо серйозним з огляду на розмір збитку та фінансове становище, в якому опинилися потерпілий або його родина; сума шахрайства перевищує 50 000 євро або стосується великої кількості людей; воно вчинено з порушенням особистих стосунків, що існують між жертвою та шахраєм, або якщо останній використовує свою корпоративну чи професійну довіру; вчинено процесуальне шахрайство (це відбувається через тих, хто маніпулює доказами, на яких вони мають намір базувати звинувачення, або використовує будь-яке інше подібне процесуальне шахрайство в будь-якому судовому розгляді, що призводить до того, що суддя або суд помилково виносять рішення, яке завдає фінансової шкоди інтереси іншої сторони або третьої сторони); при вчиненні кримінального правопорушення винний підлягає покаранню, яке набрало законної сили, не менш як за три злочини, включені до цієї глави.

У разі вчинення шахрайства за сукупності кваліфікуючих ознак може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років і штраф на строк від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців. Такий же штраф буде накладено, якщо сума шахрайства перевищує 250 000 євро. Також зазначене покарання може бути призначено за шахрайство, якщо: будь-яка особа, неправдиво приписуючи повноваження розпоряджатися нерухомим чи рухомим майном, яких він не має, або через те, що ніколи не

мав таких повноважень, або через те, що вже їх використовував, починає відчужувати, обтяжувати або передавати таке майно іншій особі, на шкоду останньому або третій особі; будь-яка особа, яка розпоряджається нерухомим чи рухомим майном, приховуючи існування будь-якого обвинувачення на ньому, або хто, відчувши його як майно, вільне від обтяжень, мав обтяжувати або розпоряджатися ним знову, перш ніж остаточно передати його набувачеві, на шкоду собі або третій стороні [8].

Згідно зі статтею 386 КК Греції, шахрайство визначається як збагачення себе або третьої особи шляхом свідомого представлення неправдивих фактів за правдиві або шляхом незаконного приховування або замовчування правдивих фактів і схилення іншої особи до дії чи бездіяльності з метою заподіяння матеріальної шкоди [20].

Доволі цікавим з точки зору диференціації кримінальної відповідальності є деталізація видів комп'ютерного шахрайства в Італії [16]. Згідно зі статтею 640-ter Кримінального кодексу Італії (злочин комп'ютерного шахрайства), особа, яка отримує для себе чи інших несправедливу вигоду або завдає шкоди іншим людям, змінюючи будь-яким чином роботу комп'ютерної системи або втручаючись у будь-який спосіб без права на дані, інформацію або програми, що містяться в комп'ютері, караються позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років і штрафом у розмірі від 51 євро до 1032 євро. Покарання передбачає позбавлення волі на строк від одного до п'яти років і штраф від 309 до 1549 євро, якщо правопорушення вчинено оператором системи. Злочин карається за заявою потерпілого, якщо немає однієї з обставин, що обтяжують покарання. Згідно зі статтею 640 quinquies особа, відповідальна за послуги сертифікації електронного підпису, яка з метою отримання нечесної вигоди або заподіяння шкоди іншим особам порушує зобов'язання, покладені законом щодо видачі кваліфікованого сертифіката, має бути покарана. позбавленням волі на строк до трьох років і штрафом від 51 до 1032 євро. Особа вчиняє злочин шахрайства, коли вона шляхом хитрощів

або обману та введення когось в оману здобуває собі або іншим неправомірну вигоду на шкоду іншим особам (ст. 640 КК) [10].

Необхідно відмітити, що в окремих країнах встановлено кримінальну відповідальність за шахрайство, предметом якого є конкретизоване майно та право на майно. Мова стосується страхового шахрайства. Наприклад, у зарубіжному законодавстві виділяються такі різновиди шахрайства, як страхове шахрайство – обман, вчинений з метою одержання страхової суми (кримінальні кодекси Латвії, Естонії, Польщі, Болгарії, Албанії, Австрії, Італії, ФРН, Голландії, Норвегії), а також махлярство – дії особи, яка, знаючи про свою неплатоспроможність, намагається обманним шляхом отримати платні послуги в готелі, ресторані, на транспорті, при купівлі товару за допомогою автомата тощо (кримінальні кодекси Італії, Франції, Норвегії) [108, с. 312]. Зрозуміло, що в Україні страховий ринок є не таким розвинутим та розгалуженим, як в інших країнах, однак зазначений досвід є цікавим з точки зору розуміння майна та право на майно у контексті предмета шахрайства.

Як бачимо, у проаналізованому кримінальному законодавстві зарубіжних країн шахрайство пов'язується з такими ключовими ознаками, як уведення в оману (обман, брехня, обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання, просте замовчування, інші шахрайські заходи тощо) та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). Безумовно в окремих країнах посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики (як підпал або затоплення судна у Німеччини, чекові (вексельні) шахрайства у США, заповітні документи у Канаді, грошові перекази у Австралії, вчинення в умовах контракту в Індії, фішинг в Іспанії тощо). В окремих випадках шахрайство має місце лише тоді, коли незаконно вилучається майно громадянина держави (Австралія).

Окремі кваліфікуючі ознаки шахрайства є наскрізними для усіх норм кримінального законодавства як зарубіжних країн, так і України. Мова йде про співучасть у вчиненні шахрайства, множинність вчинення шахрайств та інших

майнових злочинів, суспільно небезпечних наслідків та способів вчинення шахрайств (у тому числі і з використанням комп'ютерної техніки). Однак існують окремі, суто національні кваліфіковані ознаки шахрайства, як-от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо (КК Іспанії).

Перейдемо до розгляду окремих зарубіжних практик запобігання шахрайству, а також напрацювань вітчизняних вчених у сфері заходів запобігання шахрайствам на підставі зарубіжного досвіду.

Стосовно апаратного запобігання шахрайству, то на підставі вивчення зарубіжного досвіду щодо розслідування фінансових злочинів, вітчизняні вчені (О. Васильчишин, В. Титор, А. Цар) дійшли висновку про те, що має бути створено єдиний орган по боротьбі з правопорушеннями у сфері фінансів та протидії економічних злочинів [33, с. 18]. До цих кримінальних правопорушень автори віднесли й шахрайство. На наш погляд, ресурсів Національної поліції (з точки зору апаратної частини запобігання) цілком достатньо для ефективного запобігання та протидії шахрайству. Однак, їхнє використання, у тому числі й через зосередження поліцейських сил та засобів під час забезпечення публічної безпеки в умовах війни РФ проти України, на даний час може бути недостатньо ефективним. У зв'язку із цим, якщо і вести мову про зарубіжний досвід запобігання та протидії шахрайству на рівні державного апарату, то слід акцентувати увагу не на створенні окремих додаткових органів, а на посиленні забезпечення (кадрового, фінансового, матеріального, ресурсного тощо) вже існуючих.

З точки зору активного залучення суспільства, або громади щодо запобігання шахрайству, слід звернути увагу на досвід застосування так званого методу «сусідського контролю», який є досить поширеним у зарубіжних країнах. Вказаний метод полягає у встановленні «кнопки тривоги» у будинку, під'єднаної до розташованої поряд сусідської садиби. У разі небезпеки сусід має можливість прийти на допомогу потерпілому ще до того,

як відреагують на подію правоохоронні органи [126, с. 346]. У напрямі запобігання шахрайству така практика є надзвичайно корисною на побутовому, первинному рівні. Вона слугуватиме надійним запобіжником не тільки протидії злочинності, але надзвичайних подій (наприклад, за участю самотніх літніх людей).

Також доволі цікавим є колишнє англійське нововведення, своєрідне «ноу-хау» у сфері запобігання злочинності та підвищення кримінологічної поінформованості британців про злочинність – запровадження електронного сервісу під назвою «Карта злочинності». Його суть полягала у можливості для будь-якого користувача мережі Інтернет оцінити рівень криміногенності у будь-якій частині Лондону. Зокрема, сервіс дозволяє: визначити рівень та динаміку злочинності у певній частині Лондону; виявити найбільш поширені злочини чи делікти відповідного району; порівняти показники злочинності теперішнього часу із попередніми періодами; отримати інформацію про працівників поліції, які обслуговують відповідний район (прізвище, ім'я, посада, звання, фото, контактні телефони, години прийому тощо). При цьому різні райони Лондона на цій карті мають власний колір (від блакитного до червоного), що свідчить про відповідний рівень криміногенності у британській столиці. Карта злочинності виявилась дуже вдалим експериментом МВС Великої Британії, що доводить підвищена зацікавленість до нього з боку британців: протягом двох років (2011–2012) сервісом скористалось понад 500 млн разів [122, с. 65].

Сучасна стратегія запобігання злочинності (Modern Crime Prevention Strategy), що розроблена у Великій Британії, містить розділ, присвячений використанню даних та технологій для цієї діяльності (Using Data and Technology to Prevent Crime). У цьому розділі вказується, що перспективними є такі напрями використання сучасних інформаційних технологій для запобігання злочинності: картографування кримінологічно значимої інформації; аналіз цифрових зображень у режимі онлайн, отриманих із відеокамер високої роздільної здатності; використання хмарних технологій

для збору, аналізу та зберігання оперативної інформації, що надходить із різних джерел, у т.ч. відеоматеріалів у режимі онлайн від громадськості щодо вчинених злочинів; моніторинг інформації в соціальних мережах; задіяння Інтернету речей [30, с. 147]. Також передбачається реалізація стратегічного напрямку щодо підвищення рівня правової обізнаності громади щодо суспільної безпеки та запобігання злочинності з використанням можливостей мережі Інтернет. Передбачається підвищення рівня комунікації громадськості з поліцією, зокрема розроблення програм для швидкого надання громадянами інтернет-повідомлень (E-Watch) щодо стану злочинності на вулицях, громадських місцях, навчальних закладах тощо [30, с. 147].

Слід зазначити, що в Україні з 2021 р. офіційно анонсовано впровадження програмно-апаратного комплексу «Безпечна країна», який має на меті створити єдину державну систему комплексної безпеки та підвищити рівень громадської безпеки, правопорядку і безпеки середовища проживання громадян [175]. Метою проєкту є підвищення рівня громадської безпеки та правопорядку, зокрема шляхом налагодження ефективної взаємодії сил безпеки та органів місцевого самоврядування. Функціональними можливостями проєкту є: безперервний моніторинг безпеки на автошляхах, у громадських місцях, на об'єктах соціальної та критичної інфраструктури; оперативне отримання силами безпеки інформації про правопорушення та причетних осіб; розпізнавання облич та проведення верифікації з даними інформаційних ресурсів сил безпеки; виявлення автотранспорту, що перебуває у розшуку, та інформування відповідних сил безпеки; централізований збір інформації через єдине інформаційне середовище на рівні країни [27]. Зрозуміло, що впровадження зазначеного проєкту сприятиме підвищенню рівня можливостей запобігання та протидії шахрайству. Реалізація проєкту, через досягнення загальних безпекових цілей на кшталт підвищення рівня забезпечення особистої безпеки і громадської безпеки у нашій країні, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, безумовно сприятиме зменшенню ризиків вчинення шахрайства. У цілому зазначений

проект спрямований на підвищення рівня ефективності превентивних заходів у сфері протидії злочинності.

З нормативно-правової точки зору, для впровадження проекту «Безпечна країна», необхідно ухвалити Закон України «Про основні засади створення національної інфраструктури «Безпечна країна»». Основними положеннями цього закону мають стати визначення засад використання та функціональних можливостей системи; визначення та розмежування повноважень, визначення системи контролю та координації дій уповноважених суб'єктів; визначення джерел фінансування системи, її власника та адміністратора [27]. Нормативне забезпечення та впровадження зазначеного проекту окрім суто кримінологічних завдань допоможе об'єднати бази даних правоохоронних органів, приватного сектору, органів влади та місцевого самоврядування на усіх рівнях в єдину систему. Більш того, це надасть можливість оперативно використовувати відповідну інформацію правоохоронним органам та органам місцевого самоврядування у межах відповідного законодавчого поля.

Маємо відмітити, що подібні безпекові пілотні проекти вже запроваджувались в Україні на рівні окремих територіальних громад. Наприклад, вченими та практиками було запроваджено електронну карту злочинності м. Харкова. Вона формувалась на підставі кількості облікованих у різних районах Харкова найбільш поширених загальнокримінальних злочинів (крадіжок, грабежів, розбоїв, вимагань, шахрайств, привласнення та розтрати майна, навмисного пошкодження майна, зґвалтувань, злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та ін.), а також інших подій (наприклад, пожеж). При чому інформацію про злочини та інші події можна було переглянути за добу, тиждень чи місяць [90, с. 135–136]. Однак, зазначений проект мав локальний характер, був не таким динамічним, як оновлений проект «Безпечна країна» та стосувався виключно кримінологічної топографії.

Слід відмітити, що, наприклад, у США існують компанії, що займаються картографуванням злочинності. Зокрема, компанія SpotCrime.com

(балтіморська компанія, заснована в жовтні 2007 р.) безпосередньо займається картографуванням інформації про злочини, які пов'язані з нападами, крадіжками, незаконним використанням зброї, вандалізмом та ін. Інформація має відкритий характер та базується на даних, що надаються відповідними правоохоронними органами та надходять із засобів масової інформації. Будь-хто може отримати доступ до цих карт і мати змогу зареєструватися для отримання безплатних попереджень про злочини через електронну пошту та SMS-повідомлення. У сповіщенні електронною поштою, зокрема, містяться відомості про карту та злочини, які відбулися на певній визначеній території [31, с. 46].

Окрема складова запобігання шахрайству – це комунікація правоохоронних органів із громадянами. У цьому контексті слід виокремити досвід Естонії, у якій діє проєкт «Інтернет-констеблі». Основною метою проєкту є створення віртуальних поліцейських осередків на веб-порталах, найчастіше відвідуваних і популярних серед молоді. Поліція створила власні акаунти та електронні адреси у веб-середовищі, яке найбільше використовується молодими людьми. За акаунтами стоять конкретні офіцери поліції. Отже, кожен користувач мережі знає, з ким саме він віртуально спілкується [4]. Такий підхід має суттєвий психологічний запобіжник для осіб, що ставали свідками кримінального правопорушення, або потерпілими від шахрайських дій. Для громадян є дуже важливим усвідомлення уособлення звернення до поліції. Тим паче – можливість звернутись через найбільш популярні веб-портали значно полегшує процес комунікації громадян з поліцією. Слід зазначити, що подібні проєкти запроваджені й у інших країнах Європи, Північної Америки та інших континентів.

Як бачимо, у проаналізованому кримінальному законодавстві зарубіжних країн шахрайство пов'язується з такими ключовими ознаками, як уведення в оману (обман, брехня, обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання, просте замовчування, інші шахрайські заходи тощо) та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). Безумовно в окремих країнах

посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики (як підпал або затоплення судна у Німеччини, чекові (вексельні) шахрайства у США, заповітні документи у Канаді, грошові перекази у Австралії, вчинення в умовах контракту в Індії, фішинг в Іспанії тощо). В окремих випадках шахрайство має місце лише тоді, коли незаконно вилучається майно громадянина держави (Австралія).

Окремі кваліфікуючі ознаки шахрайства є наскрізними для усіх норм кримінального законодавства як зарубіжних країн, так і України. Мова йде про співучасть у вчиненні шахрайства, множинність вчинення шахрайств та інших майнових злочинів, суспільно небезпечних наслідків та способів вчинення шахрайств (у тому числі і з використанням комп'ютерної техніки). Однак існують окремі, суто національні кваліфіковані ознаки шахрайства, як-от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо (КК Іспанії).

Стосовно організації запобігання та протидії шахрайству у зарубіжних країнах, маємо відмітити, що на інституційному рівні основним суб'єктом запобігання шахрайствам є правоохоронні органи. Активну участь у цьому процесі бере громадськість, яка залучається до запобіжної діяльності як завдяки впровадженню програм запобігання кримінальним правопорушенням, так і на загальних засадах. Окрема увага зосереджується на програмах комунікації поліції з громадянами за допомогою месенджерів та мережі Інтернет у цілому. Перспективним напрямом запобігання злочинності, у тому числі запобігання шахрайствам, є подальше впровадження у нашій країні програми «Безпечна країна».

Сил та засобів Національної поліції достатньо для запобігання шахрайству. Однак в умовах війни РФ проти України зазначений державний орган потребує посиленого забезпечення кадровими, фінансовими, матеріальними тощо ресурсами.

Взагалі, слід визначити окремі нариси зарубіжної запобіжної практики запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі шахрайствам: діджиталізація правоохоронної діяльності; активна співпраця правоохоронних органів з громадянами та об'єднаннями громадян; використання високих технологій у процесі моделювання запобігання кримінальним правопорушенням; впровадження кримінологічних проєктів убезпечення суспільства.

Висновки до розділу 1

1. Шахрайство як суспільно небезпечне явище, а також заходи запобігання шахрайства ставали предметом багатьох наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених. Представники різних сфер науки присвячували свої дослідження питанням протидії шахрайству. Вести мову про те, що запобігання шахрайству є виключно юридичною проблемою, навряд чи можна зважаючи на міждисциплінарний підхід до вивчення цього явища, що обумовлено специфічним способом вчинення цього кримінального правопорушення, а саме – обман та зловживання довірою.

Всі наявні дослідження у сфері запобігання шахрайству у галузі кримінального права та кримінології можна умовно поділити на декілька видів. У галузі кримінального права: а) присвячені безпосередньо кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин (кримінальні правопорушення проти власності, у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності тощо), в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі кримінології усі дослідження можливо поділити на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінологічній характеристиці та запобіганню шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобіганню груп

кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство (корислива злочинність, злочинність проти власності, у сфері економічних відносин, організована або професійна злочинність тощо).

Наукова розробка проблем запобігання шахрайству у незалежній Україні тривала разом з розвитком кримінально-правової та кримінологічної думки. Так, вчені робили висновки, які зараз сприймаються як рудиментарні через розвиток суспільного життя та юридичної науки: визнання предметом шахрайства лише рухомого майна; можливість звернення майна лише на свою користь; відмежування характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння та розміру шкоди; віку жертв шахрайства та їхнього соціального статусу; доповнення ст. 190 КК України кваліфікуючою ознакою, яка б передбачала відповідальність за набуття права на чуже нерухоме майно; можливість визнання шахрайства однією з форм злочинної діяльності тощо.

З огляду на сучасний стан вчинення шахрайств в Україні, перспективу реформування кримінального законодавства, нині потребують комплексного пізнання проблеми запобігання шахрайства.

2. Загальний об'єкт кримінального правопорушення – це усі суспільні відносини, що знаходяться під охороною законодавства про кримінальну відповідальність. Його ознаки корелюють з об'єктами кримінально-правової охорони, визначеними у ч. 1 ст. 1 КК України.

Під час визначення родового та безпосереднього об'єкта складу шахрайства найбільш доцільним є використання економіко-правового підходу, що поєднує юридичні та економічні ознаки самого поняття «власність». За ознакою видового об'єкта складу кримінального правопорушення шахрайство охарактеризовано як інтелектуальний вид корисливих кримінальних правопорушень, пов'язаних з оберненням чужого майна (права на нього) на свою користь чи користь інших осіб. Безпосереднім об'єктом шахрайства є гарантоване законодавством України право власності, зміст якого полягає у правових відносинах з володіння, користування та розпорядження майном, що є сталими та захищеними законом.

Об'єктивна сторона основного складу шахрайства передбачає два способи вчинення: обман та зловживання довірою. Такі ознаки шахрайства, як заволодіння чужим майном або придбання права на таке майно, характеризують як об'єктивну сторону складу цього правопорушення, так і об'єкт та суб'єктивну сторону.

Зниження віку кримінальної відповідальності обумовлене як підвищеною суспільною небезпечністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, так намаганням законодавця більш щільно убезпечити суспільство шляхом встановлення кримінально-правової заборони із пониженим віком кримінальної відповідальності. Ч. 3 ст. 190 передбачено кримінальну відповідальність за шахрайство шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України таке кримінальне правопорушення визнається тяжким злочином. Значення такої кваліфікуючої ознаки як «використання електронно-обчислювальної техніки» у 2001 році (на момент ухвалення КК України) та у 2022 році є суттєво різним. У контексті реформування чинного кримінального законодавства та надійного кримінально-правового захисту суспільних відносин в Україні є доцільним встановлення 14 річного віку настання кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства шляхом використання електронно-обчислювальної техніки.

Суб'єктивна сторона складу шахрайства передбачає вину у формі прямого умислу. Під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

У тих випадках, коли мотив та мета кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції статті Особливої частини КК України, під час досудового розслідування та судового розгляду їх встановлення має значення для визначення інтенсивності подальшого кримінально-правового впливу на винну особу.

Під час вчинення шахрайства існує виключно корисливий мотив, як спонукання особи до заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Зазначений мотив може бути сформований на підставі різного роду потреб особи. У складі шахрайства мета не передбачена у диспозиції ст. 190 КК України, однак заволодіння чужим майном або придбання права на майно слід розглядати як з точки зору об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і суб'єктивної. Тому заволодіння походить з контексту нормативного припису та, відповідно, його слід розглядати як і мету вчинення шахрайства.

3. Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн дає підстави до висновку про те, що шахрайство пов'язується з такими наскрізними ознаками, як уведення в оману (обман, брехня, обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання, просте замовчування, інші шахрайські заходи тощо) та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). В окремих країнах посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики (підпал або затоплення судна у Німеччині, чекові (вексельні) шахрайства у США, заповітні документи у Канаді, грошові перекази у Австралії, вчинення в умовах контракту в Індії, фішинг в Іспанії тощо). В окремих випадках шахрайство має місце лише тоді, коли незаконно вилучається майно громадянина держави (Австралія).

Окремі кваліфікуючі ознаки шахрайства є наскрізними для усіх норм кримінального законодавства як зарубіжних країн, так і України. Мова йде про співучасть у вчиненні шахрайства, множинність вчинення шахрайств та інших майнових злочинів, суспільно небезпечних наслідків та способів вчинення шахрайств (у тому числі і з використанням комп'ютерної техніки). Однак

існують окремі, суто національні кваліфіковані ознаки шахрайства, як-от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо (КК Іспанії).

Основним суб'єктом запобігання шахрайствам у зарубіжних країнах є правоохоронні органи. Активну участь у цьому процесі бере громадськість, яка залучається до запобіжної діяльності як завдяки впровадженню програм запобігання кримінальним правопорушенням, так і на загальних засадах. Окрема увага зосереджується на програмах комунікації поліції з громадянами за допомогою месенджерів та мережі Інтернет у цілому. Робиться висновок, що перспективним напрямом запобігання злочинності, у тому числі запобігання шахрайствам, є подальше впровадження у нашій країні програми «Безпечна країна».

Проведеним дослідженням встановлено, що сил та засобів Національної поліції достатньо для запобігання шахрайству. Однак в умовах війни РФ проти України зазначений державний орган потребує посиленого забезпечення кадровими, фінансовими, матеріальними тощо ресурсами.

Виокремлено сучасні тренди зарубіжної практики запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі шахрайствам: діджиталізація правоохоронної діяльності; активна співпраця правоохоронних органів з громадянами та об'єднаннями громадян; використання високих технологій у процесі моделювання запобігання кримінальним правопорушенням; впровадження кримінологічних проєктів убезпечення суспільства.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА

2.1. Стан, тенденції та детермінанти шахрайства в Україні

Шахрайство для багатьох кримінально-правових систем (в тому числі й для української) є традиційним видом кримінального правопорушення проти власності. Як зазначають фахівці, «збитки, завдані такими злочинами, обчислюються десятками та сотнями тисяч гривень. З огляду на тенденцію до збільшення кількості розкрадань, здійснених шляхом шахрайства, можна стверджувати, що боротьба з такими протиправними діями є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів» [173, с. 185]. Безумовно, шахрайство є кримінальним правопорушенням проти власності, яке ставить під загрозу не тільки власність окремих осіб, але й функціонування економічної системи нашої держави.

Кримінологічну характеристику шахрайства розпочнемо із аналізу стану, тенденцій вчинення цього кримінального правопорушення. Після цього перейдемо до аналізу регіональних особливостей вчинення шахрайств.

Маємо відмітити, що кримінальні правопорушення проти власності становлять левову частину усіх кримінальних правопорушень, що вчиняються в Україні. У нас є можливість також встановити питому вагу кримінальних правопорушень проти власності серед усіх кримінальних правопорушень. До 2015 року в офіційній статистичній звітності було передбачено додатковий критерій – кримінальні правопорушення проти власності. Слід звернути увагу, що саме кримінальні правопорушення проти власності є основною групою кримінальних правопорушень, що реєструвались в Україні. Так, у 2013 році кримінальні правопорушення проти власності становили 59,4% від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, у 2014 році – 62,2%, у 2015 році – 72,4 %. Після 2015 року зазначений критерій зник з офіційної статистичної звітності, що унеможливило можливість встановити відсоток кримінальних правопорушень проти власності серед усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень. Однак, з урахуванням того, що соціально-економічні умови

розвитку українського суспільства суттєво не змінилися в принципових питаннях стану та структури злочинності, можемо зробити обґрунтоване припущення, що і зараз частка кримінальних правопорушень проти власності серед усіх кримінальних правопорушень складає не менше 60%.

Аналіз оприлюднених офісом Генерального прокурора єдиних звітів про кримінальні правопорушення по державі за період 2013 р. – 2022 р. дає можливість констатувати, що середній коефіцієнт шахрайств у загальній структурі злочинності (загальній сукупності зареєстрованих в цей період кримінальних правопорушень) складає 8,1%. Можна стверджувати, що кожне дванадцяте кримінальне правопорушення, що вчиняється в Україні, – це шахрайство. Зараз кожного дня у середньому вчиняється 80-85 шахрайств. На початку аналізованого періоду (у 2013 році) вчинялося 125 шахрайств щоденно.

Всього у вказаний період було зареєстровано 359534 шахрайств, в тому числі: у 2013 р. – 47142 шахрайства (8,4 % від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень), у 2014 р. – 41963 (7,9 %), у 2015 р. – 45904 (8,1 %), у 2016 р. – 45765 (8 %), у 2017 р. – 36108 (7,3 %), у 2018 р. – 31711 (6,8 %), у 2019 р. – 31432 (7,5 %), у 2020 р. – 25688 (7,7 %), у 2021 р. – 22490 (7,6 %), у 2022 р. – 31331 (11,7 %) (додаток А).

Серед усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень проти власності питома вага шахрайств становила 14% – у 2013 р., 13,5% – у 2014 р., 12,7% – у 2015 р. подальший аналіз питомої ваги шахрайств серед усіх кримінальних правопорушень проти власності унеможлиблюється відсутністю в офіційній статистиці критерію відповідних кримінальних правопорушень, на що ми звертали увагу вище. Ми спостерігаємо тенденцію до зниження частки шахрайств серед усіх кримінальних правопорушень проти власності. Ураховуючи наші застереження щодо частки зареєстрованих кримінальних правопорушень в структурі злочинності, маємо також зазначити, що на сьогоднішній день приблизно кожне десяте зареєстровано кримінальне правопорушення проти власності – це шахрайство.

Стосовно географії реєстрації (вчинення) шахрайств, маємо відмітити, що будь-яка система однорідних кримінальних правопорушень що вчиняються на певній відносно великій визначеній території має власні регіональні особливості. У вітчизняних реаліях такі території асоціюють із законодавчо визначеними межами областей, або їх сукупністю [24]. Глибокий кримінологічний аналіз саме цих особливостей дозволяє більш ретельно вимірювати кримінологічні показники злочинної практики регіону, визначати детермінанти злочинності, розроблювати адекватні запобіжні заходи, планувати розвиток криміногенної ситуації та здійснювати перманентний кримінологічний моніторинг регіону.

Безумовно, на кримінологічній карті України своїми особливостями відрізняються південні області, особливо ті, що є прикордонними. Як зазначає І.М. Чекмарьова, «геополітичні виклики, недосконалість регіональної і національної системи запобігання злочинам перетворюють прикордонні регіони Півдня України на зону, сприятливу для протиправної діяльності представників злочинного світу» [197, с. 3]. Однією з аутентичних областей в плані кримінологічного аналізу особливостей злочинності була і залишається Одеська область. Це пов'язно із багатими культурними, соціальними, етнічними, економічними та іншими особливостями цього регіону.

Ми переконані, що регіональний підхід до пізнання шахрайства надасть можливість виявити більш конкретні тенденції їх вчинення, розробити заходи запобігання як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівні.

За кількістю вчинених (зареєстрованих) шахрайств усі регіони України можна розподілити на чотири категорії: 1) регіони з високим рівнем вчинення шахрайств (більше 2000 на рік); 2) регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств (від 1000 до 1999 на рік); 3) регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств (від 500 до 999 на рік); 4) регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств (від 1 до 499 на рік). Для характеристики регіонів за ознаками вчинення шахрайств нами буде використано офіційну статичну інформацію, що знаходиться на сайті Офісу Генерального прокурора України [153], а також

відомості про кримінальні правопорушення, кримінальне провадження у яких здійснювалося слідчими органів Національної поліції за період з 2016 по 2022 рік [42].

Перша категорія регіонів складається з невеликої групи областей України, в яких рівень шахрайств є найбільш високим. До цієї групи входять м. Київ, Дніпропетровська та Харківські області. До речі, протягом у 2017 р. Дніпропетровську область з цієї групи витискає Запорізька, в якій реєструвалось приблизно на 200 шахрайств більше щорічно. Також до групи в окремих роках входили такі області: Запорізька та Львівська (2016 р.), Запорізька (2017 р.), Одеська та Полтавська області (2022 р.). Слід зазначити, що у 2022 р. Харківська область перейшла до іншої категорії – регіонів з середнім рівнем вчинення шахрайств. Останні дані реєстрації шахрайств у Харківській області пояснюються, перш за все, активними бойовими діями на території області, масовим виїздом мешканців області за її межі, неможливістю існування звичайного шахрайського середовища на території регіону. До речі, цими ж обставинами пояснюється те, що два регіони з більш низьким рівнем вчинення шахрайств увійшли у 2022 р. до цієї категорії, а саме Одеська (2149 шахрайств) та Полтавська (2035 шахрайств) області. Зрозуміло, що певна частина мешканців Харківської області була змушена переміститись до Полтавської, оскільки це найближчий та на 2022 р. не такий небезпечний регіон. Це, своєю чергою обумовило підвищення щільності населення та, своєю чергою, активізацією шахраїв. Те ж саме стосується й Одеської області, до якої перемістились мешканці південних та південно-східних регіонів. Слід зазначити, що входження трьох регіонів України до цієї групи (сталих учасників) пояснюється, перш за все, високою щільністю населення у них. Можна стверджувати, що вони – лідери за цим показником. Для прикладу, за офіційними даними на 2022 р. населення у цих регіонах становило: Дніпропетровська область – 3 млн. 142 тис., м. Київ – 2 млн. 962 тис.; Харківська область – 2 млн. 634 тис. мешканців [133].

Проаналізуємо показники реєстрації шахрайств у цій групі більш детально. У 2016 р. зафіксовано такі показники: м. Київ – 8263, Запорізька область – 4749, Харківська область – 4392, Львівська область – 3057, Дніпропетровська область – 2529, Донецька область – 2026; 2017 р.: м. Київ – 6819, Харківська область – 2300, Запорізька область – 2037; 2018 р.: м. Київ – 5050; Дніпропетровська область – 2723, Харківська область – 2633; 2019 р.: м. Київ – 4887, Дніпропетровська область – 2934, Харківська область – 2482; 2020 р.: м. Київ – 2776, Дніпропетровська обл. – 2776; 2021 р.: м. Київ – 3479, Дніпропетровська область – 2036; 2022 р.: м. Київ – 5002, Одеська область – 2149, Полтавська область – 2035, Дніпропетровська область – 2000. З 2020 р. зазначену групу покинула Харківська область, однак показники реєстрації шахрайств у 2020 та 2021 рр. свідчать про межовий стан показників та незначне зниження рівня реєстрації шахрайств: 2020 р. – 1980, 2021 р. – 1930. Тільки у 2022 р. Харківська область стала стабільним членом другої групи із показником 1412 зареєстрованих шахрайств. За іншими регіонами спостерігається зниження рівня реєстрації шахрайств. Певний сплеск спостерігається у м. Київ у 2022 р., де було зареєстровано втричі більше шахрайств, ніж у попередніх роках. Виключення з цієї групи Запорізької області на початку аналізованого періоду може свідчити про стабільну безпекову складову.

Друга категорія регіонів – це регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств (від 1000 до 1999 на рік). Протягом 2016-2022 рр. до зазначеної групи потрапляли Вінницька, Волинська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська області. Однак стабільними членами цієї групи є Донецька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська та Черкаська області. За статистичними показниками до цієї групи входили: у 2016 р. – Вінницька область (1231), Житомирська область (1192), Київська область (1838), Луганська область (1405), Одеська область (1873), Потавська область

(1903), Херсонська область (1015), Черкаська область (1831); у 2017 р. – Дніпропетровська область (1894), Донецька область (1589), Київська область (1042), Луганська область (1192), Львівська область (1755), Миколаївська область (1436), Одеська область (1932), Полтавська область (1917), Херсонська область (1084), Хмельницька область (1038), Черкаська область (1633); у 2018 р. – Донецька область (1172), Запорізька область (1665), Київська область (1019), Львівська область (1267), Миколаївська область (1661), Одеська область (1310), Полтавська область (1919), Черкаська область (1105); у 2019 р. – Донецька область (1302), Запорізька область (1619), Львівська область (1598), Миколаївська область (1749), Одеська область (1347), Полтавська область (1486); у 2020 р. – Донецька область (1270), Запорізька область (1547), Київська область (1086), Луганська область (1010), Львівська область (1591), Миколаївська область (1583), Одеська область (1294), Полтавська область (1131), Харківська область (1980); у 2021 р. – Львівська область (1167), Київська область (1142), Миколаївська область (1080), Одеська область (999), Харківська область (1930), у 2022 р. – Вінницька область (1359), Волинська область (1088), Запорізька область (1445), Київська область (1292), Кіровоградська область (1379), Львівська область (136), Миколаївська область (1251), Харківська область (1412), Черкаська область (1333), Чернігівська область (1024). У структурі зазначеної групи є певні особливості, пов'язані із окремими показниками реєстрації шахрайств. Так, Полтавська область має тяжіння до першої групи та у 2022 р. входить за показниками до першої. Дніпропетровська та Харківська області, навпаки, протягом аналізованого періоду демонструють позитивну динаміку зменшення реєстрованих шахрайств. У 2022 р. спостерігається одночасно сплеск шахрайств у регіонах, що не знаходяться на прямій лінії зіткнення з рф, а також зниження рівня зареєстрованих шахрайств у тих регіонах, де ведуть активні бойові дії. Більш того, у 2022 р. вперше до цієї групи потрапляє Кіровоградська область, яка була стабільним членом третьої групи. Лєвова

частина показників шахрайств у цьому регіоні у 2022 р. – це шахрайства, пов’язані з ошукуванням тимчасово переміщених осіб на ринку оренди житла.

Третя група – регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств (від 500 до 999 на рік). Слід зазначити, що це – найбільш чисельна група регіонів за показником реєстрації шахрайств. До цієї групи за аналізований період входили Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська, Чернівецька області. Слід відмітити, що до «членства» у цій групі тяжіють західні, центральні та північні регіони України. Більшість з перерахованих областей суттєво відрізняються за щільністю населення від тих, що входять до перших двох груп. Проаналізуємо показники реєстрації шахрайств у них більш детально. Так, у 2016 р. до цієї групи входили Волинська область (662), Івано-Франківська область (579), Кіровоградська область (972), Миколаївська область (971), Рівненська область (855), Сумська область (729), Тернопільська область (535), Хмельницька область (992), Чернігівська область (928), Чернівецька (813). У 2017 р.: Вінницька область (998), Волинська область (784), Житомирська область (974), Закарпатська область (902), Кіровоградська область (797), Рівненська область (750), Тернопільська область (636), Чернігівська область (630), Чернівецька область (703). У 2018 р.: Вінницька область (745), Волинська область (655), Житомирська область (760), Закарпатська область (582), Кіровоградська область (741), Луганська область (930), Рівненська область (813), Сумська область (750), Тернопільська область (668), Херсонська область (773), Хмельницька область (724), Чернігівська область (964), Чернівецька область (710). У 2019 р.: Вінницька область (934), Волинська область (951), Житомирська область (632), Закарпатська область (801), Київська область (849), Кіровоградська область (861), Луганська область (912), Рівненська область (776), Сумська область (762), Херсонська область (731), Хмельницька область (556), Черкаська область (922), Чернігівська область (987), Чернівецька область (552). У 2020 р.: Вінницька область (848),

Волинська область (700), Житомирська область (589), Кіровоградська область (769), Рівненська область (779), Сумська область (825), Тернопільська область (502), Херсонська область (668), Черкаська область (788). У 2021 р.: Вінницька область (655), Волинська область (930), Донецька область (976), Закарпатська (584), Запорізька область (935), Кіровоградська область (823), Луганська область (677), Полтавська область (838), Сумська область (551), Черкаська область (525). У 2022 р. зазначена група була найменш чисельною. До неї увійшли такі регіони: Житомирська область (718), Закарпатська область (919), Івано-Франківська область (651), Рівненська область (835), Сумська область (763), Тернопільська область (506), Херсонська область (696), Хмельницька область (612), Чернівецька область (611). У 2022 р. спостерігається сплеск реєстрації шахрайств, що обумовлено великими соціально-демографічними змінами українського суспільства через початок повномасштабної війни рф проти України. Особливістю зазначеної групи є те, що західні регіони тяжіють до четвертої групи (лише Закарпатська область характеризується показником, які є межують із другою групою), а центральні та північні регіони – до другої. Волинська, Рівненська – стабільно в групі із середнім показником. Східні регіони України стали з'являтися у зазначеній групі наприкінці аналізованого періоду.

Остання група регіонів є самою малочисельною. За аналізований період до неї входили Автономна Республіка Крим, Донецька область, Закарпатська область, Житомирська область, Івано-Франківська область, Луганська область, м. Севастополь, Рівненська область, Тернопільська область, Хмельницька область, Херсонська область, Чернігівська область, Чернівецька область. Зрозуміло, що через окупацію рф Автономної Республіки Крим, ми не можемо оперувати об'єктивними даними статистики за цим регіоном, тому до аналізу він та м. Севастополь не входитимуть. За роками офіційна статистична інформація виглядає таким чином: 2016 р. – Закарпатська область (411); 2017 р. – Івано-Франківська область (474); 2018 р. – Івано-Франківська область (353); 2019 р. – Івано-Франківська область (424), Тернопільська

область (398); 2020 р. – Закарпатська область (268), Івано-Франківська область (276), Хмельницька область (345), Чернігівська область (483), Чернівецька область (347); 2021 р. – Житомирська область (417), Івано-Франківська область (361), Рівненська область (420), Тернопільська область (431), Херсонська область (442), Хмельницька область (304), Чернігівська область (468), Чернівецька область (314); 2022 р. – Донецька область (448), Луганська область (191). Як бачимо, саме у 2021 р. до зазначеної групи входила найбільша кількість регіонів, що свідчить про суттєве зниження реєстрації шахрайств в Україні. У 2022 р. до групи увійшли «нетипові» регіони – Донецька та Луганська області, що обумовлено, першої чергою масовим виїздом мешканців з цих областей.

Також ми маємо проаналізувати додаткові ознаки шахрайства, що містяться в офіційній статистичній звітності. До 2015 р. у зазначеній звітності перебували такі показники, як: а) ч.3 ст.190 КК України (шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки); б) пов'язаних із заволодінням нерухомістю.

Стосовно першого критерію, то із ухваленням КК України кваліфікуюча ознака «вчинення шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» була так би мовити певним ноу-хау в українському законодавстві та викликала предметні дискусії з приводу того, чи взагалі має бути вона як окрема кваліфікуюча ознака цього кримінального правопорушення. Тим не менш, зазначена ознака й зараз залишається у конструкції ч. 3 ст. 190 КК України. У 2013 р. було зареєстровано 3344 шахрайств, вчинених за цією ознакою (7,1% від загальної кількості зареєстрованих шахрайств), у 2014 р. – 2760 (6,6% від загальної кількості зареєстрованих шахрайств), у 2015 р. – 3656 (8% від загальної кількості зареєстрованих шахрайств). Слід зазначити, що останнім часом, все більше комунікація між особами відбувається в інтернет-середовищі. Це своєю чергою обумовлює збільшення кількості вчинення шахрайств за ознаками ч. 3 ст. 190 КК України.

Стосовно заволодіння нерухомістю, то ця ознака також містилась в офіційній статистичній звітності до 2015 р. Так, у 2013 р. було зареєстровано 1335 шахрайств, пов'язаних із заволодінням нерухомістю (2,8 % від загальної кількості зареєстрованих шахрайств), у 2014 – 1042 (2,4 % від загальної кількості зареєстрованих шахрайств), у 2015 р. – 1142 (2,4 % від загальної кількості зареєстрованих шахрайств). Маємо обґрунтоване припущення, що відсоток шахрайств з нерухомістю й зараз зберігається на рівні 3% від загальної кількості зареєстрованих шахрайств.

Інших кримінологічно значущих ознак аналізу шахрайства ми не знайдемо в офіційній статистичній звітності, тому перейдемо до результатів дослідження кримінальних справ (Додаток Д).

Перед висвітленням результатів цього аналізу маємо відмітити окремі напрями удосконалення ведення офіційної статичної звітності за шахрайствами, що надасть можливість більш глибокого аналізу зазначеного виду кримінального правопорушення. З нашої точки зору, слід додати в статичну звітність наркотичне сп'яніння як ознаки особи, що його вчинила, продовжити ведення статистики за цими показниками, додати більш складні форми співучасті у вчиненні шахрайства, вести статистику по загальній кількості кримінальних правопорушень проти власності.

Перший критерій аналізу кримінальних справ – це вид кримінального правопорушення за ступенем суспільної небезпечності. Відповідно до ст. 12 КК України, кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше

десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

У більшості кримінальних справ, шахрайство вчинялось у виді злочину (63%). Хоча кримінальний проступок – найбільш чисельний вид цього кримінального правопорушення (814, або 37%). Серед злочинів, найбільш часто шахрайство вчинялось у виді нетяжкого злочину (726 кримінальних справ, або 33%), тяжким злочином визнавалось шахрайство у 18% кримінальних справ (396), особливо тяжким – 12% (261 справа).

Стосовно географічного розподілу вчинення шахрайств, то нами було детально представлено відповідний розподіл за відомостями офіційної статистичної звітності, тому звернемо увагу на вид населеного пункту вчинення шахрайств. Слід зазначити, що найбільша кількість шахрайств вчиняється у м. Київ (506 кримінальних справ, або 23%). У містах обласного значення вчинено 37% шахрайств (813 кримінальних справ), у звичайних містах – 33% (723 кримінальні справи). У селах та селищах вчинено відносно невелику кількість шахрайств – 7%. Однак, відносно масовими стали шахрайства у населених пунктах, що розташовані в зоні бойових дій (27%, або 594 кримінальні справи). Слід відмітити, що шахрайство відноситься до міського виду кримінального правопорушення. Серед усіх проаналізованих кримінальних справ лише в 11% шахрайство вчинялось не в містах.

Стосовно часу вчинення шахрайства, то за цим критерієм також простежується тенденція його вчинення з 12.00 до 00.00. найвищий рівень

вчинення шахрайства простежується у проміжку часу з 14.00 до 20.00 (33%). Однак, з 20.00 до опівночі відсоток вчинення шахрайств дорівнює 19. З опівночі до 06.00 динаміка вчинення шахрайств залишається високою, але йде на спад. Найменше вчиняється шахрайств з 06.00 до 12.00, однак не у всіх регіонах. В окремих, що спеціалізуються на ринковій торгівлі – зазначений час є найбільш активним з точки зору вчинення цього кримінального правопорушення (йдеться про ринки, базари, відкриті магазини, стихійну торгівлю).

Стосовно місяця вчинення шахрайства, або пори року, то слід зазначити, що найбільша кількість шахрайств вчиняється у травні та літні місяці. На ці 4 місяці припадає 55% вчинення усіх шахрайств. Також спостерігаються сплески вчинення шахрайств у грудні (12%) та у січні (10%), що обумовлено новорічними та різдвяними святами, тим, що більше людей стають відкритими до різних схем ошукувань під час підготовки до свят, або святкування. Найменша кількість шахрайств зафіксована у квітні (3%), хоча на лютий та березень припадає 4% та 5% вчинених шахрайств відповідно. Осінні місяці відзначаються рівномірним розподілом вчинення шахрайств – по 4% на кожен місяць.

Стосовно днів вчинення шахрайств, більшість кримінальних правопорушень вчиняється у робочі дні – 40%, у вихідні – 26%. Однак, якщо обрати одиницею виміру день, то на один вихідний припадає 13% вчинення шахрайств, а на робочий – 7,5%. У святковий день вчиняється 12% шахрайств. У передвихідний (передсвятковий) – 11% шахрайств. У зв'язку із цим, слід зазначити, що у більшості випадків шахрайства вчиняються у вихідні (передвихідні) та святкові (передсвяткові) дні, що ще раз підтверджує нерозривний зв'язок особи кримінального правопорушника із жертвою під час вчинення шахрайства.

Зрозуміло, що у самій законодавчій конструкції шахрайства передбачено настання суспільно небезпечних наслідків, про що мова йшла вище. Слід зазначити, що окрім матеріальної шкоди, якої було завдано у 100%

вчинення шахрайств, у 12% випадків вчинення шахрайств завдавалась ще моральна шкода, що пов'язано із фактом вчинення самого шахрайства, так і з зусиллями потерпілого, спрямованими на подолання наслідків вчинення шахрайства.

І останній критерій, який нам довелося проаналізувати – це наявність свідків вчинення шахрайства. Лише у 14% шахрайств були свідки. Тобто 86% шахрайств було вчинено в умовах неочевидності, що свідчить про високий рівень латентності цього кримінального правопорушення та необхідність вжиття заходів щодо подолання цієї ознаки шахрайства.

Більш детально маємо проаналізувати кримінологічні особливості вчинення шахрайств на прикладі двох областей – Донецької та Одеської.

Донецька область за статичними показниками перейшла з першої групи (регіони з високим рівнем вчинення шахрайств) до останньої (регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств). Тому, безумовно, більш детальний аналіз стану вчинення шахрайств у цьому регіоні потребує вивчення та більш детального аналізу.

Одеська область. У загальній статистиці, Одеська область займає приблизно 6-те або 5-те місце за показником реєстрації вчинення кримінальних правопорушень (приблизно 4000 шахрайств на рік) [153]. Випереджають її м. Київ, Київська, Дніпропетровська та Харківська область. За своїм географічним розташуванням, динамікою соціально-економічного розвитку, культурними традиціями зазначений регіон представляє неабиякий інтерес для проведення кримінологічного дослідження.

*Загальні відомості про кримінальні правопорушення, зареєстровані до ЄРДР,
та наслідки їх розслідування*

	Одеська область
--	------------------------

	Зареєстровано до ЄРДР (без врахування знятих з обліку)	Кількість КП, за якими особи встановлені		Розслідувано кримінальних проваджень
		із числа зареєстровани х у	всього враховуючи минулі роки	
2017 рік	30837	13007	15240	10227
2018 рік	27883	10549	12235	12361
2019 рік	22698	7695	8850	8503
2020 рік	20674	9423	10643	10374
2021 рік	18270	8896	10448	10368
Всього	120362	49570	57416	51833

*Стан розслідування скоєних шахрайств за 2017-2021 роки
в Одеській області*

Шахрайства (ст. 190 КК України)	Одеська область		
	Зареєстрова но до ЄРДР	Розкрито із числа зареєстрована них в	Розслідуван о КП
2017	1932	702	624
2018	1310	384	422
2019	1347	330	385
2020	1295	445	502
2021	999	372	480
Всього	6883	2233	2413

Упродовж 2017-2021 років на території Одеської області зареєстровано до ЄРДР 6 883 кримінальні правопорушення за фактами шахрайств.

Найбільша кількість шахрайств на території Одеської області спостерігалася у 2017 (1 932), 2019 (1 347), 2018 роках (1 310).

У 2020 році (1 295) кількість шахрайств у порівнянні з 2017, 2018 та 2019 роками нижча. У 2021 (999) взагалі спостерігається значний спад реєстрації шахрайств на території Одеської області, у порівнянні з 2017 роком відмічаємо зниження реєстрації шахрайств на 933 або 48,3%.

Підрозділами поліції ГУНП в Одеській області розкрито із числа зареєстрованих в поточному році упродовж 2017-2021 років – 2233 кримінальні провадження. У 2018 (384) та 2019 роках (330) розкриття шахрайств знижується, однак у 2020 році (445) показник знову підвищується і у 2021 році (372) йде на спад.

Розслідувано кримінальних проваджень про шахрайства за 2017-2021 роки на території Одеської області – 2413. Найменше розслідувано у 2019 році (385), а найбільше – у 2017 році (624).

Порівняння значень

завданих матеріальних збитків від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Одеської області впродовж 2017-2021 років

Шахрайства (ст.	Одеська область
	З числа кримінальних правопорушень, за якими закінчено досудове розслідування

190 КК України)	Установлена сума матеріальних збитків	Відшкодова но збитків	Тимчасово вилучено майна, готівки, цінних паперів, іноземної валюти	Накладено арешт
2017	138245303	1233150	1485525	17474234
2018	155980428	2425577	244025	6973401
2019	75134396	10625267	14084044	33465282
2020	46572389	1963251	3617000	29275636
2021	67512022	8582866	11862396	53277058
Всього	483444538	24830111	31292990	140465611

Підрозділами поліції ГУНП в Одеській області, з числа шахрайств, за якими закінчено досудове розслідування, в цілому встановлено суму матеріальних збитків у розмірі 483 млн. 444 тис. 538 грн. За період 2017-2021 років відшкодовано збитків на суму 24 млн. 830 тис. 111 грн. Тимчасово вилучено (майно, готівки, цінних паперів, іноземної валюти) на суму 31 млн. 292 тис. 990 грн. Арешт накладався на суму 140 млн. 465 тис. 611 грн.

Найвищий показник встановлення суми матеріальних збитків зафіксовано у 2018 (155 млн. 980 тис. 428 грн.) та 2017 (138 млн. 245 тис. 303 грн.), відповідно найнижчий – 2020 (46 млн. 572 тис. 389 грн.) та у 2021 роках (67 млн. 512 тис. 022 грн.).

Відшкодовувалося найбільше збитків, завданих шахрайствами, у 2019 році (10 млн. 625 тис. 267 грн.) та 2021 році (8 млн. 582 тис. 866 грн.).

Найбільше тимчасово вилучалося майно, готівка, цінні папери, іноземні валюти у 2021 (53 млн. 277 тис. 058 грн.) та 2019 роках (33 млн. 465 тис. 282 грн.).

Аналітична довідка

кількісних показників потерпілих від вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Одеської області впродовж 2017-2021 років

Шахрайства	Одеська область															
	Потерпілих						Працівників									
	усього потерпілих	з них загинуло	жінок	неповнолітніх (у т.ч. пенсіонерів	іноземців	органів місцевого	місцевої державної	центрального органів	нацполіції	прокуратури	С Г У	політкової міліції та	прикордонної служби	військовослужбовців		
2017	1242	2	496	57	148	1					1			5		
2018	842		337	266	12						1					
2019	762		325	269	9								1	4		
2020	522		201	41												
2021	705		213	179	2					1	1			1		
Всього	4073	3	1572	1402	311	1				1	3		1	0		

На період 2017-2021 на території Одеської області потерпілих від шахрайств – 4073 особи. Найбільша кількість потерпілих від шахрайств на території Одеської області спостерігалася у 2017 році (1242).

З 2017 (1242) по 2020 роки (522) відбулося зменшення кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із вчиненням шахрайств, але в 2021 році їх кількість зросла до 705.

Наведені значення показників потерпілих серед жінок та неповнолітніх на території Одеської області у період 2017-2021, тобто 1572 або 38,6% жінки та 26 або 0,2% неповнолітніх свідчать про більшу вразливість такими злочинами чоловічої частини населення. Також встановлено факт того, що від шахрайств потерпіло 402 пенсіонери, як соціально незахищений клас населення, що викликає деякі занепокоєння.

Відомості

про кількість злочинців, яких оголошено в розшук за скоєння кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України

Одеська область										
<i>Ст. 190 КК України</i>	2017		2018		2019		2020		2021	
	ВСЬОГО	НЕ								
	44	133	35	122	46	128	52	139	42	142

Протягом 2017-2021 років на території Одеської області оголошено в розшук 219 осіб за скоєння кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України. Протягом 2017-2021 років на території Одеської області нерозшукано 664 злочинця за скоєння кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України. Найбільша кількість осіб, оголошених в розшук за ст. 190 КК України, підрозділами поліції Одеської області у 2020 (52), 2019 (46) та 2017 роках (44). Найменша кількість – у 2018 (35) та у 2021 роках (42).

Отримані в ході проведення нашого дослідження результати сприятимуть розробленню заходів запобігання шахрайствам, подальшого прогнозування розвитку кримінологічної ситуації в Україні.

Нами було здійснено аналіз облікованих територіальними підрозділами ГУНП в Одеській області протягом 2016-2022 років кримінальних правопорушень за фактами шахрайств. За результатами встановлено не досить чітко виражену тенденцію до зменшення кількості зареєстрованих злочинів вказаної категорії. Так, у 2016 році обліковано 1873 такі кримінальні правопорушення, в 2017 – 1932, в 2018 – 1310, в 2019 – 1347, в 2020 – 1295 та в 2021 – 999. При цьому, неможливо стверджувати про досягнення позитивних результатів роботи по профілактиці шахрайств шляхом штучного заниження їх кількості внаслідок закриття кримінальних правопорушень у відповідності до ст. 284 КК України. Це, в першу чергу, підтверджується зниженням кількості закритих кримінальних правопорушень, з 5244 у 2016 році до 3440 у минулому. Натомість, слід зауважити, що зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за фактами шахрайських дій стало можливим внаслідок проведення постійної профілактичної роботи поліції з населенням, впровадженню принципу відкритості поліції перед суспільством та громадою.

Донецька область. Слід відмітити, що цей регіон має свою специфіку, що обумовлена посиленням підходом до забезпечення правопорядку через військову агресію РФ в окремих регіонах Донецької та Луганської областей України. Зрозуміло, що після 24 лютого 2022 року особливість цих областей є дещо іншою, однак, період 2017-2021 рр. для узагальнення стану, структури, динаміки шахрайства має наукове значення.

Наведемо окремі показники вчинення шахрайств у цьому регіоні.

*Відомості про кримінальні правопорушення, зареєстровані до ЄРДР,
та наслідки їх розслідування*

		Донецька область		
Зареєстро вано до ЄРДР	Кількість КП, за якими особи встановлені	Розслідув ано	криміналь них	провадже нь

		із числа зареєстровани х у	всього враховуючи минулі роки	
2017 рік	23227	9360	10176	10091
2018 рік	22321	9839	10642	10573
2019 рік	21476	9015	9869	9988
2020 рік	18911	8420	9180	9596
2021 рік	15849	8403	9350	9580
Всього	101784	45037	49217	49828

*Стан розслідування скоєних шахрайств за 2017-2021 роки
в Донецькій області*

Шахрайства (ст. 190 КК України)	Донецька область		
	Зареєстрова но до ЄРДР	Розкрито із числа зареєстрова них в	Розслідуван о КП
2017	1589	305	305
2018	1172	298	293
2019	1302	334	383
2020	1270	486	532
2021	976	350	410
Всього	6309	1773	1923

Упродовж 2017-2021 років на території Донецької області зареєстровано до ЄРДР 6 309 кримінальних правопорушень.

Найбільша кількість шахрайств на території Донецької області спостерігалася у 2017 (1 589), 2019 (1 302), 2020 (1 270).

У 2018 (1 172) кількість шахрайств у порівнянні з 2017, 2019 та 2020 роками нижча. У 2021 (976) взагалі спостерігається значний спад реєстрації шахрайств на території Донецької області, у порівнянні з 2017 роком відмічаємо зниження реєстрації шахрайств на 613 або 62,8%.

Підрозділами поліції ГУНП в Донецькій області розкрито із числа зареєстрованих в поточному році упродовж 2017-2021 років – 1773 кримінальних проваджень. У 2017 (305) та 2018 (298) розкриття шахрайств знижується, однак у 2019 (334), 2020 (486) показник знову підвищується і у 2021 (350) йде на спад. Найнижчий показник розкриття відмічається у 2018 (298), а найвищий – у 2020 (486). У 2020 році розкриття шахрайств у порівнянні з 2018 роком на 188 або на 63% більше.

Розслідувано кримінальних проваджень про шахрайства за 2017-2021 роки на території Донецької області – 1923. Починаючи з 2019 (383), 2020 (532), 2021 (410) спостерігається збільшення кількості розслідуваних проваджень у порівнянні з 2017 (305) та 2018 (293) роками. Найменше розслідувано у 2018 (293), а найбільше – у 2020 (532).

Стан розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайствами (ст. 190 КК України), скоєних на тимчасово окупованій території Донецької області у період з 01.04.2014 до 2021 р.р.

Шахрайство (ст. 190 КК України)	Донецька область		
	Зареєстровано до ЄРДР	Розкрито із числа зареєстрованих в поточному	Розслідувано КП
з 01.04.2014 до 31.12.2014	-	-	-
2015	9	0	0
2016	5	0	0
2017	3	0	0

2018	2	0	0
2019	3	0	0
2020	3	0	0
2021	2	0	0
Всього	27	0	0

Упродовж вказаного періоду зареєстровано до ЄРДР 27 кримінальних правопорушень, пов'язаних зі скоєнням шахрайств, скоєних на тимчасово окупованих територіях Донецької області.

Найбільша кількість скоєних шахрайств на тимчасово окупованій території Донецької області спостерігалася у 2015 (9) та 2016 (5). Починаючи з 2017 (3), 2018 (2), 2019 (3), 2020 (3), 2021 (2) спостерігається значний спад реєстрації шахрайств, скоєних на тимчасово окупованих територіях Донецької області.

Підрозділами поліції ГУНП в Донецькій області із числа зареєстрованих в поточному році упродовж вказаного періоду кримінальні провадження не розкривалися, а також не було розслідувано жодного кримінального провадження.

Порівняння значень

завданих матеріальних збитків від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Донецької області впродовж 2017-2021 років

Шахрайства (ст.	Донецька область
	З числа кримінальних правопорушень, за якими закінчено досудове розслідування

190 КК України)	Установлена сума матеріальних збитків (у тис. грн.)	Відшкодова но збитків (у тис. грн.)	Тимчасово вилучено майна, готівки, цінних паперів, іноземної валюти (у тис. грн.)	Накладено арешт (у тис. грн.)
2017	9908473	2025646	756000	8679000
2018	568902	345723	13485	1104
2019	2958507	738924		245335
2020	7934351	2993263		4022463
2021	2662291	755902		536094
Всього	24032524	6859458	769485	13483996

Підрозділами поліції ГУНП в Донецькій області, з числа шахрайств, за якими закінчено досудове розслідування, в цілому встановлено суму матеріальних збитків у розмірі 24032524 тис. грн. За період 2017-2021 відшкодовано збитків 6859458 тис. грн. Тимчасово вилучено (майно, готівки, цінних паперів, іноземної валюти) на суму 769485 тис. грн. Арешт накладався на суму 13483996 тис. грн.

Найвищий показник встановлення суми матеріальних збитків зафіксовано у 2017 (9908473) та 2020 (7934351), відповідно найнижчий – 2021 (2662291), 2018 (568902).

Відшкодовувалося найбільше збитків, завданих шахрайствами, у 2020 (2993263) та 2017 (2025646).

Тимчасово вилучалося майно, готівка, цінні папери, іноземні валюти у лише у 2017 (756000) та 2018 (13485).

Аналітична довідка

кількісних показників потерпілих від вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Донецької області впродовж 2017-2021 років

Шахрайства	Донецька область																					
	Потерпілих					Працівників																
	усього потерпілих	з них загинуло	жінок	неповнолітніх (у т.ч. малолітні)	пенсіонерів	іноземців	органів місцевого самоврядування	місцевої державної адміністрації	центральної державної державної	нацполіції	прокуратури	судів	адвокатів	С Б У	податкової міліції та органів	"	митної служби	пунктової служби	військової служби	пенсіонерів всіх рівнів	засобів масової інформації	
2017	1589		1389	7																		
2018	1001		497	4																		
2019	1128		520	5																		
2020	1190		510	5																		
2021	888		377	5																		
Всього	5796		3293	26																		

На період 2017-2021 на території Донецької області потерпілих від шахрайств – 5796 осіб. Найбільша кількість потерпілих від шахрайств на території Донецької області спостерігалася у 2017 (1589).

З 2018 (1001) та у 2019 (1128), 2020 (1190) відбулося зростання кількості потерпілих. Однак у 2021 (888) значно зменшився показник потерпілих на території Донецької області.

Наведені значення показників потерпілих серед жінок та неповнолітніх на території Донецької області у період 2017-2021, тобто 3293 або 56,8% жінки та 26 або 0,44% неповнолітніх. Такий високий процент людей із незахищеної категорії викликає занепокоєння.

Відомості

про кількість злочинців, яких оголошено в розшук за скоєння кримінальних правопорушень, передбачених

ст. 190 КК України

Донецька область										
Ст. 190 КК Украї ни	2017		2018		2019		2020		2021	
	всього	не	всього	не	всього	не	всього	не	всього	не
	36	235	43	23 8	39	230	45	221	59	221

Протягом 2017-2021 років на території Донецької області оголошено в розшук 222 особи за скоєння кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України.

Протягом 2017-2021 років на території Донецької області нерозшукано 1145 злочинців за скоєння кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України.

Найбільша кількість осіб, оголошених в розшук за ст. 190 КК України, підрозділами поліції Донецької області у 2021 (59), 2020 (45), 2018 (43).

Найменша кількість – у 2017 (36) та у 2019 (39).

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень усі кримінальні правопорушення, пов'язані із вчиненням шахрайських дій нами було умовно поділено на декілька категорій.

Перша – кримінальні правопорушення за фактами зловживання злочинцями довірою літніх людей, внаслідок чого вони заволодівали їх грошима (ювелірними виробами) під приводом обміну старих купюр на нові, відведенням «порчі» та інших чаклунств.

Як характерний приклад, 06.01.2021 о 16:54 год. до відділу поліції № 2 (Приморський) ОРУП № 1 ГУНП надійшло повідомлення зі служби 102 від Діхтярьова М.В. про те, що цього ж дня о 13:54 год. за адресою: м. Одеса,

Приморський район, вулиця Катерининська, буд.70, кв.7 до матері заявника (у віці 84 років) прийшла невідома молода жінка слов'янської зовнішності, яка начебто перебуває у стані вагітності, і обманним чином заволоділа коштами у розмірі 22500 грн. Навзаєм надала потерпілій якусь біжутерію. За вказаним фактом 07.01.2021 відомості внесено до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України.

Друга – здійснення неправдивих телефонних дзвінків потерпілим з приводу нещасного випадку, тяжкої хвороби та інших подій з їх близькими (в окремих випадках зловмисники ведуть діалог від імені близького) з метою термінового пересилання значних сум коштів для вирішення вигаданих проблем. Як правило, дзвінки надходять в нічний час доби, коли потерпілий не може миттєво вірно реагувати та дезорієнтований.

Так, 13.05.2021 о 14:02 год. до відділу поліції № 3 (Суворовський) ОРУП № 1 ГУНП надійшло повідомлення зі служби 102 від гр-ки Кіртоки А.В., 1939 р.н. про те, що 13.05.2021 о 13:02 год. до заявниці зателефонувала жінка, представилась її донькою та повідомила, що знаходиться в хірургічній клініці, у зв'язку з чим їй потрібні гроші, за якими приїде водій. Також з цього ж приводу гр-ці Кіртоці А.В. телефонував чоловік, який представився лікарем. Після чого Кіртока А.В. на порозі своєї квартири за адресою м. Одеса, проспект Добровольського, 151/1, кв. 203 під приводом лікування доньки віддала невстановленому злочинцю грошові кошти у сумі 1000 доларів США та 8000 грн.

За вказаним фактом 13.05.2021 відомості внесено до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України.

Третя – так би мовити побутове шахрайство. Такі злочини пов'язані із заволодінням злочинцями грошовими коштами чи майном потерпілих при наданні завідомо неправдивих обіцянок про надання послуг, здійснення робіт, придбанні товару тощо.

Як приклад, 15.09.2021 о 17:09 год. до Роздільнянського РВП ГУНП надійшло повідомлення зі служби 102 від гр-на Лучнікова І.І., мешк.

Роздільнянський район, с. Кучурган, про те, що малознайомий чоловік на ім'я Володимир, шляхом зловживання довірою, біля місяці тому заволодів його грошовими коштами в сумі 87 тис. грн. на покупку кондиціонерів та до теперішнього часу не виходить на зв'язок та не повертає кошти.

За вказаним фактом 16.09.2021 відомості внесено до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України.

Четверта – вчинення шахрайських дій в фінансовій сфері та сфері землеустрою. В більшості випадків такі злочини пов'язані також із підготовкою фіктивної документації, внесення несанкціонованих виправлень до документів, їх підробкою тощо. Внаслідок цього, до ЄРДР окрім кримінальних правопорушень за ст. 190 КК України також вноситься інформація за ст. 358 КК України.

Так, 07.07.2021 о 12:05 год. до чергової частини УОАЗОР ГУНП надійшов рапорт слідчого СУ ГУНП Алексеєнко А., про те, що під час досудового розслідування кримінального провадження № 42020160000000835 від 13.10.2020 було встановлено, що 23.03.2020 Мусієнко Лариса Олексіївна, за попередньою змовою з невстановленими на даний час досудовим розслідуванням особами, шляхом обману, використовуючи підроблене рішення № 10 сесії 23-го скликання Таїровської селищної ради Овідіопольського району Одеської області від 21.10.1999 «Про безкоштовну передачу в приватну власність Мусієнко Ларисі Олексіївні раніше наданої в постійне користування земельної ділянки для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель» заволоділа земельною ділянкою площею 0,10 га, розташованою за адресою: Одеська область, Овідіопольський район, с. Лиманка (Мізікевича), ж/м «Чорноморка-2», що є комунальною власністю Таїровської селищної ради Овідіопольського району Одеської області на підставі ст. 83 Земельного кодексу України.

За вказаним фактом 07.07.2021 відомості внесено до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України.

П'ята – шахрайські дії в мережі Інтернет та пов'язані із банківськими рахунками громадян. Як правило, злочинна схема доволі банальна: покупець в інтернет-магазинах (при ознайомленні з оголошеннями, через соціальні сіті) здійснює придбання того чи іншого товару за передоплатою, але замовлений товар йому не надсилається. Можливі й інші варіації протиправних таких протиправних дій (надсилання товару невідповідної кількості чи якості та інш.).

В інших випадках на мобільні телефони потерпілих надходять дзвінки невідомих зловмисників, які, представляючись працівниками банків, під приводом службової необхідності отримують інформацію про реквізити банківських карт, після чого кошти з них знімаються. При цьому, в багатьох випадках слід зазначити характерну особливість – не володіючи інформацією про таке, який саме банк обслуговує клієнта, зловмисники починають спілкування з фраз «шановний клієнте, ваш банківський рахунок заблоковано чи потребує оновлення, надаємо пропозицію збільшення ліміту кредитної лінії тощо» [207], не говорячи назву банку, від імені якого вони звертаються.

Як приклад, 09.06.2021 р. до чергової частини відділу поліції № 5 (Шевченківський) Одеського районного управління поліції № 1 ГУНП в Одеській області із заявою звернулась гр. Корса Ірина Борисівна, 07.01.1965 р.н., в якій вона просить прийняти міри правового характеру до невстановленої особи, яка 08.06.2021 р. біля 17:00 год., шахрайським шляхом, під виглядом працівника банку, заволоділа грошовими коштами з 2 банківських карток «Приватбанк» у розмірі 19400 гривень.

За вказаним фактом 10.06.2021 відомості внесено до ЄРДР за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України.

При цьому, слід зазначити, що останнім часом злочинці для реалізації своїх протиправних намірів постійно вдосконалюють вже напрацьовані злочинні схеми. Так, останнім часом все частіше обліковуються кримінальні правопорушення, де заявник також повідомляє, що раз чи декілька разів вже переводив кошти на банківські рахунки продавця (як правило, в невеликих

обсягах) та отримував замовлений товар належної якості та по обговореній ціні. Після проведення таких операцій, покупець, повіривши в порядність продавця, вже замовляв товар на значну суму, але після переводу коштів зв'язок з ним зникав.

Однак, структура кримінальних правопорушень за фактами шахрайств може змінюватися під впливом певних подій, соціально-економічних, політичних та інших факторів, або, навіть, викликів.

Зокрема, з початку поширення коронавірусної інфекції COVID-19 весною 2020 року значного поширення набули кримінальні правопорушення, пов'язані із вчиненням шахрайських дій під час закупівлі оптових партій медичних масок та антисептичних засобів за допомогою мережі Інтернет [84]. Такі правопорушення вчинюються за стандартною схемою, коли довірливі громадяни на інтернет-ресурсах (в деяких випадках за допомогою мобільних додатків типу Viber) замовляють оптові партії медичних масок та розраховуються із замовниками по передоплаті, після чого зловмисники не надсилають замовлений товар на адресу, вказану покупцем. При цьому, середня сума замовлення складає близько 2000 грн.

Разом з цим, протягом другої половини грудня 2021 року набула поширеності злочинна схема, пов'язана із нібито наданням громадянам допомоги в отриманні 1000 грн., що надаються Урядом за проходження щеплення від COVID-19 [201]. В цих випадках невідомі телефонують на номери громадян, представляючись працівниками тих-чи інших банківських установ та пропонують перевести вказані 1000 грн. з так званої «віртуальної» банківської картки на їх основну картку для виплат. Отримавши інформацію про необхідні банківські реквізити, злочинці знімають наявні кошти з банківських рахунків громадян.

Щодо встановлення осіб, причетних до вчинення шахрайств та повідомлення їм про підозру, слід вести мову про деяке підвищення ефективності цієї діяльності. Так, якщо в 2016 році із 1873 цих кримінальних правопорушень особам про підозру повідомлено за 425 та їх питома вага

склала 22,7%, в 2017 році з 1932 злочинів про підозру повідомлено по 702 (36,3%), то в 2021 році – по 372 з 999, їх питома вага підвищилась до 37,2%. Винятком є період 2018-2019 років, коли питома вага шахрайств, за якими особам повідомлено про підозру, знизилась до 29,3% та 24,5%, але в 2020 році підвищилась вже до 34,4%.

Фактично аналогічна ситуація відслідковується також із направленням кримінальних правопорушень до суду з обвинувальними актами (2016 – 587, 2017 – 624, 2018 – 422, 2019 – 385, 2020 – 502 та 2021 – 480. При цьому деяке зменшення показника кількості направлених до суду кримінальних проваджень за ст. 190 КК України у 2021 році (за абсолютними цифрами) обумовлено, відповідно, зменшенням кількості облікованих злочинів.

Проведеним аналізом кримінальних правопорушень вказаної категорії, по яким особам повідомлено про підозру встановлено, що мають місце факти вчинення однією особою значної кількості епізодів шахрайських дій, в деяких випадках більше 15-20 епізодів. В цих випадках злочинець діє по одній і тій же самій протиправній схемі. Як правило, додаткові злочинні епізоди виявляються слідчими вже під час розслідування перших кримінальних правопорушень, вчинених зловмисниками, після чого слідчі реєструються до ЄРДР вже нові інформації за ст. 190 КК України. В результаті таких дій на території того чи іншого територіального підрозділу поліції може стрімко збільшуватися кількість облікованих шахрайств.

Так, згідно оперативних даних, протягом вересня 2021 року на території Ізмаїльського РВП обліковано 18 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, що в 2,6 р. більше, ніж у вересні 2020 року (7). На перший погляд, вказане свідчить про погіршення криміногенної обстановки у районі. Однак, вивченням фабул облікованих злочинів встановлено, що в 10 випадках ЄРДР порушувались за фактам незаконного заволодіння коштами гр-ки Булавицької Н.Г. шляхом зловживання довірою з боку громадянина Куликова О.П. у відповідності до рапортів слідчих та листів місцевої прокуратури. В ході досудового розслідування встановлено,

що гр-н Куликов О.П., керуючись корисливим мотивом, неодноразово заволодівав грошовими коштами потерпілої у сумі 300-3000 грн. з приводу купівлі зерна та надання інших послуг. Зловмиснику повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень та їх направлено з обвинувальними актами до суду.

Як бачимо, Одеська область має свою специфіку стану та динаміки вчинення шахрайств, однак їм властиві і загальнонаціональні тенденції. Зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за фактами шахрайських дій в Одеській області стало можливим внаслідок проведення постійної профілактичної роботи поліції з населенням, впровадженню принципу відкритості поліції перед суспільством та громадою.

Усі кримінальні правопорушення, пов'язані із вчиненням шахрайських дій можна поділити на п'ять категорій. Перша – кримінальні правопорушення за фактами зловживання злочинцями довірою літніх людей, внаслідок чого вони заволодівали їх грошима (ювелірними виробами) під приводом обміну старих купюр на нові, відведенням «порчі» та інших чаклунств. Друга – здійснення неправдивих телефонних дзвінків потерпілим з приводу нещасного випадку, тяжкої хвороби та інших подій з їх близькими (в окремих випадках зловмисники ведуть діалог від імені близького) з метою термінового пересилання значних сум коштів для вирішення вигаданих проблем. Третя – побутове шахрайство. Четверта – вчинення шахрайських дій в фінансовій сфері та сфері землеустрою. Пята – шахрайські дії в мережі Інтернет та пов'язані із банківськими рахунками громадян.

Структура кримінальних правопорушень за фактами шахрайств може змінюватися під впливом певних подій, соціально-економічних, політичних та інших факторів, або, навіть, викликів.

Саме ці події називають детермінаційним комплексом шахрайства. О.М. Джужа влучно зазначає, що на динаміку злочинності як на соціально-правове явище впливають дві групи факторів. Перша – це причини та умови злочинності, демографічна структура населення й інші соціальні процеси та

явища, що впливають на злочинність. Друга – зміни кримінального законодавства що розширюють або звужують сферу злочинних діянь. Диференціація соціальних і правових факторів впливає на статистичну криву злочинності, необхідну для об'єктивної оцінки реальних змін у її динаміці та прогнозі. Зниження чи зростання рівня злочинності відбуваються внаслідок як реальних соціальних змін рівня та структури злочинності, так і в результаті правових змін у законодавчій характеристиці кола кримінально караних діянь, у повноті реєстрації та в інших юридичних факторах [81]. Зрозуміло, що обидві групи факторів є важливими, оскільки перша взагалі обумовлює вчинення кримінальних правопорушень, друга визначає – які саме суспільно небезпечні діяння є або не є кримінальним правопорушенням. До особливостей законодавчих змін до ст. 190 КК України ми не будемо звертатись, оскільки розглядали їх у попередніх розділах. А причини та умови шахрайства мають бути проаналізованими. Не вдаючись до предметної дискусії про детермінанти злочинності (оскільки це виходить за межі нашого дослідження) зазначимо, що під причинами шахрайства ми розуміємо фактори, що безпосередньо обумовлюють його вчинення, а під умовами вчинення шахрайства – фактори, що сприяють, створюють можливість вчинення кримінального правопорушення. Ці групи факторів слід розглядати як детермінаційний комплекс, в якому причини можуть спрацювати без умов та шахрайство буде вчиненим, а ось без наявності причин, умови не працюють (шахрайство не може бути вчиненим).

Слід зазначити, що сама конструкція шахрайства передбачає те, що кримінальний правопорушник тісно взаємодіє із потерпілим. У зв'язку із цим наскрізним детермінантом мають бути визначені віктимологічні фактори, які можуть відноситись як до причин, так і до умов вчинення шахрайств.

Причини шахрайства слід поділити на декілька груп факторів. Серед них найбільш суттєвими є економічні, соціально-демографічні та культурні. Стосовно умов вчинення шахрайств, то ними є недосконалість чинного

законодавства, неефективність роботи правоохоронних органів, психологічна особливість шахрая, віктимність особи щодо якої вчиняють шахрайство.

Надамо стислу характеристику кожній групі факторів. Почнемо з причин вчинення шахрайств. Вчинення шахрайства перш за все пов'язано із бажанням особи заволодіти чужим майном або правом на майно. У більшості проаналізованих нами випадків це бажання низьким рівнем економічного достатку особи, що вчиняє це кримінальне правопорушення. Зрозуміло, що в Україні йде війна, економіка зазнає занепаду, все більше людей втрачають роботу та шукають альтернативні способи підвищення свого матеріального становища. Одним із способів обирають шахрайство, як легкий та швидкий варіант заробітку та забезпечення бажаних умов життєдіяльності. Окремі експерти оцінюють зростання рівня бідності в Україні в десятикратному розмірі. За їхніми твердженнями у 2022 р. двадцять п'ять відсотків населення житимуть у бідності, порівняно з трохи більше ніж 2% до війни, а до кінця 2023 р. ця цифра може зрости до 55% [19].

Соціально-демографічні причини вчинення шахрайства пов'язані з декількома факторами. Найголовніший серед них зараз – це війна РФ проти України. Під час аналізу регіональних особливостей вчинення шахрайств нами було встановлено закономірність впливу війни на рівень вчинення цього кримінального правопорушення та динаміку його розповсюдження територією нашої держави. Серед найбільш вагомих факторів цієї групи слід визначити такі: масова внутрішня міграція українців, загибель громадян працездатного віку, руйнування житла, зневіра у перспективах розвитку українського суспільства. Однак, до зазначеної групи слід віднести ще й традиційні причини вчинення шахрайства. Це, у першу чергу, існуючий дисбаланс між умовами життя різних верств українського населення, омолодження злочинності, старіння українського населення, неконтрольованість вчинення вуличних кримінальних правопорушень у великих містах, безпритульність та бездоглядність українських дітей.

Маємо відмітити, що за даними Національної поліції України з початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України загальний рівень злочинності в Україні упродовж перших півроку 2022 року зменшився на 25% у порівнянні з минулим періодом. Однак, починаючи з травня 2022 р., почала спостерігатися інша тенденція – щодо збільшення рівня злочинності у порівнянні з початком військової агресії РФ, а також - збільшення рівня окремих видів злочинів і у порівнянні з минулими роками [46]. Слід наголосити, що тенденція до зниження рівня злочинності на початку війни є загальносвітовою. Однак, вона зазнає суттєвих змін із подальшим продовженням та закінченням війни. Тоді спостерігається сплеск злочинності загалом.

Стосовно культурних чинників вчинення шахрайства, то вони полягають у втраті громадянами України віри у майбутнє через війну РФ проти України, залученні молоді до кримінальної субкультури, зловживанні алкогольними напоями та наркотичними речовинами, пропагандою шкідливих звичок та «споживацького» образу життя, неконтрольованості з боку батьків часу перебування дітей за комп'ютерами, іншими гаджетами. Як зазначають В.І. Женунтій та А.М. Бабенко, «поведінка особи часто обумовлюється звичаями, традиціями, домінуючою суспільною думкою і не завжди корегується правовими нормами. В окремих міських середовищах громадська думка іноді не лише не засуджує, а й, навпаки, виправдовує вчинки, що не відповідають загальноприйнятим нормам моралі та праву (пияцтво, самогоноваріння, силовий варіант вирішення конфліктів та суперечностей тощо)» [69, с. 103–105].

Остання наскрізна група причин – це віктимологічні чинники. Оскільки шахрайство завжди вчиняється проти власності іншої особи, то доволі розповсюдженими стають ситуації, у яких сама жертва провокує, стає причиною вчинення відносно неї шахрайства. Це пов'язано із демонстрацією свого достатку жертвами шахрайства, довірливою поведінкою особи, її уявленнями про легкий заробіток та можливість збільшення матеріальних

активів. На практиці існує ціла система шахрайських схем, спрямованих саме на конкретний тип жертви, про які мова йшла вище. У контексті причинного комплексу, українськими вченими розроблено типологію жертв шахрайства, до яких віднесено осіб із такою характеристикою поведінки, як: «1) корислива або провокуюча; 2) занадто довірлива, некритична, заснована на суєвір'ї» [21, с. 10].

Перейдемо до умов вчинення шахрайства. Перша з них – це недосконалість чинного законодавства. Мова йде не тільки про законодавство про кримінальну відповідальність (в якій конструкція шахрайства передбачає необхідність доведення прямого умислу на його вчинення, не ураховує сучасні особливості омолодження злочинності), але й про інші галузеві закони та підзаконні акти, що створюють хибне уявлення у правопорушників про можливість вчинення шахрайських дій в умовах безкарності. Мова йде про недосконалість законодавства у сфері будівництва та нерухомості, про існуючі процедурні питання видачі дозволів на провадження певних видів діяльності, про рудиментарне земельне, трудове, адміністративне та інші галузі законодавства. Як зазначають вітчизняні вчені проблема запобігання злочинності «в сучасних умовах лежить як у законодавчій, так і у правозастосовній площині. Дані проблеми необхідно вирішувати поступово, в комплексі, адже при направленні більшості сил на подолання однієї проблеми можна не помітити розвиток іншого детермінанта» [117, с. 239].

Стосовно неефективності роботи правоохоронних органів у контексті умови вчинення шахрайства, маємо відмітити, що мова йде про корумпованість, низький кадровий потенціал, перевантаженість правоохоронців. Тобто, зазначена умова має дві складові, що умовно можна поділити на об'єктивні (організаційно-управлінські та господарсько матеріальні) фактори та суб'єктивні (що залежать від особистості правоохоронця, який толерує корупції, вживає заходів до укриття кримінальних правопорушень, затягування досудового розслідування, іншим чином негативно впливає на хід та результати кримінального провадження).

Як зазначають фахівці «проблема неефективності має для кримінальної юстиції та правоохоронних органів України системний характер, адже на недостатній ефективності їх діяльності щодо запобігання злочинності, яка зумовлює її планомірне зростання, постійно наголошувалося ще з початку 1990-х років. В цих умовах набуває соціальної обумовленості удосконалення інституційних механізмів у сфері протидії кримінальній протиправності та формування послідовної державної політики у цій сфері» [111, с. 207–208]. Зважаючи на те, що підслідність ст. 190 КК України віднесено до органів Національної поліції (окрім того, коли визнається підслідність за ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення) у нашому дослідженні увага має бути зосереджена на питанні удосконалення діяльності саме працівників поліції (про що мова піде у наступному розділі роботи).

Наступна група умов вчинення шахрайства стосується особи шахрая – це психологічна особливість та фактичний навичок вводити людей в оману та зловживати довірою. Йдеться про морально-ділові та особисті якості особи, яка вчиняє шахрайство. Як не здавалося би на перший погляд, особа, яка вчиняє шахрайство має бути психологічна готова для нехтування нормами моралі, діловими, дружніми стосунками. У зв'язку із тим, що шахрайство вчиняється з прямим умислом особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. В деяких випадках, ці наслідки ставлять під загрозу виживання потерпілого.

Для прикладу, слід навести таку ситуацію із матеріалів кримінального провадження: *«У травні 2015 року ОСОБА (більш точна дата під час досудового розслідування не встановлена), маючи умисел на заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою, розробив злочинну схему, згідно з якою він пропонував раніше знайомим йому громадянам купити житлові квартири та будинки за низькою ціною, повідомляючи їм завідомо неправдиві відомості про перебування цього житла на балансі Харківської міської ради, та, під приводом оформлення документів на право власності на ці квартири та будинки, отримувати від громадян грошові кошти у якості*

передплати в розмірі повної вартості квартир та будинків, запевняючи громадян у законності та вигідності вказаних угод, не маючи при цьому намірів та можливостей вчинити дії, спрямовані на продаж цієї нерухомості. На виконання вищевказаної злочинної схеми ОСОБА, діючи умисно, із корисливих спонукань, з метою незаконного збагачення шляхом заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою, користуючись давніми добропорядними відносинами зі своєю знайомою та зловживаючи довірою з її боку, в травні 2015 року запропонував останній придбати за ціною, значно нижчою за ринкову, одну з квартир, що перебувають у комунальній власності міста Харкова та продаються Харківською міською радою, повідомивши завідомо неправдиві відомості про це, та запропонував передати йому в якості завдатку за договором купівлі-продажу такої квартири грошові кошти у сумі 5000 доларів США, не маючи при цьому намірів та можливостей вчинити будь-які дії, спрямовані на продаж цієї нерухомості. Довіряючи, знаючи його як компетентного ріелтора, будучи введеною останнім в оману щодо його дійсного злочинного наміру, погодилась на вказану пропозицію» [35]. Зрозуміло, що довірливі громадяни, у випадках вчинення відносно них шахрайства, можуть віддати останні збереження, навіть усе майно, потрапляючи до шахрайської схеми.

Віктимність особи, стосовно якої вчиняють шахрайство, поряд із причинами є умовою вчинення шахрайства. Справа у тім, що менш проявлені ознаки віктимності можуть сприяти вчиненню відносно осіб шахрайства. Саме ці умови влучно систематизовані С.І. Афанасенко, а саме такі типи жертв шахрайства, до яких віднесено осіб із такою характеристикою поведінки, як: а) позитивна, що не пов'язана з негативними мотивами або некритичністю потерпілого; б) поведінка, що створює умови для подальшої діяльності злочинця [21, с. 10]. Саме тому, у причинному комплексі вчинення шахрайства окремі риси потерпілого слід розглядати в якості умов вчинення цього кримінального правопорушення.

2.2. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють шахрайства

Конструкція складу ст. 190 КК України побудована таким чином, що у процесі кримінологічного дослідження шахрайства обійти стороною тему характеристики особи, що його вчиняє, та її жертви не вдається можливим. Більш того, особа шахрая становить науковий інтерес з точки зору розкриття сутності особистісних проявів вчинення кримінальних правопорушень не тільки проти власності, але й у сфері господарської діяльності, службових кримінальних правопорушень тощо. За справедливим твердженням вчених, «особа шахрая значно відрізняється від особи інших злочинців (зłodіїв, грабіжників, хуліганів), незважаючи на зовнішню схожість багатьох характеристик. Як правило шахраям притаманний хитрий розум, акторські здібності, розвинена фантазія, уміння орієнтуватися в складній обстановці та уміння використовувати обстановку на свою користь. Здебільшого шахраями є особи, які мають певні знання з психології людини. Шахраєві властивий розвинений інтелект, сила переконання, витончена наполегливість в реалізації злочинного задуму. Вивчення особи шахрая свідчить про їх високий професіоналізм, вузьку спеціалізацію, досить широкий кругозір, правові знання» [147, с. 21].

Як зазначають фахівці, «особа злочинця є центральним елементом характеристики шахрайств. У зв'язку з цим ефективність розкриття шахрайських злочинів і запобігання їм підвищується завдяки належній увазі як до особи злочинця загалом, так і її індивідуальної злочинної поведінки зокрема» [196, с. 133]. Безперечно, в теорії та практиці кримінології особа будь-якого кримінального правопорушника займає центральне місце. Це відбувається через те, що цілий детермінаційний комплекс вчинення кримінального правопорушення знаходиться на рівні особистості. Пізнаючи особу, розроблюються заходи запобігання злочинності на усіх рівнях. Завдяки

цьому особа злочинця (зараз – кримінального правопорушника) є одним з елементів предмету кримінологічної науки.

Як зазначає О.М. Джужа, по-перше, особа є індивідом в аспекті його соціальних якостей, які формуються у процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин. Але особа, яка вчинила злочин, володіє й іншими, не соціальними чи людськими (фізіологічні, генетичні, психічні тощо) якостями, які також, як і соціальні якості, потребують кримінологічного вивчення, оскільки становлять необхідний компонент причинності. По-друге, кримінологічна категорія «особа злочинця», на відміну від філософської або загальнонаукової категорії особистості, не містить специфічної особистісної якості, крім оцінки експертом поведінки як кримінальної. Ця оцінка умовна, як умовний і характер соціальних, зокрема й правових, норм. Тому «абсолютна» думка, що встановлює якісь «одвічні» межі між злочинним і незлочинним, є помилковою. Нині важливо враховувати «різні і взаємодоповнюючі погляди і підходи до розуміння злочинної поведінки» під час власного осмислення природи й закономірностей індивідуального злочинного діяння із кримінологічних позицій. Окремий індивід, який учинив злочин, вивчається кримінологією як об'єкт запобіжного впливу. Статичні ж сукупності цих осіб, що формуються за окремими ознаками, дають змогу виявляти й пізнавати особливості, притаманні окремим типам, категоріям осіб із кримінальною поведінкою, тобто суб'єктивні закономірності причинного характеру [58, с. 17].

Кримінологічна характеристика особи злочинця неодноразово ставала предметом багатьох досліджень [103, с. 179]. Більш того, у юридичній науці існує низька наукових праць, присвячених питанням характеристики особи, що вчиняє шахрайство [68; 87; 91; 116; 131; 144; 199; 204; 86; 113]. Існуючі концепції визначення особи злочинця узагальнив С.Ф. Денисов, який об'єднує їх за такими трьома ознаками: 1) формальна ознака передбачає підхід, за яким особа злочинця розглядається як особа людини, яка вчинила злочин, з наданням їй цілісної характеристики, а саме це складне інтегруюче поняття,

що містить у собі й об'єднує біологічні, соціальні та психологічні сторони; 2) змістовна ознака передбачає окрему характеристику особи злочинця у зв'язку з учиненням нею злочину та наявністю причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та особою; 3) формально-змістовна ознака – та, за якою виділяється стан особи в момент учинення злочину, а саме коли до та після вчинення злочину (часовий термін) особа не може вважатися «особою злочинця» [56, с. 154].

На підставі проведеного дослідження вчений доходить висновку, що особа злочинця – це сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак і соціально значущих біопсихічних особливостей індивіду, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягається до кримінальної відповідальності, передбаченої кримінальним законом [56, с. 157]. Як бачимо, С.Ф. Денисов «осучаснив» класичне визначення особи злочинця, яке надав І.М. Даньшин. За працями останнього, особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихо-логічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються в учиненому конкретному злочині (злочинах) під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища й надають діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим ця особа й притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [55, с. 118]. У будь-якому разі зазначене визначення особи злочинця є усталеним та класичним для вітчизняної науки кримінології. Як бачимо, зміст поняття особи злочинця розкривається через його структуру (наявність певних ознак, рис, властивостей особи). За своєю природою вони можуть бути різними – демографічними, соціальними, юридичними тощо.

К.А. Харченко виділяє чотири елементи зазначених ознак, зокрема це соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові та морально-психологічні [184]. Такої ж позиції дотримується А.В. Дан [54, с. 142].

Вітчизняні кримінологи визначають структуру особи злочинця, що поділяється на такі основні елементи: 1) соціально-демографічні ознаки, які охоплюють відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід занять, наявність постійної роботи, її тривалість, частоту зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу, національність, громадянство, місце проживання тощо; 2) особистісно-рольові властивості, оскільки кожна людина у різні періоди свого життя виконує певні соціальні «ролі»; наявна соціальна структура пропонує особистості, яка формується, велику кількість соціальних ролей, що породжуються сучасним потенціалом розвитку економіки, управління та соціального середовища, а усвідомлення своєї соціальної ролі дає особі змогу краще пристосовуватися до суспільного життя; 3) морально-психологічні якості, а саме її внутрішній світ, переживання та почуття – ця група ознак структури особистості охоплює широке коло найрізноманітніших проявів внутрішнього «Я», потрібнісно-мотиваційні й інтелектуальні властивості, широту світогляду, ціннісні орієнтації і суспільно значущі риси характеру, емоційно-вольові якості тощо; 4) риси правової та моральної свідомості відіграють важливу роль у становленні особистості, оскільки життя в соціумі зумовлює необхідність дотримання певних правил поведінки та законів; правова свідомість визнається одним із різновидів суспільної свідомості, що відображається на колективному або індивідуальному рівні та проявляється в усвідомленій повазі до права, розумінні його цінності, знанні та дотриманні прав та обов'язків, а також у правовій діяльності, що забезпечує мирне та гармонійне співіснування; моральна свідомість особистості проявляється в її ставленні до загальноприйнятих і усталених норм моралі, правил поведінки та взаємоповаги і добровільному їх дотриманні; 5) психічні відхилення, спричиненні черепно-мозковими травмами, психічними захворюваннями (олігофренія, психопатія тощо) або іншим хворобливим станом, установленим під час проведення судово-психіатричних експертиз; 6) кримінально-правові ознаки – згідно з кримінальним законодавством України суд під час призначення покарання має враховувати характер і ступінь

суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного, його ставлення до вчиненого й обставин справи, які пом'якшують або обтяжують відповідальність, зокрема до таких ознак можна віднести характеристику вчиненого злочину, те, чи був він вчинений одноособово чи групою осіб, вчинення злочину сталось вперше чи неодноразово, інформацію про попередній антисуспільний спосіб життя особи; вид і строк призначеного покарання, визнання вини у вчиненому злочині тощо; обставинами, що пом'якшують або обтяжують покарання, визнаються встановлені судом за конкретною справою (провадженням) об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про зниження чи підвищення суспільної небезпечності вчиненого діяння та/або особи винного, а отже, вважаються підставами для пом'якшення чи посилення покарання; 7) загальнозначущі позитивні людські якості мають не обмежувальний характер і знаходять свій вияв у прагненні до позитивної діяльності, творчості тощо, що може відвернути особу від вчинення злочину або суттєво підвищити шанси на повернення її до соціуму і в майбутньому приносити користь суспільству [56, с. 155–157].

А. П. Закалюк узагальнено підходив до структури особи злочинця та стверджував, що вона складається з двох груп ознак: 1) перша група відображає соціальну характеристику особи злочинця (її особистість), до неї входять наступні блоки: ознаки формування, соціалізації особи, ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особистості; 2) біосоціальні ознаки: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; показники психічного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси. Останній блок містить ознаки пов'язані з вчиненням злочину особою [70, с. 257–258].

О.Л. Старко наголошує, що найчастіше у кримінологічних дослідженнях використовують такі критерії характеристики особи злочинця: 1) соціально-

демографічні дані (вік, рівень освіти, рід занять, сімейне становище, місце проживання, належність до певної соціальної групи й інші дані про соціальний статус); 2) морально-психологічна характеристика (світоглядні й моральні риси й властивості особи, її погляди, переконання, ціннісні орієнтації тощо); 3) кримінально-правова характеристика (дає уявлення про особу злочинця з кримінально-правових позицій та охоплює якості, властиві саме злочинцю) [167, с. 204]. І ця позиція видається нам найбільш прийнятною через те, що ураховує існуючі підходи до статистичної звітності зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Ми не маємо можливості втручатись до дискусії про структуру особи кримінального правопорушення. Окремі існуючі позиції вчених висвітлені для того, щоби продемонструвати наявність різних підходів до цього питання. Під час кримінологічної характеристики особи шахрая, ми маємо виходити від специфіки цього кримінального правопорушення, наявності статистичного та емпіричного матеріалів, що дозволить повноцінно надати характеристику особи шахрая. У зв'язку із цим, розроблення кримінологічної характеристики шахрая здійснюватиметься за такими критеріями: соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові ознаки та кримінально-правові ознаки.

Перейдемо до безпосередньої характеристики кожної групи критеріїв.

Соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі й самі по собі не мають кримінологічного значення. Проте у статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають відомості, без яких неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців [28, с. 159–160].

Почнемо зі статі особи, яка вчиняє шахрайство. Слід зазначити, що у 72% випадків шахрайство вчиняють чоловіки. У 28% випадків його вчиняють жінки. Тобто кожне четверте шахрайство в Україні вчиняється жінками. На цьому прикладі вести мову про те, що шахрайство є суто чоловічим кримінальним правопорушенням на вдається можливим, оскільки жінки також

проявляють серйозну активність у його вчиненні. У проаналізованих нами кримінальних справах 78% шахрайств вчиняли чоловіки, 22% відповідно – жінки. Слід відмітити, що загальний показник жіночої злочинності коливається в межах 13,5–17,5% [48, с. 89]. Високий ступінь залучення жінок до вчинення шахрайства пояснюється перш за все тим, що вчинення цього кримінального правопорушення не потребує великих фізичних зусиль, а також тим, що жінка має природні особливості входити в довіру.

Наприклад, ОСОБА_1 у невстановлені під час досудового розслідування час та місці, але не пізніше 08.09.2020 р., в інтернет-мережі на веб-ресурсі «zlato.ua» побачила каблучку жіночу, вироблену із золота, у результаті чого у останньої раптово виник злочинний намір, направлений на заволодіння чужим майном шляхом обману, яке належить ФОП ОСОБА_8.

08.09.2020 р. у невстановлені під час досудового розслідування час та місці ОСОБА_1 здійснила замовлення у ФОП ОСОБА_8 з післяплатою каблучки із золота 585 проби, вагою 5.81 гр., оголошеною вартістю 9 939 грн. з метою заволодіти вказаним майном шляхом обману, оформивши замовлення на своє ім'я через мережу ТОВ «Нова пошта», що здійснює перевезення відправлень та за експрес-накладною № 59000558236132 від 08.09.2020 р. до м.Вільногірська Дніпропетровської області було відправлено замовлення.

11.09.2020 р. близько 10 год. 32 хв. ОСОБА_1, перебуваючи у відділенні № 1 ТОВ «Нова пошта», розташованого по вул. Центральній, 54, в м. Вільногірську Дніпропетровської області, під час огляду отриманого товару, реалізуючи свій умисел, направлений на заволодіння чужим майном шляхом обману, з корисливих мотивів, з метою незаконного збагачення за рахунок чужого майна, не маючи права розпоряджатися отриманим товаром, цілковито усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, та те, що вона посягає на чужу власність, передбачаючи спричинення матеріальної шкоди потерпілому, повністю розуміючи, що своїми діями вона вчиняє незаконне, безоплатне вилучення чужого майна поза волею власника, впевнившись, що за нею ніхто не спостерігає та її протиправні дії є непомітними для оточуючих,

скориставшись відсутністю уваги з боку персоналу ТОВ «Нова Пошта» та інших осіб, діючи умисно, таємно, з корисливих мотивів, здійснила підміну виробу, а саме поклала замовлену нею золоту каблучку до правого карману штанів, у які була одягнена, одночасно перемістивши в ліву руку каблучку з металу жовтого кольору, який імітував коштовний метал, а саме золото, яку задалегідь взяла із собою. Після цього, повідомила працівникам ТОВ «Нова пошта» про відмову від отримання товару, з місця вчинення кримінального правопорушення зникла, розпорядившись золотою каблучкою на власний розсуд. За експрес - накладною № 59000558236132 з м.Вільногірська Дніпропетровської області відправлено посилку власнику, де останнім вже було виявлено підміну [36].

Наступним критерієм виступає вік шахрая. Зазначена характеристика дозволяє встановити те, в який період свого життя люди схильні вчиняти шахрайство частіше за все. І зрозуміло, визначившись із віком особи шахрая – розробляти заходи запобіжного впливу на неї. За офіційними статистичними даними найбільш часто вчиняють шахрайство особи у віці від 18 до 28 років (39%), майже такою динамікою вчинення шахрайств характеризуються особи у віці від 29 до 39 років – 37%. Далі – особи у віці від 40 до 54 років. На цю групу припадає 15% вчинення шахрайств. Слід відмітити, що наступні вікові групи характеризуються також стабільним рівнем вчинення шахрайств з поступовим зменшенням відповідно до вікового критерію. Так, особи у віці від 55 до 59 років вчиняють 3% шахрайств, у віці більше 60 років – трохи більше 2%. Неповнолітні особи вчиняють шахрайство у 2% випадках з суттєвою перевагою частки осіб 16-17 років. За проведеним нами дослідженням кримінальних справ особи у віці 29-39 років вчинили 41% шахрайств, особи у віці 18-28 років – 36%, у віці 40-54 роки – 21%. Інші категорії осіб вчиняли шахрайства від 0,5% до 1% випадків. Слід зазначити, що саме проведений нами аналіз кримінальних справ дає можливість зробити висновок, що найбільш активною віковою групою осіб, що вчиняють шахрайства є особи у віці від 24 до 45 років. Особи зазначеної вікової групи

вчинили 66% шахрайств. Саме у зазначеному віці актуалізуються економічні потреби, формується світогляд, людина свідомо обирає можливість та шлях заробітку тощо.

Стосовно громадянства шахраїв, то 98,5% усіх шахрайств вчиняється громадянами України. 1,5% шахрайств вчиняється нерезидентами України, серед яких громадяни СНД (0,8%) та громадяни інших держав та особи без громадянства (0,7%). Частка громадян СНД серед осіб, що вчинили шахрайство, пояснюється тим, що зазначених громадян більше проживає в Україні, ніж інших. Серед громадян СНД найбільша частка шахраїв – громадяни рф.

Останній критерій цієї групи – освітній рівень шахраїв. Як ми неодноразово звертали увагу, шахрайство є складним з інтелектуальної точки зору видом кримінального правопорушення. І слід проаналізувати освітній рівень осіб, які його вчиняють.

За відомостями офіційної статистичної звітності найбільша частка шахраїв (58%) мають повну загальну середню та базову освіту. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту» повна загальна середня освіта – це систематизована та передбачена відповідними державними стандартами сукупність результатів навчання і компетентностей, здобутих особою на рівнях початкової, базової середньої та профільної середньої освіти [73]. Відповідно до ч. 1 ст. 4 цього ж закону, базова середня освіта - другий рівень повної загальної середньої освіти, що передбачає виконання учнем вимог до результатів навчання, визначених державним стандартом базової середньої освіти. Відповідно до ч. 2 цієї статті початкова освіта здобувається протягом чотирьох років; базова середня освіта здобувається протягом п'яти років; профільна середня освіта здобувається протягом трьох років.

Другою за чисельністю групою шахраїв є особи з професійно-технічною освітою – 22%, третьою – особи з вищою освітою (16%). І найменш чисельну групу складають шахраї з початковою загальною освітою або взагалі без

освіти (4%). За результатами аналізу кримінальних справ нами встановлено, що найбільш чисельною групою шахраїв є особи із середньою освітою (49%), друга група – особи з професійно-технічною освітою (21%), третя – з повною вищою (10%). Інші групи є малочисельними, тому не будемо на них зосереджувати увагу.

Наступна група критеріїв – це *морально-психологічні та соціально-рольові ознаки*. Вони характеризують роль особи у суспільстві, її додаткові соціальні характеристики, що розкривають певну схильність окремих осіб із визначеними соціальними ролями до вчинення певних кримінально-протиправних діянь.

Певна ознака, яка підлягає характеристиці – це зайнятість осіб, що вчиняють шахрайство. 70 % осіб, що вчиняють шахрайство, це працездатні особи, які не працюють і не навчаються. 14% – робітники, 9% шахраїв – це безробітні особи, 3% – це учні та школярі. Приблизно 2% – це працівники державного сектору, представники влади та службовці. Стосовно інших шахраїв – відомості про їх зайнятість невідомі. За матеріалами аналізу кримінальних справ маємо такі показники: 54% шахраїв – працездатні, які не працюють і не навчаються, 26% – учні або студенти, 10% – робітники, 8 % - безробітні, 2% - службовці. Як бачимо, левову частину шахраїв складають працездатні особи, які ніде не працюють та не навчаються та безробітні. Для одних з них шахрайство – це спосіб вижити, для інших – це образ життя.

Інші ознаки з цієї групи критеріїв відсутні в офіційній статистичній звітності. Тому перейдемо до аналізу кримінальних справ. І перша ознака, що потребує з'ясування після визначення зайнятості шахраїв – це матеріальне становище. Слід зазначити, що у 6% проаналізованих кримінальних справ не надавалась характеристика матеріального становища кримінального правопорушника. У 35% випадків вчинення шахрайств, винний існував за свій рахунок та рахунок членів родини, у 32% - тільки за рахунок членів родини, у 27% - виключно за свій рахунок. Як бачимо, принципова різницями між джерелами надходження коштів на існування шахрая відсутня. Тому тут слід

проаналізувати і сімейний стан шахрая. 57% шахраїв не були одруженими чи заміжніми під час вчинення шахрайства, 43% шахраїв перебували у шлюбі. Як бачимо, матеріальний та сімейний стан не мають суттєвого значення для кримінологічної характеристики особи шахрая.

Приблизно такий самий висновок ми можемо зробити під час аналізу показника наявності неповнолітніх дітей у шахрая. 47% шахраїв не мали дітей. 45%, навпаки, мали дітей (серед них: одну дитину – 25%, двох дітей – 14%, більше двох дітей – 6%).

Для кримінологічної характеристики шахрая дуже важливим є встановлення місця його проживання та місця вчинення кримінального правопорушення. Слід відмітити, що у 54% випадків шахраї вчиняли кримінальні правопорушення у тому ж самому населеному пункті, де проживали. 26% шахраїв – у межах області, в якій вони мешкали. Варіанти вчинення шахрайств поза межами населеного пункту були різними – перебування у друзів, виїзд на відпочинок, професіональне гастролерство. Останнім часом частішають випадки вчинення шахрайств за допомогою віддаленого доступу. Тому 16% шахрайств вчинялись за межами області проживання шахрая. Це стосується осіб, які перемістилися у великі міста з маленьких, осіб, які стали тимчасово переміщеними особами, осіб, для яких шахрайство є професією. 4% шахрайств було вчинено особами, що не мають постійного місця проживання. Це окрема категорія шахраїв, що є незначною та за великим рахунком вчиняє кримінальні правопорушення проти провокуючого типу жертви.

Стосовно характеристики за місцем проживання, то 67% шахраїв характеризуються задовільно сусідами, представниками об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та іншими особами. 16% характеризуються незадовільно, в 11% випадків характеристика не була визначеною або взагалі була відсутньою (6%).

Стосовно вживання алкогольних напоїв або наркотичних речовин, то відомості про ці критерії містяться в офіційній статистичній звітності. Слід

зазначити у цілому, що вони не є характерними для вчинення шахрайств. Перш за все охарактеризуємо стан сп'яніння особи під час вчинення шахрайства. За даними офіційної статистичної звітності лише 4% шахраїв вчиняють шахрайства у стані сп'яніння та абсолютна більшість з них – до 99% – у стані алкогольного сп'яніння. Наркотичне ж сп'яніння не є типовим для вчинення шахрайств. Однак, для характеристики особи шахрая науковий інтерес становить не тільки стан особи під час вчинення шахрайства, але й взагалі його ставлення до шкідливих звичок. І в цьому питанні відомості, отримані нами під час опрацювання матеріалів кримінальних справ, відкривають дещо більшу картину. Слід зазначити, що приблизно 11% шахраїв систематично вживали алкогольні напої та 8% - наркотичні речовини. 36% шахраїв часто вживали алкогольні напої, а 11% - наркотичні речовини. Рідкісне вживання характерно для 31% шахраїв у питанні алкогольних напоїв та 7% - наркотичних речовин. Не вживали алкогольних напоїв 13% шахраїв, а наркотичних речовин – 63%. Слід відмітити, що зазначені статистичні відомості у цілому відображають загальнонаціональну тенденцію вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин в Україні [80].

Однак, у питанні вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин під час вивчення особи шахрая є одна принципова різниця. Якщо шахрайства, що вчиняються особами, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, спрямовані в основному на заволодіння іншого майна, то шахрайства, що вчиняється особами, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння, в основному спрямовані на заволодіння наркотичними речовинами. Наведемо декілька прикладів з практики.

Так, відповідно до обвинувального акту, *ОСОБА_4, перебуваючи у ТзОВ «Медичний центр «Гармонія»» на програмі замісної підтримувальної терапії для хворих з наркотичною залежністю та отримуючи у її рамках наркотичні засоби, діючи умисно, всупереч вимогам Законів України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів*

та зловживанню ними», Порядку проведення замісної підтримувальної терапії хворих з опіоїдною залежністю, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 200 від 27.03.2012 р., маючи умисел на незаконне заволодіння наркотичними засобами шляхом шахрайства, 15.04.2021 р. у невстановлений час, перебуваючи у приміщенні відділення ТзОВ «Українська клініка трансформація» за адресою: м. Київ, бульвар Вацвала Гавела, 51, шляхом обману, що виразився в укритті факту перебування на програмі замісної підтримувальної терапії для хворих з наркотичною залежністю та отримання у її рамках наркотичних засобів, з метою подальшого незаконного придбання наркотичних засобів, став на клінічне спостереження. Після цього, 28.05.2021 р. у першій половині дня, ОСОБА_4 у приміщенні відділення ТзОВ «Українська клініка трансформація» за адресою: м. Київ, бульвар Вацвала Гавела, 51, продовжуючи реалізовувати злочинний намір, спрямований на заволодіння наркотичними засобами шляхом шахрайства, отримав рецепт N 706199 на придбання наркотичного засобу – метадон, обіг якого обмежено, у кількості сорока таблеток по 0,025 г. Далі, продовжуючи реалізовувати злочинний намір, за допомогою даного рецепту, 28 травня 2021 року о 09 год. 26 хв., ОСОБА_4, перебуваючи у відділенні аптеки А № 116 КП «Фармація» за адресою: м. Київ, вул. Гната Юри, 7 «А», незаконно придбав наркотичний засіб – метадон, обіг якого обмежено.

Своїми умисними діями, які виразились у заволодінні наркотичними засобами шляхом шахрайства, ОСОБА_4, вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 308 КК України [38].

Стосовно алкогольного сп'яніння, то наведемо такий приклад. 30 січня 2021 року о 13 годині 30 хвилин ОСОБА_8 разом з ОСОБА_13 та ОСОБА_4 знаходилися в гостях у свого знайомого ОСОБА_14 за його місцем мешкання за адресою: АДРЕСА_2 , де в кухонній кімнаті розпивали спиртні напої і спілкувалися. Під час такого спілкування ОСОБА_8 побачив у ОСОБА_4 належний останньому мобільний телефон марки «OPPO» моделі «A12 (CPH2083)» та діючи з корисливою метою, шляхом зловживання довірою,

звернувся до ОСОБА_4 з проханням дати йому мобільний телефон під приводом здійснення дзвінка, обіцяючи повернути мобільний телефон, але завідомо не збираючись цього робити. Після того, як ОСОБА_4 передав йому вказаний вище мобільний телефон, ОСОБА_8 вийшов з квартири на вулицю, щоб зателефонувати та більше до кухонної кімнати не повернувся і тим самим умисно, з корисливою метою, повторно, шляхом зловживання довірою заволодів мобільним телефоном «ОРРО» моделі «A12 (СРН2083)», вартістю згідно висновку експерта 1 984,33 грн., який належить ОСОБА_4 та з місця вчинення кримінального правопорушення зник, розпорядившись мобільним телефоном на власну користь, чим спричинив потерпілому ОСОБА_4 матеріальну шкоду на загальну суму 1 984,33 грн. [41].

Кримінально-правові ознаки під час кримінологічної характеристики особи шахрая розкривають зміст таких ознак, як вчинення кримінального правопорушення у складі групи, наявності незнятої або непогашеної судимості під час вчинення шахрайства, множинність вчинення цього кримінального правопорушення.

За офіційними статистичними даними 7,6% шахрайств вчиняються у складі групи. За відомостями, щ обули отримані нами під час аналізу кримінальних справ 23% шахрайств вчиняється групою осіб. Слід зазначити, що груповий характер шахрайства є властивим для кримінальних правопорушень, що вчиняються в умовах вулиця, громадських місцях, шляхом продажу товарів послуг, що вчиняються у мережі інтернет, у сфері будівництва та відчуження нерухомості. Це пов'язано із тим, що більшість групових шахрайств є складними з операційної точки зору діяннями, що потребують розподілу ролей співучасників, іноді, навіть, вчинення ними інших кримінальних правопорушень (найбільш розповсюдженими серед них є кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, а також службові злочини). Також ми маємо відмітити, що приблизно 0,6% шахрайств вчиняється у складі організованої групи або злочинної організації. Приблизно 0,5% шахрайств вчиняється неповнолітніми у складі групи (так

звані змішані групи) та до 0,1% шахрайств вчиняється групами із міжрегіональними зв'язками.

Наступною кримінально-правовою ознакою особи шахрая є характеристика того, чи вчиняла особа раніше кримінальне правопорушення. Мова йде про множинність кримінальних правопорушень під час вчинення шахрайства.

Слід зазначити, що для шахрайства та окремих кримінальних правопорушень проти власності передбачено особливий вид повторності. Відповідно до п. 1 примітки до ст. 185 КК України, у статтях 185, 186 та 189-191 КК України повторним визнається кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 КК України. тобто законодавець спеціально розширив коло кримінальних правопорушень, за вчинення яких утворюється повторність. Це передбачено через те, що кримінальні правопорушення, склади яких передбачені зазначеними статтями КК України мають характерні однорідні риси та особи, які вчиняють ці кримінальні правопорушення схильні вчиняти відповідні однорідні кримінальні правопорушення.

Для прикладу, 19 жовтня 2018 року близько 16 год. 00 хв. ОСОБА_4 , проводячи своє дозвілля разом із ОСОБА_6 , при цьому разом розпиваючи спиртні напої, умисно, протиправно, зловживаючи довірою останнього, вирішив скористатися банківською картою потерпілого ОСОБА_6 , яка була видана останньому Гадяцьким відділенням «Приватбанку» разом із пін - кодом, який був наклеєний на цю ж картку потерпілим для зняття з неї коштів. При цьому ОСОБА_6 передав банківську картку ОСОБА_4 виключно для зняття з неї невеликої суми коштів для придбання пляшки пива.

Реалізуючи свої злочинні наміри на заволодіння коштами ОСОБА_6 , ОСОБА_4 продовж часу з 19.10.2018 по 20.10.2018, використовуючи банківську картку потерпілого АТ КБ «ПриватБанк» № НОМЕР_1 , діючи умисно, з корисливих мотивів, зняв готівку у банкоматі

«РайфайзенБанкАваль» в місті Гадяч Полтавської області по площі Соборній, 27 трьома трансакціями 200 гривень, 200 гривень та 900 гривень, трохи пізніше зняв готівку у банкоматі АТ КБ «ПриватБанк» в місті Гадяч Полтавської області по вулиці Гетьманській, 49 у сумі 100 гривень. 19.10.2018 року, продовжуючи незаконне користування даною картою, ОСОБА_4 здійснив купівлю товару у магазині «Центральний» в місті Гадяч Полтавської області по вулиці Полтавській, 11 на суму 23 гривні 75 копійок, розрахувавшись за допомогою вищевказаної банківської картки коштами ОСОБА_6.

Наступного дня ОСОБА_4, продовжуючи свої незаконні дії, здійснив купівлю товару в магазині «АТБ» в місті Гадяч по вулиці Гетьманській, 13 на суму 23 гривні 75 копійок, розрахувавшись за допомогою банківської картки коштами ОСОБА_6. Загалом ОСОБА_4 шахрайським шляхом зняв з картки ОСОБА_6 1447.45 грн., спричинивши потерпілому збитки на вказану суму.

19 червня 2019 року близько 10 год. 40 хв., ОСОБА_4, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, проходив по території подвір'я багатоквартирного будинку АДРЕСА_2, де помітив автомобіль марки «Форд Транзит», реєстраційний номер НОМЕР_2 синього кольору, що належить ОСОБА_7.

У цей час у ОСОБА_4 виник умисел на вчинення крадіжки майна з салону вказаного автомобіля, для чого останній усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, з корисливих спонукань, діючи повторно, таємно, протиправно, підійшов до вказаного автомобіля, користуючись відсутністю власника, шляхом вільного доступу відчинив незамкнені пасажирські двері та з ладника передньої панелі автомобіля викрав: сонцезахисні окуляри вартістю згідно висновку судово-товарознавчої експертизи №1276 від 18.07.2019 - 193 (сто дев'яносто три) грн. 34 (тридцять чотири) коп., футляр для окулярів вартістю згідно висновку судово-товарознавчої експертизи №1276 від 18.07.2019 - 28 (двадцять вісім) грн. 00 (нуль) коп., три автомобільні лампочки марки «Диалуч» 12V вартістю 5 (п'ять) грн. 00 (нуль) коп. за 1 шт., одну

автомобільну лампочку марки «BOCXOD» 12V вартістю 5 (п'ять) грн. 00 (нуль) коп., автомобільну лампочку з маркуванням «TUNGSRAM 50350U H3 24V 70W» вартістю 25 (двадцять п'ять) грн. 00 (нуль) коп., автомобільну лампочку з маркуванням «PHILIPS H4 PREMIUM 12V 60\55W» вартістю 295 (двісті дев'яносто п'ять) грн. 00 (нуль) коп., з'єднувач для автомобільних шлангів марки «SUNCOS» діаметром 14 мм, вартістю 25 (двадцять п'ять) грн. 00 (нуль) коп., з'єднувач для автомобільних шлангів марки «SUNCOS» діаметром 12 мм вартістю 20 (двадцять) грн. 00 (нуль) коп., з'єднувач для автомобільних шлангів марки «SUNCOS» діаметром 14 мм, вартістю 18 (вісімнадцять) грн. 00 (нуль) коп., з'єднувач для автомобільних шлангів марки «SUNCOS» діаметром 14 мм, вартістю 15 (п'ятнадцять) грн. 00 (нуль) коп., після чого з місяця скоєння злочину із викраденим майном зник, спричинивши потерпілому ОСОБА_7 матеріальних збитків на загальну суму 629 (шістсот двадцять дев'ять) грн. 00 (нуль) коп.

19 червня 2019 року близько 10 год. 40 хв. ОСОБА_4, проходячи по вулиці Шевченка в місті Гадяч Полтавської області, поблизу магазину «Гадячанка», вирішив викрасти речі з автомобіля марки «DAEWOO» реєстраційний номер НОМЕР_3, користувачем якого являється ОСОБА_8.

Діючи протиправно, з корисливих мотивів та метою, маючи прямий умисел спрямований на незаконне заволодіння чужим майном, ОСОБА_4 скориставшись відсутністю власника, шляхом вільного доступу відчинив водійські дверці автомобіля марки «DAEWOO» реєстраційний номер НОМЕР_3, звідки здійснив крадіжку паспорта громадянина України на ім'я ОСОБА_8 серії НОМЕР_4, посвідчення водія на ім'я потерпілого серії НОМЕР_5, свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу на вище вказаний автомобіль серії НОМЕР_6 та трьох банківських карток АТ КБ «ПриватБанк» № НОМЕР_7, № НОМЕР_8, № НОМЕР_9 власником яких являється ОСОБА_8, після чого з викраденими документами зник, в подальшому залишивши їх у безлюдному місці неподалік автомобіля.

25 червня 2019 року в обідній час ОСОБА_4, перебуваючи в квартирі його матері ОСОБА_9 за адресою: АДРЕСА_1, шляхом вільного доступу, діючи повторно, з прямим умислом, направленим на викрадення чужого майна, таємно, протиправно викрав блендер марки «ARITA» моделі «АНВ-5108», серійний номер 2018НВ51080784, який належить ОСОБА_9 та який остання придбала за власні грошові кошти 21.12.2018 в магазині «Техномаркет» в місті Гадяч Полтавської області.

Згідно висновку експерта №1213 від 10.07.2019 вартість викраденого блендера марки «ARITA» моделі «АНВ-5108», який належить ОСОБА_9 складає 1137 (одна тисяча сто тридцять сім) грн. 00 (нуль) коп. [39].

Слід зазначити, що за офіційними статистичними даними, 38% шахраїв раніше вчиняли злочин. Якщо категорію злочин розглядати більш широко – як кримінальне правопорушення – то відсоток шахраїв, які вчиняли раніше кримінальні правопорушення значно збільшиться.

Стосовно судимості, то як зазначають вчені, «ця кримінально-правова категорія дозволяє встановити стійкість злочинної установки, спадкоємність поколінь злочинців і, нарешті – існування неформальних норм поведінки, спілкування, життєдіяльності взагалі (кримінальної субкультури) серед злочинців» [29, с. 108]. Для характеристики особи шахрая саме судимість має доволі ґрунтовне кримінологічне значення у тому числі й через те, що підкреслює професіоналізацію шахрайської діяльності. За офіційними статистичними даними 25% шахраїв на момент вчинення кримінального правопорушення мали не зняту та не погашену судимість. За даними, отриманими нами під час аналізу кримінальних справ 21% винних осіб мали судимість за шахрайство та ще 14% мали судимість за вчинення іншого злочину, передбаченого п. 1 примітки до ст. 185 КК України. У цілому 35% шахраїв мали не зняту та не погашену судимість на момент вчинення кримінального правопорушення.

Також слід відмітити таку характерну рису особи шахрая, як визнання ним вини у вчиненні кримінального правопорушення (46%), або часткове

визнання ним своєї вини (17%). Слід відмітити, що чим більш складним є механізм вчинення шахрайства, тим більше особа заперечує свою вину. Це обумовлено у першу чергу сподіванням винного на те, що його вину буде складно довести під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

2.3. Віктимологічна характеристика жертв шахрайства

У сучасній кримінології вже давно сформовано детермінаційний комплекс, який негативно впливає на кількісний показник кримінально протиправної діяльності. Водночас, лише в останні роки вчені стали приділяти увагу такому детермінуючому чиннику як віктимна поведінка особи, потерпілої від кримінального правопорушення. Вивчення судової практики дозволяє безапеляційно стверджувати, що майже 30 % суспільно небезпечних діянь стали можливими для вчинення за допомоги віктимності населення, яка, серед іншого, зумовлена відсутністю навичок соціально безпечної комунікації. Особливе місце належить віктимній поведінці жертв кримінальних правопорушень проти власності, зокрема, – шахрайства, котре будучи інтелектуальною формою реалізації протиправного умислу, спрямованого на заволодіння чужим майном, потребує наявності у потерпілого комплексу особистісних якостей, які сприятимуть спрощенню процесу його обману та зловживання довірою.

Елементи, що входять до системи віктимогенного потенціалу, характеризуються різноманітними властивостями. Це і властивості, які рухають механізм віктимогенності, і властивості, що виконують роль його каталізатора. Для їхнього дослідження доцільно розділити системи на елементи. Це дозволяє, по-перше, створити картину механізму віктимності, що дає змогу передбачати поведінку жертви і її результати; по-друге, прогнозувати зміну впливу елементів системи криміногенного потенціалу у зв'язку зі зміною пов'язаних із нею факторів. Віктимогенний потенціал пов'язаний не лише із ситуаціями у

сфері суспільного життя. Він може належати і до ситуацій, елементами яких є простір, природа, предмети та організація життя [115, с. 35]. Однак конкретним приводом багатьох кримінальних правопорушень стає неналежна поведінка жертви. Як показує практика, в основі такої поведінки часто лежать негативні соціальні властивості жертви. Безумовно, людина може стати жертвою суспільно небезпечного діяння і за позитивної поведінки, у якій виражаються позитивні соціальні властивості. Тому щодо характеристики віктимної поведінки жертви правильніше говорити про негативну і позитивну установку. Якщо цей вплив має негативний характер, це часто призводить до формування антигромадської установки жертви і в низці випадків саме особи, які вплинули на злочинця, і стають його жертвами. Дії злочинця, здавалося б, зовсім не провокуються поведінкою жертви в злочинній обстановці, але насправді більшою або меншою (а то й вирішальною) мірою є результатом внеску особи, якій заподіяно шкоду, у формування особи злочинця. Поведінка людини, зокрема і злочинна, є результатом взаємодії ситуації зі становленням жертви [115, с. 37]. Віктимна поведінка, здебільшого, формується під впливом низки факторів, спричинених певним (часто – індивідуальним для кожної особи) детермінаційним комплексом. Останній формується із урахуванням середовища в якому зростала та виховувалась жертва, а також тих базових знань та уявлень, які отримала на етапі дорослішання. У подальшому, за відсутності адекватного підґрунтя для формування особистості, до наявного комплексу приєднуються додаткові фактори, наприклад, незадовільний рівень правової освіти, формування різного роду залежностей, які остаточно деформують поведінку тощо.

Л.В. Франк розкриває сенс поняття «віктимогенна обстановка». Під нею він має на увазі таку обстановку, коли виникають обставини, умови, що створюють небезпеку заподіяння особі моральної, фізичної та матеріальної шкоди. Причому не будь-які обставини, умови такого роду, а лише ті, що виникають у певному зв'язку зі жертвою або поведінкою самої жертви. Особливий інтерес становить спроба Л.В. Франка сформулювати предмет

віктимології. Він вважає, що передусім це «обличчя, яке потерпіло від злочину...», однак у цій же книзі автор стверджує: «Саме віктимність, як складне кримінально-правове та соціально-психологічне явище, а не просто жертва, становить, зрештою... предмет віктимології» [115, с. 41]. У наступних роботах Л. В. Франк визначає, що предмет віктимології становлять: «поведінка жертви від злочинних посягань; їх роль у генезі злочину; кримінологічно та криміналістично значущі зв'язки між жертвою та злочинцем; шляхи та способи відшкодування або згладжування шкоди, заподіяної жертві внаслідок злочинного посягання» [115, с. 12–14]. Від особливостей формування віктимної поведінки залежить і тип жертви, до якого може бути віднесено ту чи іншу особу. В контексті кримінальних правопорушень проти власності доцільно говорити про формування пасивного типу жертви.

Такий тип може характеризуватись низкою особливостей, серед яких:

первинні фактори: 1) відсутність базових уявлень про кримінально безпечну поведінку (зокрема, неналежний захист свого майна від сторонніх осіб, нівелювання охоронними засобами тощо); 2) демонстраційна поведінка, яка відтворюється через позиціонування себе як матеріально забезпеченої особи; 3) надмірна довірливість та відсутність навичок до критичного аналізу наявної події (що притаманно саме жертвам шахрайських дій); 4) відсутність у особи комунікативних навичок або невміння користуватись наявними, що призводить до хибного уявлення кримінального правопорушника про потенційну можливість вчинення відносно неї протиправного діяння;

вторинні фактори: 1) наявність різного роду залежностей (алкогольна, наркотична, ігрова тощо), що знижує здатність особи до адекватного сприйняття ситуації та визначення алгоритму, необхідного для утримання від потрапляння у ситуацію з високим індексом віктимності; 2) неналежний рівень правової освіти; 3) відсутність довіри до правоохоронних органів; 4) психологічні та фізіологічні особливості, які заважають реагувати належним чином на протиправний вплив тощо.

Знання правотворчих процесів, які відбувалися протягом тривалого періоду розвитку нашої держави дають можливість пізнання закономірностей і особливостей генезису кримінальної відповідальності за скоєння такого кримінального правопорушення, як шахрайство. З'ясування соціально-правової сутності, історичних тенденцій, вдосконалення поняття шахрайства, а також порівняння дефініцій сприятимуть забезпеченню, розробки найбільш ефективних заходів запобігання суспільно небезпечним діянням. Дослідження шахрайства та поведінки жертв цих злочинів досліджувалися в працях О.В. Кравченко «Психологічні особливості шахрайства» (у 2005 р), О.Р. Оніщенко «Маніпулювання свідомістю і поведінкою жертв при шахрайстві» (у 2005 р). Для того, щоб вивчати механізм конкретного кримінального правопорушення, необхідно вивчати не тільки злочинця, але і його жертву. Шахрайство – саме те діяння, яке дозволяє визначити внесок у нього жертви й визначити результат діяльності «пари» «жертва – злочинець». Роль жертви в механізмі кримінального правопорушення, а саме шахрайстві, може бути різною – від зовсім нейтральної до максимально провокуючої (характеру поштовху) на вчинення суспільно небезпечного діяння [23, с. 59]. Роль жертви в механізмі шахрайської кримінально протиправної поведінки за значущістю є аналогічною ролі кримінального правопорушника. Це зумовлено тим, що для реалізації кримінально протиправного умислу суб'єкту необхідно отримати зворотній зв'язок від потенційного потерпілого. Таким зворотнім зв'язком є віктимна поведінка, яка часто формується внаслідок маніпулювання, яке спрямоване на створення у жертви уявлення про правомірність дій кримінального правопорушника.

У науковій літературі під кримінальним маніпулюванням правовою свідомістю при шахрайстві слід розуміти систему засобів націленої, прихованої психологічної дії на жертву з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Кримінальне маніпулювання здійснюється в комунікативному процесі при взаємодії шахрай-жертва. Можна виділити три основні функції правосвідомості шахрая пари здійсненні ним протиправної дії: 1) встановлення

психологічного контакту; 2) конструювання та ініціація ситуації відповідно до цілей і завдань злочинного задуму; 3) дія на процес ухвалення рішення. Маніпулятивна дія на правосвідомість жертви здійснюється з використанням комплексу методів і прийомів, зокрема запозичених в сучасних психотехнологіях. До найчастіше вживаних методів кримінального маніпулювання правовою свідомістю при шахрайстві відносяться: використання психічних автоматизмів, маніпуляція змістом і формою правової інформації, що надається, зміна темпу її викладу, експлуатація фонових станів, використання групового тиску на особу. Застосування сучасних психотехнологій націленої психологічної дії на правову свідомість робить уразливим відносно шахрайських посягань великий коло, не маючих типових психологічних і соціально-демографічних особливостей, характерних для потерпілих від шахрайства, осіб [62, с. 8]. Механізм віктимізації населення в частині шахрайських дій дещо відрізняється від інших кримінальних правопорушень, зокрема тим, що для настання позитивних для кримінального правопорушника наслідків у жертви необхідно сформувати довірливе відношення як до суб'єкта, так і до самої суспільно небезпечної події. Тобто, потерпіла особа не повинна усвідомлювати, що діяння, яке вчиняється відносно неї є протиправним. Цього можна досягти за допомоги маніпуляції, яка передбачатиме своєрідний психологічний вплив, спрямований на викривлення свідомості жертви.

До способів кримінального маніпулювання свідомістю жертви шахрайських дій можна віднести: 1) використання службового або іншого особливого становища для приховування справжнього мотиву свого діяння та створення у жертви ілюзії правомірності дій (наприклад, під час здійснення шахрайських дій нотаріусами, службовими особами підприємств, установ та організацій тощо); 2) створення фіктивних доказів правомірності своїх дій (залучення до реалізації кримінально протиправного умислу значної кількості фігурантів, пролонгація тривалості кримінального правопорушення у часі та просторі тощо. Наочним прикладом є так звані «фінансові піраміди»); 3)

використання «тригерних» зон особи (наприклад, телефонні шахрайства із повідомленнями про потрапляння у несприятливі ситуації найближчих родичів жертви); 4) використання психофізіологічних особливостей жертви (неповнолітній та похилий вік, особливості інтелектуального розвитку тощо); 5) маніпуляції із застосуванням технік гіпнозу.

Прикладом є вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 7 лютого 2023 року (справа №127/10134/17, провадження №1-кп/127/1013/17) відповідно до якого особу звинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України за наступних обставин: *обвинувачений 15.12.2015 близько 23:30 год. перебуваючи у м. Вінниця, використовуючи засоби зв'язку, а саме, мобільний телефон торгової марки «Samsung» моделі «Duos» чорно-сірого кольору, з інстальованою сім-картою оператора телекомунікаційних мереж ПрАт «Київстар», зателефонував на мобільний телефон торгової марки «LG» моделі «d325» чорного кольору, з інстальованою сім-картою оператора телекомунікаційних мереж ПрАт «Київстар», яким користується потерпіла та під час телефонної розмови з останньою повідомив їй завідомо неправдиві відомості про те, що її син скоїв дорожньо-транспортну пригоду в результаті якої постраждали люди. Після цього, обвинувачений під вказаним приводом повідомив потерпілій про необхідність передачі йому грошових коштів, з метою уникнення кримінальної відповідальності, де під час зустрічі, яка відбулася 16.12.2015 близько 01 год. 00 хв. на території авто заправки «УкрНафта» по вул. Пирогова у м. Вінниці, отримав від останньої грошові кошти у сумі 1 400 доларів США, що згідно довідки Національного банку України №3475/2001 - 16 від 27.03.2017, становить 32831 грн. 83 коп.*

Крім того, обвинувачений шляхом обману під час зустрічі потерпілої, яка відбулася 16.12.2015 близько 01 год. 00 хв. на території авто заправки «УкрНафта» по вул. Пирогова у м. Вінниці, повідомив останній, що отриманих від неї коштів недостатньо для врегулювання проблеми та про необхідність передачі йому додаткових грошових коштів, які потрібно

залишити на території автозаправки «Wog» за адресою: вул. Порики, 28, м. Вінниця. Після чого, через декілька годин, 16.12.2015 потерпіла, як і було обумовлено з обвинуваченим залишила на території автозаправки «Wog» за адресою: вул. Порики, 28, м. Вінниця, грошові кошти у сумі 10 000 гривень та 350 ЄВРО, що згідно довідки Національного банку України №3475/2001 - 16 від 27.03.2017, становить 9020 грн. 54 коп.

В подальшому, обвинувачений під час телефонної розмови з потерпілою повідомив їй про необхідність передачі останньої частини грошових коштів, які потрібно буде залишити поряд з ТЦ «Ізумруд» за адресою: вул. Пирогова, 47 а, м. Вінниця. Після чого, через декілька годин, 16.12.2015, потерпіла як і було обумовлено з обвинуваченим, залишила поряд із зазначеним торговим центром грошові кошти у сумі 10 000 гривень [37]. Реалізація кримінально протиправного умислу обвинуваченого відбулась за рахунок здійснення маніпулятивних дій із особою з використанням тригерних зон, зокрема – завідомо неправдивої інформації щодо проблем, які виникли у близького родича потерпілої особи. Водночас необхідно також відмітити, що поведінка останньої є також віктимною з точки зору відсутності здатності до аналізу, що було необхідно для перевірки отриманої інформації.

Індивідуальна віктимна поведінка, як і людська поведінка взагалі, є складною динамічною системою. Відомо, що такі системи поділяються на два класи: детерміновані і достовірні. Людська поведінка є достовірною системою. Достовірність вибору поведінки особи при певних обставинах може бути досить високою, але ніякий обсяг знань про досліджувану систему не дозволяє бути впевненим, що людина буде абсолютним злочинцем. Сукупність відповідних причин і умов неминує породжує злочинність загалом або окремі види злочинів, як масові явища і як наслідок віктимізації населення. При індивідуальному прогнозуванні можливо говорити лише про варіанти можливої майбутньої поведінки особи, але не про однозначний прогностичний висновок. Методологічною основою індивідуальної прогностики є визнання детермінованості людської поведінки соціальними умовами й активністю

свідомості особи. Ідея детермінізму «не знищує ні розум, ні совість людини, ні оцінку його дій», а тому вчинки людей не є простою реакцією на вплив зовнішнього середовища, так само як і вся діяльність, а лише реалізація цих її можливостей. Весь вплив соціального середовища активно переробляється особою відповідно до накопиченого індивідуального досвіду, культурним традиціям, особистим хвилюванням [62, с. 8]. Профілактика віктимної поведінки жертв шахрайських дій має проводитись як на загальному, так і на індивідуальному рівнях, в залежності від виду такого кримінального правопорушення, механізму реалізації кримінально протиправного умислу та ролі потерпілої особи в механізмі суспільно небезпечної події.

Поведінка, також і віктимна, є результатом взаємодії зовнішніх факторів і внутрішніх особистих факторів, властивостей людини, що своєю чергою детерміновані минулим впливом соціального середовища. Можливість вибору варіанта поведінки виходить з визнання загальності причинності та існування внутрішніх об'єктивних закономірностей процесу такого вибору. Сам факт вибору поведінки необхідно розглядати як складне реагування (зворотній вплив) особи на вплив навколишнього середовища. Віктимна поведінка є результатом певного роду взаємодії, яке має місце між особою й тим середовищем, що її оточує й знаходить власне вираження, у факторах більш загального й об'єктивного характеру. Особливістю такої поведінки є формування її з вчинків, які мають різноманітний характер (необачність, корисливість, неухважність, довірливість, щире бажання допомогти й ін.) , і дій окремих людей. Це означає, що причини віктимної поведінки містяться не тільки в самому обличчі, хоча результати дослідження поведінки жертв шахрайства свідчать про те, що стосовно кожного конкретного випадку особистісні якості відіграють важливе місце в механізмі віктимної поведінки. Така поведінка є сукупністю дій і вчинків, які сприяють процесу віктимізації. Значення вини потерпілого найбільш тісно пов'язане з процесом віктимізації. І відповідно до традиційних віктимологічних уявлень про роль деяких потерпілих у механізмі злочинної поведінки негативна поведінка потерпілого

сприяє вчиненню кримінального правопорушення [106, с. 11]. На відміну від інших кримінальних правопорушень, віктимна поведінка жертв шахрайства часто є наслідком передкримінальної поведінки суб'єкта діяння. Маніпуляція у сукупності із особливостями особи жертви (відсутністю розуміння норм безпечної поведінки) спрощує реалізацію кримінально протиправного умислу та у деяких випадках сприяє посткримінальному приховуванню слідів діяння за рахунок складності усвідомлення жертвами характеру події, яка із ними відбулась.

Вчені відмічають, що негативна віктимна поведінка характерна для 72,4 % жертв шахрайства, які вчиняються традиційними способами. Облік факторів більш загального порядку допомагає досліднику подолати одиничність факторів. Звичайно, кожен випадок абсолютно неповторний, унікальний, пов'язаний з неповторністю конкретної особистості, специфікою умов, при яких відбувся вчинок. Але визнаючи індивідуальність конкретних фактів, необхідно перейти до нового узагальненого рівня, оскільки індивідуальна віктимізація є частиною системи віктимогенних проявів. Віктимна поведінка є формою взаємозв'язку з іншими людьми, з навколишнім середовищем. Індивід, який став жертвою, автономний у своїй поведінці: він відносно самостійний у виборі конкретного акту поведінки, реалізації волі, в оцінці ситуації, яка склалася. Віктимність особи є наслідком взаємодії факторів з негативним впливом зовнішнього середовища. Розвиток в особі віктимних якостей відбувається під безпосереднім впливом явищ у загальних рисах соціального рівня, який діє переважно через канали інформації. Але внутрішній світ особи не зводиться до внутрішніх чинників. Норми поведінки, виходячи зовні, засвоюються, утворюючи внутрішню структуру особи, якій притаманна певна самостійність [23, с. 59]. Отже, індивідуальна віктимна поведінка жертви шахрайства формується під впливом суб'єктивних факторів становлення її особистості, підкріплених об'єктивними умовами в яких відбуваються шахрайські дії та способами маніпуляції, які реалізує кримінальним правопорушник.

Соціальний механізм перетворення інформації знаходиться в нерозривному зв'язку з індивідуальним психологічним механізмом. Людина не автоматично відтворює образ поведінки, який сприймається різними каналами інформації, а критично оцінює його, співвідносить з системою поглядів, яка склалася. Психологія розглядає суспільні відносини як зовнішні й внутрішні детермінанти діяльності людини. «Діяльність людини може мати тільки ту будову, яка утворюється даними громадськими умовами й відносинами людей, що їх породжують» [23, с. 59]. Неможливо в кожному конкретному випадку відзначати прямий і безпосередній зв'язок індивідуальної віктимності з соціальними умовами й цілими групами суспільних відносин. Цей зв'язок опосередкований конкретними відносинами, в яких виявляється індивід, і обставинами, котрі призвели до того, що він опинився в цій ситуації. Значення наукового аналізу механізму віктимної поведінки полягає в дослідженні всього ланцюга взаємозв'язку процесів і явищ, які детермінують злочинність. По-перше, джерело (першопричина), як відомо, міститься в умовах життєдіяльності людей, тобто в системі суспільних відносин. Теоретичною основою для такої точки зору є положення про те, що злочинність не виникає з чистого свавілля індивідів, її причина коріниться в панівних відносинах [59, с. 6]. По-друге, мотив, як основний елемент механізму віктимологічної поведінки, формується також як першопричина. Віктимна поведінка особи реально існує у формі особистого мотиву. Мотив означає й глибоку особисту причину віктимної поведінки. Він допомагає відповісти на питання, чому саме особа стає жертвою шахрайства. Особи, які стали жертвами досліджуваного кримінального правопорушення, являють собою складну, індивідуально неповторну, систему психічних процесів, станів і властивостей. Безпосередні умови життя й діяльність індивіду, формування його як особистості в системі суспільних зв'язків і відносин може не збігатися з умовами, в яких здійснюється життєдіяльність інших індивідів [23, с. 59].

Саме у зворотному зв'язку жертви та її реакції на поведінку кримінального правопорушника відтворюється інтелектуальна ознака

шахрайства. У зв'язку із цим можна диференціювати види взаємозв'язку жертви та суб'єкта шахрайських дій таким чином: 1) спонтанний – жертва та суб'єкт не були знайомі до моменту перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства (наприклад, телефонні шахрайства); 2) системний – жертва та суб'єкт мали контакт до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства або пов'язані службовими, особистими та іншими взаємовідносинами (наприклад, шахрайство вчинене службовою особою або родичем жертви); 3) епізодичний – жертва та суб'єкт не були знайомі до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства, але суспільно небезпечне діяння має багатоепізодний/тривалий характер та вчинюється відносно однієї конкретної жертви.

Це впливає на соціально-психологічний механізм поведінки, а також на окремі програми такої поведінки, які знаходять своє вираження в неправильному сприйнятті й розумінні ситуації, яка склалася, викривленого розвитку програми знань і орієнтацій, які сформувалися в процесі життєдіяльності, власного досвіду особи. Важливе значення в розкритті механізму віктимної поведінки жертв шахрайських посягань має спрямованість взаємодії між потенційним потерпілим і криміногенною ситуацією, при якій відбуваються зіткнення різних інтересів і потреб. Ситуації, які передують шахрайству, мають різну часово-просторову складову, істотно розрізняються за масштабами спрямованості, повторності, ступенем напруги й виникають як в результаті навмисних дій учасників ситуативної взаємодії, так і незалежно від них під впливом зовнішніх чинників і обставин [23, с. 60]. Соціально-психологічний механізм поведінки жертви включає в себе як первинні фактори віктимізації (які виникнули на етапі становлення та розвитку особистості), так і окремі вторинні, які є суто індивідуальними та притаманні кожній конкретній жертві. Провокація протиправної поведінки кримінального правопорушника відбувається шляхом впливу на сукупність вказаних факторів об'єктивних умов, в яких знаходиться жертва та суб'єктивного фактору суб'єкта кримінального правопорушення (здебільшого, його маніпулятивних дій).

Кожне суспільно небезпечне діяння являє собою акт поведінки й, разом з тим, при аналізі поведінки жертви злочину неможливо відривати потерпілого від конкретної життєвої ситуації, в якій він діє. Вчинки людини не можна ізолювати від ситуації, що їх викликала та визначила їх форму й зміст. Аналізуючи віктимну поведінку, необхідно розглянути всі внутрішні взаємозв'язки обставин, які в сукупності дали можливість перетворення особи в жертву шахрайства, визначили рішучість діяти певним чином і мотиви її поведінки. Розуміння такої ситуації, як сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, їх взаємодій, які складають передумови кримінального правопорушення й саме діяння, які призводять до перетворення особи в жертву й містять найбільш віддалені етапи формування особи, які розглядаються як єдиний причинно пов'язаний процес. Поведінка людини є результатом взаємодії ситуації й установки особи. Зазвичай існують випадки, коли ситуація може бути нейтральною, що не обумовлює віктимність особи. Дослідження поведінки осіб, які стали жертвами шахрайства, демонструє взаємозв'язок співвідношення між властивостями особи потерпілого від шахрайства та обставинами, які передували вчиненню кримінального правопорушення. Для ситуацій, в яких вчиняється шахрайство, характерно, що поведінка створює об'єктивну можливість вчинення кримінального правопорушення [23, с. 60]. Це може відбуватись за рахунок неусвідомленого сприяння кримінальному правопорушнику потерпілим або через нерозуміння протиправності його дій, або через викривлене уявлення про подію, яка відбувається. Частіше за все, у випадку шахрайства, інтеракція суб'єкта діяння із потерпілим встановлюється на передкримінальній стадії, коли особа, яка вчиняє діяння встановлює первинний контакт, спрямований на зловживання довірою або обман. В окремих випадках вона не припиняється і на посткримінальній стадії, у тому числі аналіз кримінальних проваджень дає змогу констатувати факти залучення потерпілих осіб до приховування слідів кримінального правопорушення до моменту остаточного усвідомлення ними кримінально протиправного

характеру події, яка із ними відбулась (здебільшого, це притаманно службовим шахрайствам).

Некритичність поведінки потенційного потерпілого зумовлює в перспективі ситуацію, яка призведе до вчинення кримінального правопорушення. У системі «особа – ситуація» постраждалий розглядається як один з обов'язкових елементів ситуації, тобто як об'єкт злочинного посягання. Дії потерпілого, як протиправні, так і необережні, належать до числа обставин, які сприяють досягненню протиправного результату. Разом із іншими елементами ситуації потерпілий, взаємодіючи зі злочинцем, формує бажання в нього вчинити суспільно небезпечне діяння. Саме перед скоєнням і при вчиненні кримінального правопорушення такого роду має місце формування кожним учасником своєї уяви про «протилежну» сторону та про ситуацію загалом [85, с. 19]. Аналіз шахрайства демонструє, що дії злочинця, здавалося, начебто не викликані поведінкою потерпілого в злочинній ситуації, але насправді є більшою чи меншою мірою (іноді вирішальна) результатом дії особи, якій завдано шкоду у формуванні особи злочинця. «Певною мірою жертва створює злочинця» [23, с. 60]. Процеси віктимізації розвиваються в межах віктимологічної ситуації. Зміст такої ситуації складає сукупність обставин формування особи з підвищеним віктимним потенціалом: конкретна життєва ситуація, злочин та обставини, які склалися після злочину, під час яких безпосередньо реалізується індивідуальна віктимність, що розглядається як єдиний причинно пов'язаний процес. Отже, віктимізація починається з моменту формування віктимного потенціалу особи й залишається такою й тоді, коли вона не реалізується [23, с. 60].

При вивченні кримінальних справ і опитуванні потерпілих було виділено дві групи віктимологічних ситуацій, які зумовили вчинення шахрайства. Перша група – це ситуації, які мали негативний характер (67,3 %): а) ситуації, які мають характер поштовху, що об'єктивно провокують, штовхають злочинця на вчинення кримінального правопорушення. У разі реалізації вони виступають у вигляді приводу для вчинення діяння (38,2 %); б) ситуації, в яких поведінка

потерпілого створює об'єктивну можливість вчинення діяння, хоча й не виступає як поштовх. До цієї ситуації необхідно віднести некритичні дії потерпілого, що власною поведінкою дозволяє злочинцю продовжувати злочинну діяльність і надалі (61,8 %). Друга група – це ситуації, які мають позитивний характер (32,7 %): а) ситуації, які мають характер поштовху, в яких поведінка потерпілого позитивна, тобто він своїми діями не провокує, але розвиток ситуації призводить до того, що він стає жертвою шахрайства (45,8 %); б) ситуації, в яких поведінка потерпілих є нейтральною з точки зору впливу на поведінку злочинця й нанесення шкоди шахрайськими діями (54,2 %). При вчинення шахрайства було виявлено застосування маніпулятивних прийомів. Під кримінальним маніпулюванням при шахрайстві необхідно розуміти систему засобів прихованого впливу на жертву з метою заволодіння чужим майном або отримання права на майно. Кримінальне маніпулювання здійснюється в комунікативному процесі при взаємодії «шахрай – жертва». Можна виділити три основні етапи шахрайської діяльності: 1) встановлення психологічного контакту; 2) маніпулювання та ініціювання ситуації відповідно до цілей і завдань злочинного задуму; 3) вплив на процес прийняття рішення. Маніпулятивний вплив здійснюється з використанням комплексу методів і прийомів, зокрема запозичених зі сучасних психотехнологій [23, с. 60]. Особливої актуальності кримінальні правопорушення проти власності взагалі та шахрайство зокрема набувають в умовах воєнного стану із урахуванням втрати багатьма особами матеріальних благ (транспорту, житла тощо), а також роботи. Ці фактори, а також вимушене внутрішнє переселення із зон активних бойових дій підвищує актуальність незаконних способів збагачення для одних осіб та рівень віктимності для інших. Це зумовлює розповсюдження випадків шахрайських дій із нерухомістю, працевлаштуванням тощо. В такому випадку віктимність жертв зумовлена об'єктивними факторами, які зміщують пріоритети та, відповідно, окремі ціннісні орієнтири. Ускладнює ситуацію обмежені просторові та часові чинники, в які особа має прийняти відповідні рішення, які можуть бути використані шахраями на свою користь. Це надає

можливість виокремити у специфічну підкатегорію віктимізації жертв шахрайства стресовий фактор, який знижує здатність до аналітики та призводить до розвитку схильності до довірливості. Умовно це можна назвати стресовою віктимізацією.

Економічні чинники є суттєво значущими для формування віктимності жертв корисливих та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень. Зубожіння значної частини населення, неможливість задоволення елементарних побутових потреб роблять людей більш уразливими, беззахисними перед злочинними посяганнями. Якщо у свідомості людини домінують такі властивості, як жадібність, користолюбство, бажання отримати легкий прибуток будь-яким способом, то такі особистості легко стають жертвами злодіїв, шахраїв, грабіжників, розбійних нападів. Маргінальність і низький рівень життя є супутниками віктимності та віктимної поведінки. З розвитком соціального прогресу, зміною якісних характеристик злочинності відбувається і модифікування віктимності, про що свідчить поява нових категорій жертв злочинних посягань. У зв'язку з розширенням інформаційного простору одним із потужних чинників формування віктимної поведінки є засоби масової інформації. На превеликий жаль, у ЗМІ, особливо на телебаченні, Інтернеті в наш час спостерігається пропаганда культу сили, вирішення будь-якого конфлікту шляхом насильства, знецінювання людського життя, аморальність, безкарність, відсутність толерантності, що негативно впливає на людину, особливо з несформованою мінливою психікою (насамперед, це стосується дітей і неповнолітніх), які нерідко проєктують побачене на екранах у реальне життя. Не менш значущими факторами, що детермінують віктимну поведінку, є пияцтво, наркотизм, міграція, урбанізація населення та ін. [44, с. 103]. Урбанізація – достатньо несприятливий з кримінологічної точки зору чинник, котрий значно збільшує кількість кримінальних правопорушень, особливо – корисливого типу. Що стосується неповнолітніх осіб, то на останніх урбанізація також може впливати негативним чином, оскільки комплекс морально-етичних якостей та уявлень про життя в

сільській місцевості та у місті можуть не співпадати, що сприятиме їх віктимізації [143, с. 130]. Шахрайство як кримінальне правопорушення має низку форм, які зумовлюють диференціацію типології жертв таких діянь. Зокрема, відрізняти можуть як вікові та статеві характеристики (якщо це побутове шахрайство), так і професії та рід занять жертви (якщо мова йде про господарський вид шахрайства). Аналогічно і психологія жертви, а також її віктимна поведінка має формуватися із урахуванням вказаних особливостей, що надасть можливість встановити інтеракцію потерпілої особи із кримінальним правопорушником та зайняти відповідну роль у механізмі реалізації кримінально протиправного умислу.

Відповідно до аналізу даних, викладених на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, у 2018 році від шахрайства потерпіло 27413 осіб (8 % від загальної кількості жертв кримінально протиправної діяльності). Із них 38,2 % жінки; 0,5 % неповнолітні; 0,2 % – малолітні; у 2019 році від діяння, передбаченого ст. 190 КК України потерпіло 26212 осіб (8,6 % від загальної кількості). Із них 37,9 % жінки, 0,44 % неповнолітні та 0,11 % – малолітні особи. У 2020 році потерпіло 21393 особи (9,11 % від загальної кількості). Із них 38,1 % жінки, 0,4 % неповнолітні та 0,08 % – малолітні. У 2021 році від шахрайських дій потерпіло 18103 особи (9,1 % від загальної кількості). Із них 38 % жінки, 0,5 % неповнолітні та 0,1 % – малолітні. Станом на грудень 2022 року від шахрайства потерпіло 26548 осіб (11,4 % від загальної кількості). Із них 42,4 % жінки, 0,4 % неповнолітні та 0,08 % – малолітні особи [139]. Наведені дані свідчать про актуальність такого виду кримінального правопорушення в сучасних умовах. Водночас, незначна кількість неповнолітніх жертв може бути пояснена двома факторами:

1) висока латентність шахрайств, які вчиняються відносно даної категорії. Це може бути наслідком відсутності здатності неповнолітніх осіб вчасно та у повній мірі усвідомлювати діяння, які були вчинені відносно них. З цього приводу Т.І. Пономарьова вказує, що неповнолітній як об'єкт віктимізації має такі специфічні риси, як: 1) депривація самосвідомості – обмежена або відсутня

можливість повною мірою сприймати себе як особистість, наділену індивідуальними рисами, прагнення до ототожнення та порівняння себе з іншими, частково відсутність можливостей повноцінної конкурентоспроможності; 2) відкладена сепарація – прагнення усвідомлення себе частиною суспільства без виділення кола обов'язків, прав та особистих меж; 3) схильність до фрустрації – сприйняття себе як особи, неспроможної задовільнити свої банальні потреби, постійне незадоволення своїм життям; 4) часткова ірраціональність мислення – викривлене сприйняття реальності через відсутність необхідного життєвого досвіду; 5) несформований комплекс моральних цінностей – відсутність навичок «здорової» поведінки та реагування на окремі соціально загострені ситуації; 6) лабільна емоційна сфера – відсутність навичок своєчасної оцінки ситуації; «відкладене» світосприйняття [143, с. 107]. У зв'язку із вказаними особливостями дитина може не звертатись за допомогою до дорослих осіб та правоохоронних органів, а проігнорувати кримінальне правопорушення або зробити спробу самостійно вирішити проблему, в якій вона опинилась;

2) відсутність у дитини матеріальних благ робить її нецікавою для кримінального правопорушника. Більшість шахрайств спрямовані на заволодіння майном, кількості якого достатньо для задоволення потреб суб'єкта діяння. В окремих випадках неповнолітні особи можуть бути задіяні шахраями як знаряддя кримінального правопорушення, з метою отримати матеріальну вигоду, наприклад, у їх родичів. Всі інші суспільно небезпечні діяння, здебільшого, або є малозначними, або вчиняються у незначних розмірах. Вказане зумовлює визначені в статистиці незначні показники.

Що стосується жінок, варто звернути увагу, що останні частіше вчиняють шахрайство, ніж стають його жертвами. Як свідчать статистичні дані, відсоток жінок, потерпілих від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України є нижчим (хоча і відносно високим) по відношенню до жертв-чоловіків. Це також можна пояснити особливостями сфери професійної діяльності жертв, їх взаємозв'язків із оточуючим середовищем, рівнем та

ступенем віктимізації. Отже, на сьогоднішній день відсутні підстави, достатні для твердження про доцільність диференціації ступеню віктимізації в залежності від статевої ознаки, як в контексті кримінальних правопорушень проти власності, так і в загальному розумінні.

Таким чином, проведені дослідження дозволило підсумувати, що найчастіше від шахрайських дій страждають чоловіки (процент жінок складає близько 38,9 % від загальної кількості потерпілих). Здебільшого жертви є повнолітніми особами (кількість неповнолітніх складає 0,53 %).

Віктимізація жертв шахрайства відбувається через маніпулятивні дії з боку кримінального правопорушника. До способів кримінального маніпулювання свідомістю жертви шахрайських дій можна віднести: 1) використання службового або іншого особливого становища для приховування справжнього мотиву свого діяння та створення у жертви ілюзії правомірності дій (наприклад, під час здійснення шахрайських дій нотаріусами, службовими особами підприємств, установ та організацій тощо); 2) створення фіктивних доказів правомірності своїх дій (залучення до реалізації кримінально протиправного умислу значної кількості фігурантів, пролонгація тривалості кримінального правопорушення у часі та просторі тощо. Наочним прикладом є так звані «фінансові піраміди»); 3) використання «тригерних» зон особи (наприклад, телефонні шахрайства із повідомленнями про потрапляння у несприятливі ситуації найближчих родичів жертви); 4) використання психофізіологічних особливостей жертви (неповнолітній та похилий вік, особливості інтелектуального розвитку тощо); 5) маніпуляції із застосуванням технік гіпнозу.

Часто віктимність жертв зумовлена об'єктивними факторами, які зміщують пріоритети та, відповідно, окремі ціннісні орієнтири. Ускладнюють ситуацію обмежені просторові та часові чинники, в які особа має прийняти відповідні рішення, які можуть бути використані шахраями на свою користь. Це надає можливість виокремити у специфічну підкатегорію віктимізації жертв шахрайства стресовий фактор, який знижує здатність до аналітики та

призводить до розвитку схильності до довірливості. Умовно це можна назвати стресовою віктимізацією.

В контексті кримінальних правопорушень проти власності доцільно говорити про формування пасивного типу жертви. Такий тип може характеризуватись низкою особливостей, серед яких:

первинні фактори: 1) відсутність базових уявлень про кримінально безпечну поведінку (зокрема, неналежний захист свого майна від сторонніх осіб, нівелювання охоронними засобами тощо); 2) демонстраційна поведінка, яка відтворюється через позиціонування себе як матеріально забезпеченої особи; 3) надмірна довірливість та відсутність навичок до критичного аналізу наявної події (що притаманно саме жертвам шахрайських дій); 4) відсутність у особи комунікативних навичок або невміння користуватись наявними, що призводить до хибного уявлення кримінального правопорушника про потенційну можливість вчинення відносно неї протиправного діяння;

вторинні фактори: 1) наявність різного роду залежностей (алкогольна, наркотична, ігрова тощо), що знижує здатність особи до адекватного сприйняття ситуації та визначення алгоритму, необхідного для утримання від потрапляння у ситуацію з високим індексом віктимності; 2) неналежний рівень правової освіти; 3) відсутність довіри до правоохоронних органів; 4) психологічні та фізіологічні особливості, які заважають реагувати належним чином на протиправний вплив тощо.

Види взаємозв'язку жертви та суб'єкта шахрайських дій можна диференціювати таким чином: 1) спонтанний – жертва та суб'єкт не були знайомі до моменту перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства (наприклад, телефонні шахрайства); 2) системний – жертва та суб'єкт мали контакт до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства або пов'язані службовими, особистими та іншими взаємовідносинами (наприклад, шахрайство вчинене службовою особою або родичем жертви); 3) епізодичний – жертва та суб'єкт не були знайомі до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення

шахрайства, але суспільно небезпечне діяння має багатоепізодний/тривалий характер та вчинюється відносно однієї конкретної жертви.

Висновки до розділу 2

1. Середній коефіцієнт шахрайств у загальній структурі злочинності (загальній сукупності зареєстрованих кримінальних правопорушень) складає 8,1%. Можна стверджувати, що кожне дванадцятьє кримінальне правопорушення, що вчиняється в Україні, – це шахрайство. Зараз кожного дня у середньому вчиняється 80-85 шахрайств. За кількістю вчинених (зареєстрованих) шахрайств усі регіони України розподілено на чотири категорії: 1) регіони з високим рівнем вчинення шахрайств (більше 2000 на рік – м. Київ, Дніпропетровська та Харківські області); 2) регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств (від 1000 до 1999 на рік – Донецька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська та Черкаська області); 3) регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств (від 500 до 999 на рік – Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська, Чернівецька області); 4) регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств (від 1 до 499 на рік – Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська області).

Авторкою запропоновано напрями удосконалення ведення офіційної статичної звітності за шахрайствами, зокрема: додати в статичну звітність наркотичне сп'яніння як ознаку особи, що його вчинила; додати більш складні форми співучасті у вчиненні шахрайства; вести статистику за загальною кількістю кримінальних правопорушень проти власності.

У більшості кримінальних справ, шахрайство вчинялось у виді злочину (63%). Хоча кримінальний проступок – найбільш чисельний вид цього кримінального правопорушення (814, або 37%). Серед злочинів, найбільш часто шахрайство вчинялось у виді нетяжкого злочину (726 кримінальних

справ, або 33%), тяжким злочином визнавалось шахрайство у 18% кримінальних справ (396), особливо тяжким – 12% (261 справа).

Найбільша кількість шахрайств вчиняється у м. Київ. У містах обласного значення вчинено 37% шахрайств у звичайних містах – 33%. У селах та селищах вчинено відносно невелику кількість шахрайств – 7%. Однак, відносно масовими стали шахрайства у населених пунктах, що розташовані в зоні бойових дій (27%).

Усі кримінальні правопорушення, пов'язані із вчиненням шахрайських дій можна поділити на п'ять категорій. Перша – кримінальні правопорушення за фактами зловживання злочинцями довірою літніх людей, внаслідок чого вони заволодівали їх грошима (ювелірними виробами) під приводом обміну старих купюр на нові, відведенням «порчі» та інших чаклунств. Друга – здійснення неправдивих телефонних дзвінків потерпілим з приводу нещасного випадку, тяжкої хвороби та інших подій з їх близькими (в окремих випадках зловмисники ведуть діалог від імені близького) з метою термінового пересилання значних сум коштів для вирішення вигаданих проблем. Третя – побутове шахрайство. Четверта – вчинення шахрайських дій в фінансовій сфері та сфері землеустрою. Пята – шахрайські дії в мережі Інтернет та пов'язані із банківськими рахунками громадян.

Структура кримінальних правопорушень за фактами шахрайств може змінюватися під впливом певних подій, соціально-економічних, політичних та інших факторів, або, навіть, викликів.

Слід зазначити, що сама конструкція шахрайства передбачає те, що кримінальний правопорушник тісно взаємодіє із потерпілим. У зв'язку із цим наскрізним детермінантом шахрайства є віктимологічні фактори, які можуть відноситись як до причин, так і до умов вчинення шахрайств.

Причини шахрайства слід поділити на декілька груп факторів, серед яких найбільш суттєвими є економічні, соціально-демографічні та культурні. Стосовно умов вчинення шахрайств, то ними є недосконалість чинного

законодавства, неефективність роботи правоохоронних органів, психологічна особливість шахрая, віктимність особи щодо якої вчиняють шахрайство.

2. Кримінологічну характеристику особи шахрая надано із використанням таких груп критеріїв: соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові ознаки та кримінально-правові ознаки.

На основі проведеного дослідження сформовано типовий кримінологічний портрет шахрая. А саме, шахрай – це працездатний (95%) громадянин України (98,5%) у віці від 24 до 45 років (66%), який має повну загальну середню, базову або професійно-технічну освіту (80%), не працює і не навчається (70%), характеризується задовільно за місцем мешкання або роботи (67%), має середньостатистичні показники вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин, що раніше вчиняв кримінальні правопорушення (38%).

Слід зазначити, що у 72% випадків шахрайство вчиняють чоловіки. У 28% випадків його вчиняють жінки. Тобто кожне четверте шахрайство в Україні вчиняється жінками.

Найбільш часто вчиняють шахрайство особи у віці від 18 до 28 років (39%), майже такою динамікою вчинення шахрайств характеризуються особи у віці від 29 до 39 років – 37%. Неповнолітні особи вчиняють шахрайство у 2% випадках з суттєвою перевагою частки осіб 16-17 років. За проведеним нами дослідженням кримінальних справ особи у віці 29-39 років вчинили 41% шахрайств, особи у віці 18-28 років – 36%, у віці 40-54 роки – 21%. Інші категорії осіб вчиняли шахрайства від 0,5% до 1% випадків. Проведений нами аналіз кримінальних справ дає можливість зробити висновок, що найбільш активною віковою групою осіб, що вчиняють шахрайства є особи у віці від 24 до 45 років. Особи зазначеної вікової групи вчинили 66% шахрайств.

Найбільша частка шахраїв (58%) має повну загальну середню та базову освіту. Другою за чисельністю групою шахраїв є особи з професійно-технічною освітою – 22%, третьою – особи з вищою освітою (16%). І найменш чисельну групу складають шахраї з початковою загальною освітою або взагалі

без освіти (4%). 70 % осіб, що вчиняють шахрайство, це працездатні особи, які не працюють і не навчаються. 14% – робітники, 9% шахраїв – це безробітні особи, 3% – це учні та школярі. Приблизно 2% – це працівники державного сектору, представники влади та службовці. За результатами проведеного дослідження встановлено, що такі показники, як матеріальний, сімейний стан та наявність дітей, не мають суттєвого значення для кримінологічної характеристики особи шахрая.

У 54% випадків шахраї вчиняли кримінальні правопорушення у тому ж самому населеному пункті, де проживали. 26% шахраїв – у межах області, в якій вони мешкали, 16% – за межами області проживання шахрая.

Вживання алкогольних напоїв або наркотичних речовин не є характерними для особи шахрая. Перш за все охарактеризуємо стан сп'яніння особи під час вчинення шахрайства. Лише 4% шахраїв вчиняють шахрайства у стані сп'яніння та абсолютна більшість з них – до 99% – у стані алкогольного сп'яніння. Наркотичне ж сп'яніння не є типовим для вчинення шахрайств. Приблизно 11% шахраїв систематично вживали алкогольні напої та 8% - наркотичні речовини. 36% шахраїв часто вживали алкогольні напої, а 11% - наркотичні речовини. Рідкісне вживання характерно для 31% шахраїв у питанні алкогольних напоїв та 7% - наркотичних речовин. Не вживали алкогольних напоїв 13% шахраїв, а наркотичних речовин – 63%. Слід відмітити, що зазначені статистичні відомості у цілому відображають загальнонаціональну тенденцію вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин в Україні [80].

23% шахрайств вчиняється групою осіб. Груповий характер шахрайства є властивим для кримінальних правопорушень, що вчиняються в умовах вулиці, громадських місцях, шляхом продажу товарів послуг, що вчиняються у мережі інтернет, у сфері будівництва та відчуження нерухомості. Шахраї схильні визнавати свою вину повністю (46%), або частково (17%).

3. Найчастіше від шахрайських дій страждають чоловіки (процент жінок складає близько 38,9 % від загальної кількості потерпілих). Здебільшого жертви є повнолітніми особами (кількість неповнолітніх складає 0,53 %).

Віктимізація жертв шахрайства відбувається через маніпулятивні дії з боку кримінального правопорушника. До способів кримінального маніпулювання свідомістю жертви шахрайських дій можна віднести: 1) використання службового або іншого особливого становища для приховування справжнього мотиву свого діяння та створення у жертви ілюзії правомірності дій (наприклад, під час здійснення шахрайських дій нотаріусами, службовими особами підприємств, установ та організацій тощо); 2) створення фіктивних доказів правомірності своїх дій (залучення до реалізації кримінально протиправного умислу значної кількості фігурантів, пролонгація тривалості кримінального правопорушення у часі та просторі тощо. Наочним прикладом є так звані «фінансові піраміди»); 3) використання «тригерних» зон особи (наприклад, телефонні шахрайства із повідомленнями про потрапляння у несприятливі ситуації найближчих родичів жертви); 4) використання психофізіологічних особливостей жертви (неповнолітній та похилий вік, особливості інтелектуального розвитку тощо); 5) маніпуляції із застосуванням технік гіпнозу.

РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству

Запобігання кримінально протиправній діяльності є одним із пріоритетних напрямів, спрямованих на покращення кримінологічної ситуації в країні. На нормативно–правовому рівні запобігання кримінальним правопорушенням закріплене як одне із основних завдань українського кримінального законодавства, про що зазначено у ч. 1 ст. 1 КК України. У ч. 2 цієї ж статті вказано, що для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [98]. Отже, запобіжна функція кримінального законодавства реалізується через наведений припис шляхом передбачення окремих заохочувальних та заборонних норм, а також потенційної кримінальної відповідальності за посягання на охоронювані законом суспільні відносини. Таким чином, запобіжна функція тісно взаємопов'язана із охоронною, що дозволяє утримувати громадян від вчинення протиправних діянь. При цьому кримінально–правове запобігання є більш вузьким поняттям по відношенню до кримінологічного, яке передбачає низку заходів та засобів, спрямованих на забезпечення безпеки охоронюваних законом цінностей. У зв'язку із цим кримінологічне запобігання кримінально протиправній діяльності є більш ефективним та універсальним.

Кримінальні правопорушення проти власності є одними із розповсюджених діянь, що свідчить про відсутність кримінологічного механізму, достатнього для утримання громадян від порушення кримінального законодавства. Ієрархія детермінантів вказаного виду кримінальних правопорушень потребує різнорівневого підходу до запобігання, першим рівнем якого є загальносоціальний.

Є.О. Гладкова вказує, що соціальний рівень або вектор діяльності акумулює зусилля держави та соціальних інститутів, спрямовані на вирішення

протирич у суспільстві, формування його моральних ідеалів, збереження ціннісних орієнтацій особистості, усунення соціальних негараздів. Ця діяльність здійснюється різними органами державної влади, громадськими об'єднаннями, установами, організаціями. При цьому запобігання злочинності не є їх специфічною або професійною функцією. Системність і специфіка запобіжних заходів на соціальному рівні відносно окремих видів злочинів пов'язані з комплексними їх дослідженням [49, с. 104–105]. Вчена узагальнено наводить особливості запобігання суспільно небезпечним діям, акцентуючи увагу на найбільш важливих його аспектах. При цьому цей підхід є універсальним та не відображає особливостей такої діяльності відповідно до окремих видів кримінальних правопорушень.

Дещо більш широко підходить до розуміння сутності та змісту загальносоціального запобігання В.В. Голіна, диференціюючи діяльність держави, її органів, інститутів, соціальних груп, посадових осіб, громадськості із запобігання злочинності на такі особливості: «1. Це довготривала, повсякчасна, складна, наполеглива протидія всіх соціальних систем держави тим явищам, які створюють криміногенний потенціал у суспільстві. 2. Криміногенні детермінанти злочинних проявів криються в самому суспільстві, людях, тому слід говорити про своєрідне «самолікування», «очищення». Держава, влада, суспільство повинні усвідомити це і додержуватися таких підходів до внутрішньої і зовнішньої політики, які б виключали або зменшували кримінальну активність членів суспільства. 3. Особливість діяльності, пов'язаної з нерепресивною протидією злочинності, передбачає відмову від поспішності, перетворення її на короткочасні кампанії і гучні обіцянки. Зміна владних структур не повинна впливати на виконання запобіжних заходів, якщо вони відповідають принципам кримінологічної політики. Можливі певна корекція, деякі зміни, доповнення, проте здійснення самої політики, відповідних їй законів, нормативно–правових актів, програм, планів необхідно неухильно продовжувати. 4. Ефективність чи неефективність кримінологічної політики можна визначити таким шляхом установа

реального результату від упровадження поточних програм і планів запобігання злочинності. Це положення – аксіома теорії запобігання злочинності. Проте, починаючи з 1993 р., коли була прийнята перша Державна програма запобігання злочинності в Україні, і закінчуючи останньою Комплексною програмою профілактики правопорушень на 2007–2009 роки (яка досі є чинною – додано нами – І.Ч.), жодного разу не заслуховувалося питання про результати виконання зазначених у них заходів (що залишається актуальним і станом на 2023 рік – додано нами – І.Ч.). Без поглибленої аналітичної роботи, накопичення й вивчення статистичних даних, наукових висновків та узагальнень кримінологічну політику оцінювати неможливо. 5. Діяльність із запобігання злочинності, як і сама кримінологічна політика, злочинним світом позитивно не сприймається. На жаль, незацікавленими в її здійсненні можуть бути і підприємці, і бізнесмени, і посадові особи, і навіть пересічні громадяни, способи дій і життя яких унаслідок об'єктивних і суб'єктивних обставин часто не відповідають законові. Реальне втілення конституційного положення, що Україна є правовою державою, неможливе без подальшого розвитку державної кримінологічної політики [50, с. 11–12].

Отже, для забезпечення кримінологічної політики наразі важливим є вирішення низки питань організаційно–управлінського характеру, а також удосконалення політичної, економічної та соціальної системи суспільства. Регулярне зростання рівня криміногенних загроз свідчить про відсутність дієвого механізму запобігання кримінально протиправним діянням, що зумовлено як історичними передумовами, так і особливостями сучасного розвитку держави та суспільства. У зв'язку із цим розгляд особливостей запобігання майновим суспільно небезпечним діянням, які сформувались майже одночасно із появою форм суспільного устрою, характерних для раннього первісного ладу, а також шахрайству, як більш сучасного виду таких діянь, є актуальним та своєчасним.

Аналіз підходів вчених до диференціації заходів загальносоціального запобігання окремим видам кримінальних правопорушень надав можливість

виокремити класифікацію, запропоновану Т.Г. Таран в дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні. Вчена диференціювала заходи загальносоціального запобігання шахрайству на соціально–економічні, правові, організаційно–управлінські, ідеологічні, соціально–психологічні, медичні, психолого–педагогічні, соціально–культурні та технічні [171, с. 216]. Запропонований розподіл є логічним, однак не позбавлений окремих недоліків.

Так, по–перше, посилаючись на наукові праці І.Б. Медицького та О.М. Джужи, вчена вказує, що до ідеологічних належать заходи, які усувають чи обмежують криміногенні фактори шляхом формування у членів суспільства моральної позиції, орієнтованої на базові загальнолюдські цінності: заходи, що формують у громадському середовищі думку нетерпимості до злочинів та інших правопорушень; заходи підвищення людської культури. Особливої уваги потребує молодь, яка через неповну сформованість світогляду та навичок соціальної життєдіяльності, різкої зміни ідеологічних цінностей у суспільстві особливо схильна до негативного впливу стандартів поведінки, що заповнили створений вакуум соціальних орієнтацій [120, с. 30]. Ідеологічний напрям у профілактиці шахрайству включає роботу з розвінчання кримінальних традицій, підриву авторитету лідерів кримінального середовища, а також формування у громадян певного ставлення до антигромадської субкультури з метою ослаблення механізму її впливу на неповнолітніх. Важливе значення при цьому надається систематичному використанню засобів масової інформації [156, с. 78].

При цьому, Т.Г. Таран дещо узагальнила підхід вчених, у зв'язку із чим змінився його основний зміст. Співавтор наведеного вченою у якості джерела підручника Ю.О. Орлов вказує, що ідеологічні заходи профілактики повинні формувати у членів суспільства моральну свідомість на основі суспільних цінностей; обмежувати негативний вплив на поведінку осіб стандартів масової культури (обмеження часу показу фільмів з еротичним змістом і сценами

насилля); виправляти моральні деформації у осіб з правопорушуючою поведінкою за допомогою індивідуально–виховної роботи (психолого–педагогічні та правообмежувальні заходи) [156, с. 78]. Наведена позиція вказує на доцільність розмежування/уточнення наведених заходів на соціально–економічні та правові; організаційно–управлінські; культурно–виховні та освітні, а також медичні, що надасть можливість уніфікувати та класифікувати їх в залежності від виду кримінального правопорушення.

По–друге, є підстава вважати, що технічні заходи запобігання не можуть розглядатись на загальносоціальному рівні запобігання кримінальним правопорушенням, оскільки за своєю специфікою мають бути класифіковані відповідно до виду суспільно небезпечних діянь, на перешкоджання яких вони спрямовані. Це більш вузький підхід, який не може бути розглянутий в межах соціальної політики. Таким чином, в межах вивчення особливостей загальносоціального запобігання шахрайству в Україні за конкретним змістом доцільним є розгляд заходів, поділених за вищевикладеними нами напрямками.

Соціально–економічні та правові заходи загальносоціального запобігання. Соціально–економічне запобігання полягає у створенні концептуального підходу до вирішення комплексної проблеми удосконалення економічного рівня розвитку населення із наступним розширенням сфери надання соціальних послуг. Економічні детермінанти є універсальною категорією, яка може бути застосована для переважної більшості суспільно небезпечних діянь, що є історично обумовленим фактом, оскільки ядро будь–якого кримінального правопорушення утворює корисливий, насильницький або корисливо–насильницький мотив, котрий надає можливість людині задовільнити базові потреби.

Прихильники економічної теорії злочинності (Томас Шелінг (Schelling T.), Генрі Бекер (Becker G.), Майкл Сесновіц (Sesnowitz M.) та ін.) у своїх працях [14; 2; 15] неодноразово приділяли увагу економічному неінституціональному аналізу кримінально протиправної діяльності, акцентуючи увагу на тому, що урахування математичної моделі, інтегрованої

у кримінологічне запобігання, дозволяє стверджувати, що якщо очікувана корисність матиме додане значення, скоєння злочину буде оцінюватись як вигідне, що стимулюватиме порушення закону. Логічно, що від'ємне значення очікуваної корисності може мати стримуючий ефект [82, с. 108]. Якщо інтерпретувати вказане у більш сучасну форму, то така формула матиме наступний зміст: економічне запобігання кримінально протиправній діяльності має передбачати створення дисбалансу між очікуваною злочинцем вигодою від протиправного діяння та реальними економічними наслідками, які він матиме після викриття кримінального правопорушення. Економічне запобігання може бути реалізоване двома способами: 1) підвищенням рівня життя населення; 2) підвищенням законних витрат кримінального правопорушника.

Що стосується першого способу, актуальним є сприяння усуненню економічних факторів безробіття населення, покращення можливостей легальної зайнятості та розширення переліку соціальних послуг для уразливих категорій населення. Вивчення статистичної інформації за останні п'ять років, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора дозволило встановити кореляцію між рівнем безробіття та кількістю вчинених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України. Так, у 2018 та у 2019 році – 71,7 % осіб були працездатними, але не працювали та не навчались, у 2020 році таких осіб було 74 %, у 2021 – 75,5 %, станом на листопад 2022 року – 78,9 % осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України були працездатними, але не працювали та не навчались [139].

Враховуючи майнову природу шахрайства, способом вирішення проблеми безробіття як однієї з причин вчинення досліджуваного кримінального правопорушення потенційно позитивними заходами можна вважати: 1) стабілізацію законодавства в сфері господарської діяльності із переглядом відповідної нормативно-правової бази, що сприятиме розвитку підприємництва в Україні та удосконалить процедуру використання та перерозподілу бюджетних коштів та зниженню рівня монополізації

промисловості; 2) розширення сфери соціальних послуг для вразливих категорій населення (у т.ч. – шляхом удосконалення механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування); 3) усунення ризиків іміджевих втрат держави, обумовлених зниженням рівня інвестиційної привабливості через нестабільну політичну ситуацію (у т.ч. – через введення правового режиму воєнного стану); 4) удосконалення процедури здійснення економічних операцій та функціонування ринку праці в кризових умовах (пандемія гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2, воєнний стан тощо); 5) боротьбу з явищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 6) створення механізму ефективного застосування санкцій (адміністративних та кримінальних штрафів з метою поповнення державного бюджету; різного роду робіт, а також трудової діяльності під час відбування покарання у виді позбавлення волі – з метою використання безоплатної праці та економії державних коштів); 7) удосконалення процедури сплати процесуальних витрат, присуджених до стягнення.

Що стосується останнього з наведених заходів, вивчення судової статистики дозволило підсумувати, що відсутність налагодженого механізму стягнення процесуальних витрат призводить до значних державних збитків. Так, у 2017 добровільно сплачено було лише 11,4 % від загальної суми; у 2018 – 11,3 %; у 2019 – 12 %; у 2020 – 9 %; станом на грудень 2021 року – 35,5 % від загальної суми. Що стосується матеріальних збитків, завданих кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 190 КК України, то у 2018 році такі збитки склали 141 557 683 млн. грн., 89 % від суми – збитки, завдані фізичним особам; у 2019 році загальна сума склала 181 423 855 млн. грн., 50,3 % – фізичним особам; у 2020 – 2 501 433 132 млрд. грн., 7,6 % – фізичним особам; у 2021 році загальна сума збитків склала 304 522 806 млн. грн., 60,9 % – збитки, завдані фізичним особам [57]. При цьому національне кримінальне процесуальне законодавство передбачає окремі особливості стягнення процесуальних витрат, у т.ч. – із урахуванням майнового становища

обвинуваченого. Так, в ч. 1 ст. 124 КПК України вказано, що у разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. В ч. 2 нормативно-правового акту зазначено, що у разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта [100]. Отже, удосконалення механізму стягнення процесуальних витрат на користь держави з особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України є доцільним загальносоціальним заходом, який сприятиме підвищенню економічного розвитку держави. Одним із способів може стати встановлення альтернативних способів відшкодування витрат у разі відсутності в обвинуваченого достатніх коштів, а також встановлення алгоритму відшкодування процесуальних витрат у випадку, якщо особу було звільнено від кримінальної відповідальності.

Ще одним, не менш важливим елементом загальносоціального запобігання шахрайству є розширення повноважень соціальних служб, у тому числі – відносно нової уразливої категорії, якою є внутрішньо переміщені особи. Аналіз державної статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора дозволяє підсумувати збільшення кількісного показника кримінальних правопорушень, які вчиняються внутрішньо переміщеними особами: у 2020 році протиправні діяння вчинили 208 осіб, у 2021 році – 142 особи, станом на грудень 2022 року – 669 осіб [139]. Введення воєнного стану у 2022 році та бойові дії, які веде країна-агресор стали одними із основних причин активної зміни громадянами у 2022 році місць проживання, втрати роботи тощо, що сприяло зростанню випадків пошуку незаконних способів збагачення, у т.ч. – заволодіння майном шляхом обману та зловживання

довірою. У зв'язку із цим, актуальним є перегляд соціальних послуг, які надаються внутрішньо переміщеним особам, посилений контроль за їх реальним місцезнаходженням та сприяння швидкому працевлаштуванню, що необхідно реалізувати шляхом перегляду положень Закону України від 20 жовтня 2014 року № 1706–VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Особлива увага має бути приділена розбудові житлово–комунальної інфраструктури для забезпечення тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та подоланню корупційних інтересів осіб, які надають гуманітарну та благодійну допомогу, а також тих, які є посередниками між волонтерськими організаціями та міжнародними донорами.

Доцільним є також врегулювання порядку надання ріелторських послуг як для розглядуваної категорії осіб, так і для інших громадян, зацікавлених у пошуку житла. Розгляд судової практики свідчить про різке зростання кількості такого роду шахрайств. Фактична відсутність правового регулювання та необхідності ліцензування діяльності агентств з нерухомості, надмірно завищені ціни на послуги та «de jure» не передбачена на нормативно–правовому рівні відповідальність призводить до втрати довіри населення, у зв'язку із чим громадяни обирають варіанти самостійного пошуку житла, у тому числі – із використанням популярних інтернет–платформ, які надають такого роду послуги.

Прикладом може бути вирок Луцького міськрайонного суду міста Волині від 04.01.2023 року (справа № 161/18049/22, провадження № 1–кп/161/128/23) по обвинуваченню особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України за наступних обставин: обвинувачена у період часу із 16 години 30 хвилин по 17 годину 00 хвилин, перебуваючи у невстановленому досудовим розслідуванням місці, діючи умисно, керуючись корисливим мотивом та метою незаконного заволодіння чужим майном, шляхом обману, під приводом здачі в оренду квартири на підставі неправдивого оголошення, розміщеного у соціальній

мережі «Фейсбук», заздалегідь не маючи на меті виконувати зобов'язання зі здачі в оренду житла, незаконно заволоділа грошовими коштами потерпілого на загальну суму 6 тисяч гривень, які останній добровільно перерахував двома транзакціями на вказану у переписці у месенджері «Вайбер» банківську картку АТ «Універсал Банк», видану на ім'я обвинуваченої, чим спричинила потерпілому майнової шкоди на вказану суму. В судовому засіданні обвинувачена свою провину визнала повністю та погодилася з кваліфікацією та обставинами вчинення кримінального правопорушення. Дійсно, у жовтні 2022 року дала повідомлення у соціальній мережі «Фейсбук» неправдивого оголошення про здачу в оренду квартири. 29.10.2022 року, зустрілась з потерпілим і заволоділа його грошовими коштами в сумі 6000 грн. Допитаний в судовому засіданні потерпілий пояснив, що є військовослужбовцем. У мережі «Фейсбук» побачив оголошення про здачу в оренду квартири. Зустрівся з обвинуваченою 29.10.2022 року та передав їй гроші за оренду квартири у розмірі 6000 грн. Коли приїхав за вказаною нею адресою, там проживали інші люди [40]. У зв'язку із вказаним доцільним є націоналізація агентств нерухомості із закріпленням їх правового статусу та відповідальності на законодавчому рівні. Це надасть можливість вирішити такі проблеми як: втрата довіри населення до суб'єктів господарювання, які провадять посередницьку діяльність, пов'язану з наданням послуг з оренди нерухомості та зростання кількості шахрайств на ринку нерухомості; відсутність унормованої системи сплати податків а також належного контролю за наданням ріелторами інформації про укладені за їх посередництвом цивільно–правові договори. Отже, вказане сприятиме як зниженню кількості окремих видів кримінальних правопорушень, так і зростанню рівня економіки в країні.

Організаційно–управлінські заходи загальносоціального запобігання. О.М. Джужа вказує, що організаційно–управлінські заходи спрямовані на діяльність, націлену на підвищення рівня усієї запобіжної роботи, здійснення систематичного, глибокого аналізу стану злочинності і правопорядку,

дослідження причин і умов, які сприяють конкретним видам злочинів та іншим суспільно–небезпечним явищам, проведення аналізу ефективності організації та стану запобіжної діяльності, розроблення управлінських та методичних рекомендацій щодо її удосконалення, діагностику контингенту з позиції рівня його криміногенності, удосконалення збору і аналізу усіх видів інформації, яка стосується кримінологічних питань, відбір і розподіл кадрів персоналу, підвищення професійного рівня, майстерності працівників у застосуванні запобіжних заходів, укріплення законності, перегляд функціональних обов'язків працівників на предмет збалансованості їх прав і зобов'язань і реальної можливості забезпечити цю ділянку роботи, облік, контроль, відповідальність посадових осіб за стан запобіжної роботи, забезпечення внутрішнього та зовнішнього процесу взаємодії, спрямованого на поліпшення оперативного становища та правопорядку, використання передового досвіду, доведення до виконавців (відділів, частин, служб, підрозділів, посадових осіб) положень цього плану в частині, котра їх стосується, організація виконання плану, контроль за здійсненням планових заходів, оцінка їх ефективності та висновки щодо діяльності суб'єктів запобігання і змін в оперативному становищі [102]. Актуальним напрямом удосконалення кримінологічної ситуації з організаційно–управлінської позиції є сприяння розвитку проєктів, спрямованих на спрощення доступу уповноважених осіб та громадян до загальної інформації щодо стану кримінально протиправної діяльності по регіонах.

Позитивним прикладом наведеної тези може бути RICAS (Realtime intelligence crime analytics system) – інтелектуальна система кримінального аналізу даних. RICAS надає можливість користувачам виконувати такі види аналізу як: аналіз кримінальної обстановки, аналіз загального профілю, аналіз конкретного розслідування, порівняльний аналіз, аналіз групової злочинності, аналіз особливостей профілю, аналіз розслідування. Це сприяє спрощенню організації спільної діяльності аналітиків за рахунок автоматичного виявлення і візуалізації зон концентрації кримінально протиправної активності [12].

Застосування такого роду інформаційних платформ, із урахуванням тенденції до тотальної діджиталізації, надає можливість не тільки спростити роботу правоохоронних органів, а і виявляти потенційні криміногенні загрози із наступним їх урахуванням під час прогнозування рівня злочинності та створення кримінологічних стратегій.

Культурно–виховні та освітні заходи загальносоціального запобігання. Освіта та сприяння розвитку просвітницьких проєктів наразі є одними із пріоритетних заходів загальносоціального запобігання шахрайству. Необхідно відмітити позитивну практику залучення міжнародних організацій та підтримку ними ініціатив українських активістів щодо удосконалення рівня освіти в умовах загострених політико–економічних ситуацій та криз, до яких можна віднести пандемію гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2 (яка заклала підґрунтя для інтеграції та популяризації дистанційної форми навчання), а також правовий режим воєнного стану, який частково цю тенденцію пролонгував.

Вивчення державної статистики дозволяє підсумувати різке зниження якості освіти. Так, у 2018–2019 навчальному році на другий рік залишилось 1104 учня; у 2019–2020 році – 1167 учнів, у 2020–2021 – 1000 учнів, у 2021–2022 – 1862 учня [57]. Отже, доцільно говорити про те, що першочерговими заходами вдосконалення освітнього процесу може бути сприяння розвитку дистанційного навчання шляхом удосконалення комунікативного простору, у т.ч. – первинних та постійних комунікацій між вчителем та батьками з метою здійснення контролю за якістю освіти та результативністю освітнього процесу; сприяння розвитку інтерактивних освітніх платформ; а також віддання переваги синхронному режиму дистанційного навчання.

У Стратегії розвитку вищої освіти України на 2022–2032 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286–р вказано на те, що у 2020 році Європейська Комісія затвердила План дій з цифрової освіти на 2021–2027 роки, який враховує виклики, що зумовлені гострою респіраторною хворобою COVID–19, спричиненою коронавірусом

SARS–CoV–2, і передбачає такі два пріоритетних напрями, як прискорення розвитку ефективних цифрових освітніх екосистем, що потребує наявності розвинутої інфраструктури, зв'язку і цифрового обладнання, ефективного планування та розвитку цифрового потенціалу, включаючи сучасні організаційні можливості, підготовлених наукових, науково–педагогічних та педагогічних працівників, які володіють цифровими компетентностями, високоякісного освітнього наповнення, інструментів і безпечних платформ, що відповідають стандартам приватності та етики та є зручними для користувачів, застосування допоміжних технологій для осіб з інвалідністю; розвиток цифрових умінь і компетентностей для цифрової трансформації, зокрема базових цифрових умінь і компетентностей, починаючи з дошкільного віку, поглиблених цифрових навичок, підготовка більшої кількості фахівців у цій сфері, зокрема з урахуванням гендерного балансу [168]. Актуальності в цій площині набувають також специфічні цифрові проєкти, які передбачають залучення здобувачів всіх рівнів (починаючи з базового) освіти до створення власних ініціатив, які можуть бути інтегровані у різні сфери діяльності.

Прикладом може бути проєкт «Шкільний громадський бюджет», розроблений в межах програми «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), яка фінансується Швейцарією і виконується Фондом Східна Європа у співпраці з Мінцифрою та Фондом Innovabridge. Метою є долучення молоді до процесу ухвалення рішень, навчити основ проєктного менеджменту та бюджетування, розкриття потенціалу дітей через креативні проєкти. Шкільний громадський бюджет також навчає учнів подавати та реалізовувати власні проєкти: до прикладу, простір для відпочинку чи нова спортивна зала [66].

Окрема увага має бути приділена учням із особливими потребами за рахунок сприяння розвитку інклюзивної освіти. Відповідно до статистичних даних, у 2018–2019 навчальному році на навчанні перебували 73161 учнів із інвалідністю, у 2019–2020 – 74452 учнів, у 2020–2021 – 74354, у 2021–2022

році на навчанні перебувало 76455 учнів із інвалідністю [57]. У вищевказаній Стратегії також звертається увага на те, що інклюзивність планується забезпечити через доступ до вищої освіти для різних соціально вразливих груп, біженців і мігрантів, сиріт, осіб з інвалідністю, етнічних і релігійних меншин тощо. У цьому контексті підвищується актуальність визнання результатів попереднього навчання, створення прозорих механізмів визнання кваліфікацій, насамперед біженців і внутрішньо переміщених осіб, запровадження мікрокваліфікацій (microcredentials) та освітніх мікромодулів [168]. Отже можна підсумувати доцільність розробки спеціальних програм, спрямованих на спрощення процесу доступу до освіти соціально вразливих груп населення, у тому числі – шляхом популяризації професійно–технічної освіти, розширення переліку актуальних (із урахуванням попиту та сучасних тенденцій) спеціальностей. Своєчасним рішенням є спрощення процедури перекваліфікації соціально вразливих осіб для набуття нових професій.

Позитивним прикладом є Закон України від 19 червня 2022 року № 2312–ІХ «Про внесення змін до Закону України «Про професійну (професійно–технічну) освіту» щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки», в якому передбачено, що особа має право впродовж життя безоплатно здобувати професійну (професійно–технічну) освіту за іншою (іншими) професією (професіями), але не раніше ніж через три роки після завершення безоплатного здобуття професійної (професійно–технічної) освіти за попередньо здобутою професією (професіями), за умови наявності підтвердженого страхового стажу не менше двох років і за наявності вільних місць після зарахування осіб, які безоплатно здобуватимуть професійну (професійно–технічну) освіту вперше. Зарахування таких осіб здійснюється відповідно до типових правил прийому до закладів професійної (професійно–технічної) освіти, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки [75].

В нормативно–правовому акті також передбачено, що до завершення трирічного періоду та/або за відсутності підтвердженого страхового стажу не менше двох років особа має право безоплатно здобувати професійну (професійно–технічну) освіту за іншою професією, якщо за станом здоров'я вона втратила можливість виконувати роботу за попередньо здобутою професією, що підтверджується висновком медико–соціальної експертної комісії, або якщо надано запит про невідкладне забезпечення потреб держави (регіону) у підготовці необхідних кваліфікованих робітників на умовах державного (регіонального) замовлення, або в інших випадках, передбачених законодавством [75].

Медичні заходи загальносоціального запобігання. Початок у 2018 році медичної реформи мав наслідком прийняття низки нормативно–правових актів, які регулюють відносини у сфері охорони здоров'я, запровадження сучасних інформаційних технологій (наприклад, телемедицини) та інших надбань та пріоритетів сучасної держави. При цьому безпосередньо якість надання таких послуг залишається незадовільною, що призводить до втрати населенням довіри до державних та комунальних закладів охорони здоров'я та віддання переваги альтернативним (не передбаченим законодавством) варіантам лікування. Це призводить до двох наслідків: 1) превалювання альтернативної медицини є одним із шляхів отримання незаконної вигоди шахраями; 2) більшість альтернативних способів лікування засновані на ефекті «плацебо», у зв'язку із чим особа не отримує необхідного лікування, а хвороба переходить у стадію загострення (у тому числі це стосується і лікування розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин).

Зниження якості надання медичних послуг лікарями також пов'язано із фактичною відсутністю налагодженого та відпрацьованого механізму притягнення їх до кримінальної відповідальності. Відповідно до статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора у 2017 році було обліковано 27 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 139 КК

України (з обвинувальним актом – 0), 655 діянь, передбачених ст. 140 КК України (з обвинувальним актом – 3) та 1 правопорушення, передбачене ст. 141 КК України (з обвинувальним актом – 0) [139]. Аналогічну тенденцію можна спостерігати і в наступні роки. Станом на грудень 2022 року обліковано 18 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 139 КК України (з обвинувальним актом – 0), 327 діянь, передбачених ст. 140 КК України (з обвинувальним актом – 2), 1 діяння, передбачене ст. 141 КК України (з обвинувальним актом – 0) [139]. Отже своєчасним кроком має стати удосконалення процедури досудового розслідування кримінальних правопорушень, суб'єктами яких є медичні та фармацевтичні працівники.

Із урахуванням тенденцій останніх років, а також збільшенням кількості внутрішньо переміщених осіб доцільним є сприяння розвитку принципу екстериторіальності, який передбачає надання громадянам можливості реалізовувати право на охорону здоров'я незалежно від місця реєстрації; розширення можливостей електронного сервісу державних послуг «Дія», а також електронної системи охорони здоров'я з метою спрощення доступу до послуг.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що до загальносоціальних заходів запобігання шахрайству в Україні можна віднести наступні:

1) соціально–економічні та правові заходи: стабілізація законодавства в сфері господарської діяльності із переглядом відповідної нормативно–правової бази, що сприятиме розвитку підприємництва в Україні та удосконалив процедуру використання та перерозподілу бюджетних коштів та зниженню рівня монополізації промисловості; розширення сфери соціальних послуг для уразливих категорій населення (у т.ч. – шляхом удосконалення механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування вразливих категорій населення); усунення ризиків іміджевих втрат держави, обумовлених зниженням рівня інвестиційної привабливості через нестабільну політичну ситуацію (у т.ч. – через введення правового режиму воєнного

стану); удосконалення процедури здійснення економічних операцій та функціонування ринку праці в кризових умовах (пандемія гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2, воєнний стан тощо); боротьба з явищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; створення механізму ефективного застосування санкцій (адміністративних та кримінальних штрафів з метою поповнення державного бюджету; різного роду робіт, а також трудової діяльності під час відбування покарання у виді позбавлення волі – з метою використання безоплатної праці та економії державних коштів); удосконалення процедури сплати процесуальних витрат, присуджених до стягнення; розбудова житлово–комунальної інфраструктури для забезпечення тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб; подолання корупційних інтересів осіб, які надають гуманітарну та благодійну допомогу, а також тих, які є посередниками між волонтерськими організаціями та міжнародними донорами; націоналізація агентств нерухомості із закріпленням їх правового статусу та відповідальності на законодавчому рівні;

2) організаційно–управлінські заходи: сприяння розвитку інформаційних платформ, спрямованих на спрощення роботи правоохоронних органів, у т.ч. – у виявленні потенційних криміногенних загроз із наступним їх урахуванням під час прогнозування рівня злочинності та створення кримінологічних стратегій (по типу системи RICAS);

3) культурно–виховні та освітні заходи: сприяння розвитку дистанційного навчання шляхом удосконалення комунікативного простору, у т.ч. – первинних та постійних комунікацій між вчителем та батьками з метою здійснення контролю за якістю освіти та результативністю освітнього процесу; сприяння розвитку інтерактивних освітніх платформ; віддання переваги синхронному режиму дистанційного навчання; залучення здобувачів всіх рівнів (починаючи з базового) освіти до створення власних ініціатив, які можуть бути інтегровані у різні сфери діяльності (по типу проекту «Шкільний громадський бюджет»); розробка спеціальних програм, спрямованих на

спрощення процесу доступу до освіти соціально вразливих груп населення, у тому числі – шляхом популяризації професійно–технічної освіти, розширення переліку актуальних (із урахуванням попиту та сучасних тенденцій) спеціальностей; спрощення процедури перекваліфікації соціально вразливих осіб для набуття нових професій;

4) медичні заходи: сприяння розвитку принципу екстериторіальності, який передбачає надання громадянам можливості реалізовувати право на охорону здоров'я незалежно від місця реєстрації; розширення можливостей електронного сервісу державних послуг «Дія», а також електронної системи охорони здоров'я з метою спрощення доступу до медичних послуг.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання шахрайству

Спеціально–кримінологічне запобігання є більш комплексним та цілеспрямованим способом боротьби з кримінально протиправною діяльністю. Буде також правильним вважати, що воно є одним із основних способів реалізації кримінологічної політики та своєрідним продовженням/уточненням або, навіть, деталізацією заходів, передбачених на загальносоціальному рівні. В сучасній кримінологічній доктрині на сьогоднішній день існує низка підходів до оцінки сутності та змісту спеціально–кримінологічного запобігання. Аналіз наукових праць дозволив встановити, що більшість учених розуміє досліджуваній рівень як сукупність специфічних заходів та засобів, спрямованих на зниження кількісного показника кримінально протиправної діяльності, які реалізуються суб'єктами, до безпосередніх обов'язків яких відноситься запобігання кримінальним правопорушенням. Водночас існують також окремі наукові позиції щодо відсутності чіткої межі між загальносоціальним та спеціально–кримінологічним запобіганням.

Будучи прихильниками першого із наведених підходів, вважаємо за доцільне зупинитись на розгляді окремих, найбільш універсальних та

прийнятних для кримінологічної науки думок. Так, наприклад, актуальною є позиція Ю.Ф. Іванова та О.М. Джузи, які вказують, що спеціально–кримінологічне запобігання має на меті не допустити скоєння реально можливих злочинів, а якщо вони почали відбуватися, то зупинити їх на ранній стадії. Важливою ділянкою запобіжної діяльності є виявлення та усунення так званих криміногенних факторів. При цьому зазвичай використовуються не тільки організаційні, правові й оперативно–розшукові, але й економічні, педагогічні та медичні заходи. Спеціально–кримінологічна профілактика здійснюється у формі відомчих планів або програм підсилення боротьби зі злочинністю. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, злочинності на певній території (держава, регіон). Передбачувані програми заходів реалізуються через взаємодію та взаємоузгодженість діяльності суб'єктів профілактики. Безумовно, ефективність запобігання злочинам залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни [81, с. 169]. Основна відмінність спеціально–кримінологічного запобігання від загальносоціального знаходиться в політичній площині, а саме – у способах та суб'єктах реалізації правоохоронної функції держави. У зв'язку із цим необхідно погодитись із тими вченими, які вважають загальносоціальне запобігання своєрідним каркасом для побудови механізму, спрямованого на здійснення зосередженого впливу на криміногенні явища.

У зв'язку із цим, слушною є позиція А.М. Бабенка, який звертає увагу на те, що спеціально–кримінологічне запобігання суттєво доповнює та конкретизує загальносоціальне запобігання та одночасно виступає фактором підвищення його ефективності. В юридичній літературі спеціально–кримінологічним запобіганням визнається цілеспрямована діяльність державних органів і громадських формувань щодо впливу на конкретні криміногенні явища, процеси, фактори, причини та умови з метою їх усунення, нейтралізації або послаблення чи стримування. Заходи спеціально–

кримінологічного запобігання обумовлені наявністю злочинності, її станом, структурою та негативними тенденціями, конкретними детермінантами злочинності загалом, її окремих видів і груп. Призначення та цілеспрямованість її заходів саме на недопущення конкретних видів і груп злочинних посягань, реалізація таких заходів суб'єктами, для виконання запобіжної функції віднесено до їх основних задач відрізняють спеціально–кримінологічне запобігання від загальносоціального. Метою спеціально–кримінологічного запобігання злочинності є істотне зниження кількісних і позитивні зміни якісних показників злочинності в регіонах і в країні [25, с. 15]. Заходи спеціально–кримінологічного запобігання мають враховувати як природу кримінальних правопорушень, кількісно–якісний показник яких має бути позитивно удосконалений, так і особливості детермінаційного комплексу. В цій частині необхідно звернути увагу на те, що шахрайство має низку підвидів, у зв'язку із чим підхід до запобігання має бути не тільки універсальним, а і диференційованим.

Н.Г. Маслова звертає увагу на те, що спеціально–кримінологічне запобігання будь–яким злочинам складається із трьох напрямів діяльності: 1) кримінологічної профілактики; 2) відвернення злочинів; 3) припинення злочинів. Зазначену діяльність, відповідно, розподіляють на три етапи: 1) до формування мотиву злочинного прояву та мотиву його вчинити; 2) після його сформованості, але до початку реалізації; 3) після початку реалізації наміру через здійснення конкретних злочинних дій [119]. Перший із наведених напрямів є найбільш цінним та актуальним із огляду на те, що позитивний вплив на кількісно–якісний показник кримінально протиправної діяльності є найбільш ефективним до формування умислу на вчинення суспільно небезпечного діяння. У зв'язку із цим логічним є висновок про доцільність розробки відповідних стратегій спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 190 КК України шляхом безпосереднього впливу на основні детермінанти та сприяння удосконаленню професійних якостей суб'єктів протидії злочинності.

Шахрайство за своєю природою є майновим кримінальним правопорушенням, основним мотивом якого є корисливий мотив. Загальний підхід до детермінаційного комплексу надає можливість встановити низку чинників загальносоціального характеру, які сприяють/зумовлюють інтенсифікацію криміногенних загроз в цій частині. При цьому формування спеціально–кримінологічного запобіжного комплексу має бути спрямоване на створення розгалуженої системи усунення факторів розвитку шахрайства. Що стосується останнього, основними заходами запобігання цьому суспільно–небезпечному діянню можна вважати соціально–економічні, правові та організаційно–управлінські.

Вчені небезпідставно звертають увагу на те, що нинішня соціально–економічна та політична нестабільність формують сприятливе підґрунтя для поширення проявів шахрайських схем на теренах України. Однак, незважаючи на величезні негативні суспільно–економічні наслідки, ця проблема залишається однією з найменш досліджених у сучасній фінансовій науці, що обумовлено насамперед відсутністю чіткої заборони фінансового шахрайства на законодавчому рівні. Проте слід наголосити, що ані прийняття відповідних нормативно–правових актів, ані будь–які економічні реформи не здатні будуть сповна захистити громадян від різного роду шахрайських дій, якщо безпосередньо самі громадяни не будуть прагнути убезпечити себе і свої родини від шахрайських посягань. І роль держави у вирішенні цієї проблеми є надзвичайно важливою [183]. В частині запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 190 КК України одним із важливих кроків на шляху до покращення кримінологічної ситуації має стати проведення реформи правоохоронної та судової системи. Введення правового режиму воєнного стану змістило акценти на створення безпекового середовища із акцентуацією уваги на виконанні першочергового завдання, яке полягає у забезпеченні національної безпеки країни, а також поверненні окупованих, анексованих територій та відновлення території України в межах визнаного державного кордону. У зв'язку із цим всі останні документи, а

також реформи спрямовані на посилення людського потенціалу та спроможності подолати військову агресію у найкоротші терміни.

Протягом останніх років в Україні в окремих правових документах було передбачено низку заходів, спрямованих на запобігання окремим формам шахрайства, здебільшого – фінансового. Так, наприклад, у рішенні Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 14.06.2011 «Про затвердження Порядку запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій з цінними паперами на фондовій біржі», зареєстроване в Міністерстві юстиції України 5 вересня 2011 р. за № 1045/19783 вказано, що шахрайством, зокрема, є здійснення або намагання здійснити операції чи надання заявки на купівлю або продаж цінних паперів шляхом вчинення умисних протиправних дій, у тому числі шахрайства чи використання інсайдерської інформації [154]. В Порядку також передбачено, що з метою запобігання маніпулюванню фондовій біржі забезпечують: контроль за дотриманням членами фондової біржі, учасниками біржових торгів та емітентами, цінні папери яких унесені до біржового реєстру, відповідних положень правил фондової біржі щодо запобігання маніпулюванню; накладення санкцій за порушення відповідних положень правил фондової біржі щодо запобігання маніпулюванню; відповідну взаємодію структурного підрозділу фондової біржі та/або працівника (працівників), які здійснюють запобігання маніпулюванню, з іншими структурними підрозділами фондової біржі та учасниками біржових торгів; постійний нагляд та аналіз дій учасників біржових торгів щодо наявності ознак маніпулювання; виявлення та дослідження фактів порушення учасниками біржових торгів відповідних положень правил фондової біржі щодо запобігання маніпулюванню [154]. Наведені заходи спрямовані на недопущення посягання на фондовій біржі, шляхом удосконалення окремих напрямів їх діяльності, ідентифікації ризиків та своєчасного їх усунення. Варто звернути увагу на те, що не применшуючи значення викладеного алгоритму, не можна не відмітити відсутність як сталої практики запобігання

таким діянням, так і фактичних позитивних результатів в частині зниження інтенсифікації криміногенних загроз.

Враховуючи широкий перелік видів шахрайств, актуальним напрямом спеціально–кримінологічного запобігання такому виду кримінальних правопорушень є розробка диференційованих кримінологічних стратегій. Особлива увага має бути приділена фінансовому шахрайству та окремим його формам. Аналіз кримінально–правових досліджень, судової практики та державної статистики надає можливість підсумувати зростання кількісного показника шахрайств, пов'язаних із інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості. Логічним також буде висновок про наявність кореляції між прогалинами у нормативно–правових актах у сфері господарської діяльності та інтенсифікацією криміногенних загроз.

Схожу думку також має С.С. Кузьменко, який вказує, що наразі популярність має варіант оформлення інвестицій у будівництво шляхом укладання попереднього договору купівлі–продажу об'єкта нерухомості. Законодавство містить кількість вимог до подібних угод, але пересічний інвестор, який не має юридичної освіти та ніколи не мав справу із забудовниками, може стати потерпілим [137]. Загалом, продаж збудованих площ у недобудованому об'єкті став можливим із набранням чинності з 14.01.2006 змін до Цивільного Кодексу, автори якого передбачили в загальних правилах ст. 331 таку норму: «У разі потреби особа–виробник може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва, право власності на який реєструється органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно на підставі документів, що підтверджують право власності або користування земельною ділянкою для створення об'єкта нерухомого майна, проектно–кошторисної документації, а також документів, які містять опис об'єкта незавершеного будівництва». Однак, як правильно зауважує Д.О. Фаріон, на практиці об'єкт незавершеного будівництва зможе стати безпечним предметом операцій лише після внесення необхідних змін і доповнень до підзаконних актів або прийняття нових нормативних актів [178]. Вказане може

сприяти подвійним (потрійним) договорам інвестування будівництва одного об'єкта в багатоповерховому житловому будинку недобросовісним забудовником. Це пов'язане із тим, що нотаріальне посвідчення договорів на купівлю майнових прав на об'єкти нерухомості, що будуються, законом не передбачено. Відповідно, інформація про набуття таких прав не відображається в електронних державних реєстрах. Тому в інвестора немає ніяких гарантій, що на момент укладання договору майнові права на об'єкт нерухомості не продані або не передані в іпотеку іншим особам. Слід сказати, що в юридичній літературі існує поширена думка, що укладання між забудовником і інвестором договору купівлі–продажу майнових прав (інвестиційного договору) на житлову нерухомість загалом суперечить чинному законодавству. Так, аналіз норм чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що укладання договору купівлі–продажу майнових прав на житлову нерухомість ґрунтується виключно на загальних положеннях цивільного законодавства, але порушує спеціальну норму Закону України «Про інвестиційну діяльність». У зв'язку із тим, що в Україні не передбачено реальну відповідальність забудовників за укладання таких договорів, така схема успішно функціонує [127; 109].

Враховуючи вказане, доцільним видається: 1) врегулювання порядку ліцензування будівництва об'єктів. Так, відповідно до Закону України від 2 березня 2015 року № 222–VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензуванню підлягає будівництво об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, за переліком видів робіт, що визначається Кабінетом Міністрів України, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [76]. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 22–2 нормативно–правового акту, реєстр будівельної діяльності є компонентом електронної системи, який забезпечує створення, збирання, накопичення, обробку, захист, облік інформації про ліцензування господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом

наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками [76]. Об'єкти з незначними наслідками (СС1) не підлягають ліцензуванню та не вносяться у реєстр будівельної діяльності, що часто використовуються у шахрайських схемах. У зв'язку із цим доцільним є внесення змін в частині врегулювання особливостей ліцензування будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками; 2) врегулювання законодавства в частині інвестиційної діяльності. Зокрема Закону України від 18 вересня 1991 року № 1560–ХІІ «Про інвестиційну діяльність»; 3) перегляд особливостей визнання банкрутства та подальших, пов'язаних із цим процедур, шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597–VIII.

З точки зору соціально–економічних та правових заходів спеціально–кримінологічного запобігання шахрайству, а також з урахуванням того, що відповідно до державної статистики, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України часто вчиняється жінками або у співучасті із жінками, окрема увага також має бути приділена вдосконаленню захисту окремих їх категорій.

Відповідно до державної статистики, у 2018 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 27,5 % жінок, у 2019 – 29,2 %, у 2020 – 32,3 %, у 2021 – 27,7 %, станом на листопад 2022 шахрайство вчинило 28,3 % жінок [139]. Вимушений перехід до зайняття незаконними видами діяльності, а також вчинення майнових суспільно небезпечних діянь обумовлений, здебільшого низьким рівнем соціального захисту жінок, які виховують самотійно дитину (одинокі матері, родини, які втратили годувальника, розлучені жінки тощо), які знаходяться у відпустці для догляду за дитиною, жінок, які виховують дитину–інваліда тощо. Наприклад, відповідно до ст. 7 Закону України від 3 листопада 2022 року № 2710–ІХ «Про Державний бюджет України на 2023 рік» для дітей віком до 6 років було

установлено прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі 2272 гривні [77].

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», допомога при народженні першої та кожної наступної дитини призначається у розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснюється одноразово у сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачується протягом наступних 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [72]. Враховуючи інфляцію та девальвацію, обумовлену введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану запланований на 2023 рік розмір прожиткового мінімуму для дитини до 6 років не відповідає потребам сучасного суспільства та закладеному в ст. 1 Закону України від 15 липня 1999 року № 966–XIV «Про прожитковий мінімум» підходу відповідно до якого прожитковий мінімум є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [74]. Що стосується допомоги на дитину, то протягом 36 місяців вона становитиме 1146 грн. в місяць, тобто – 50 % від прожиткового мінімуму.

Отже, в цьому контексті доцільно говорити про необхідність удосконалення нормативно–правового забезпечення соціального захисту населення. Актуальним також є перегляд положень Кодексу законів про працю України в частині перегляду положення ч. 6 ст. 179, в якій зазначено, що у разі, якщо дитина потребує домашнього догляду, одному з батьків дитини в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку [89]. Із урахуванням потенційно значних витрат на лікування/підтримання дитини, відсутність збереження заробітної плати може призвести до пошуку такими жінками альтернативних способів заробітку. Отже, перегляд вказаної статті в цій частині матиме низку

позитивних моментів: по–перше, жінка матиме матеріальну підтримку, по–друге, за таку особу щомісяця сплачуватиметься страхові внески, а отже така відпустка буде зарахована до страхового стажу, як це було передбачено до 28 лютого 2001 року. Наведена пропозиція є альтернативною, оскільки загальнообов’язкове державне соціальне страхування здійснюється Фондом соціального страхування України, кошти якого не відносяться до Державного бюджету України.

Окремої уваги потребує удосконалення порядку надання послуги «Муніципальна няня», яка передбачена для одного з батьків, усиновлювачів чи опікунів оформляються щомісячні адресні компенсаційні виплати за надані послуги по догляду за дитиною до трьох років з боку юридичних осіб або підприємців («Муніципальної няні»), яким законодавчо дозволено здійснювати таку діяльність. Такі компенсаційні виплати прирівнюються до розміру офіційно діючого прожиткового мінімуму для дітей віком до шести років і надаються за кожну дитину, щодо якою на основі оформленого відповідним чином договору здійснюється догляд. Відповідно до Порядку відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 68, дитина, яка потребує додаткового догляду, – це дитина з інвалідністю до трьох років, дитина до трьох років, хвора на тяжкі пренатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитина до трьох років, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, якій не встановлено інвалідність [148]. Постановою КМУ від 30 травня 2018 р. № 427 «Деякі питання реалізації пілотного проекту із соціального захисту сімей з дітьми та підтримки розвитку відповідального батьківства» визначено, що з 1 січня 2019 р. відшкодування послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»

встановлено у розмірі прожиткового мінімуму на дітей віком до шести років, встановленого станом на 1 січня відповідного року [150]. Отже, із викладеного логічним є висновок про необхідність збільшення суми, передбаченої для відшкодування послуги «муніципальна няня», з огляду на високу вартість ліків для підтримання життя визначених у вищевказаній постанові дітей.

Окремої уваги заслуговує удосконалення діяльності правоохоронних органів в частині розслідування та запобігання випадкам шахрайства. Необхідно відмітити позитивні тенденції, які полягають в поступовій діджиталізації досудового розслідування. Так, наприклад, у листопаді 2022 року Генеральний прокурор України наказом створив міжвідомчу групу, яка має скласти проєкт стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки й оборони України. Серед стратегічних задач реформи Генеральний прокурор назвав: впровадження системи управління органами правопорядку, орієнтованої на результат – вирок суду; формування політики запобігання злочинам; цифровізацію і впровадження e-case management – електронної системи управління кримінальними провадженнями; забезпечення оперативності правосуддя і розширення шляхів позасудового врегулювання, зокрема, розширення можливостей угоди зі слідством при забезпеченні захисту інтересів потерпілого і держави; вдосконалення взаємодії правоохоронних органів; підзвітність та відкритість, а також впровадження системи оцінки ефективності діяльності органів правопорядку; встановлення механізмів внутрішнього контролю та запобігання корупції, перевірки доброчесності для представників усіх інститутів кримінальної юстиції на підставі єдиних критеріїв і стандартів; посилення міжнародного співробітництва та інтеграція у міжнародні мережі [138].

Враховуючи викладені задачі, актуальною проблемою необхідно визначити необхідність удосконалення правоохоронної діяльності в частині стимулювання довіри населення, а також посилення рівня захисту конституційних прав та свобод громадян. Першочерговим кроком має стати

зміцнення кадрового потенціалу та процесу відібрання майбутніх працівників правоохоронних органів. Сучасні тенденції, зумовлені тотальною інформатизацією спрощують реалізацію кримінально протиправного умислу на вчинення шахрайства, яке є одним із видів інтелектуальних кримінальних правопорушень, що пояснює високу латентність таких діянь. Наразі процесуальній практиці та доктрині кримінального процесу, кримінального права та кримінології відомі майже всі існуючі способи вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України, що дозволяє більш уніфіковано підходити до підготовки осіб, які в майбутньому будуть працювати за напрямом корисливо–насильницької злочинності.

На нашу думку, доцільним заходом спеціально–кримінологічного запобігання також має стати реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо). У зв'язку із цим доцільно запровадити єдину інформаційно–телекомунікаційну систему забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо). Єдина інформаційно–телекомунікаційна система забезпечення кібербезпеки має обслуговуватись кіберполіцією та фіксувати дані щодо кримінальних правопорушень, місця, часу, способу їх вчинення, а також передбачати вільний доступ громадян для ознайомлення з такою інформацією. Це сприятиме удосконаленню якості контролю за станом злочинності як по регіонам, так і на загальнодержавному рівні, а також забезпеченню внутрішньої та зовнішньої взаємодії МВС із іншими органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами,

представниками громадських організацій тощо. Існування такого проекту є одним із способів спеціально–кримінологічного запобігання, спрямованим на утримання осіб від вчинення суспільно небезпечних діянь.

Ще одним дієвим способом спеціально–кримінологічного запобігання шахрайству є удосконалення оперативно–розшукової діяльності. Я.В. Стрелюк вказує, що тактичні особливості здійснення оперативно–розшукових заходів під час протидії шахрайства, полягають у наступному: 1) переважне отримання первинної оперативно–розшукової інформації за допомогою оперативно–технічних та агентурно–оперативних заходів; 2) проведення оперативної установки за місцем його роботи чи проживання об'єкта контролю перед проведенням оперативно–технічних заходів; 3) проведення оперативних комбінацій з метою підтвердження легенди та створення сприятливих умов для проведення оперативно–розшукових заходів; досліджено особливості тактики проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування шахрайства, серед яких виділено такі: а) отримання оперативним шляхом повних характеризуючих даних осіб, щодо яких проводяться слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії; б) створення належних умов, для підготовки та безпосереднього проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; в) забезпечення належного рівня конспірації та недопущення фактів розголошення даних щодо форм, засобів, заходів та сил, які застосовуються під час здійснення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 4) використання під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, окрім оперативно–розшукових можливостей, криміналістичних прийомів та техніки [169, с. 4].

Використання оперативно–розшукових можливостей тільки в межах своєї компетенції відповідає проведенню НСРД лише за дорученнями слідчого (прокурора), що оформлені в установленому порядку (суб'єктами виконання таких доручень можуть бути оперативні підрозділи, компетенцію яких

становить протидія шахрайству, а також оперативні підрозділи, що спеціалізуються на проведенні окремих НСРД). Вимога унеможливлення проведення заходів стосовно осіб, не причетних до злочинної діяльності, не може повною мірою (з цілком об'єктивних причин) бути впровадженою в практику оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування шахрайства. Адже коло підозрюваних у вчиненні шахрайства інколи виявляється досить широким. НСРД є одним із засобів, який дозволяє його звузити. Тому доручення на їх проведення часто оформлюють стосовно декількох підозрюваних. Слід також зауважити, що певна частина об'єктів НСРД, урешті виявляються непричетними до злочинної діяльності. Але порушення законності тут немає. Вимушене втручання в особисте життя громадян у таких випадках здійснюють винятково з метою розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. І хоча ці особи не причетні до злочинної діяльності, проведення щодо них НСРД відбувається в межах відпрацювання слідчих версій під час досудового розслідування шахрайства та в підсумку сприяє викриттю справжніх злочинців. Законність порушується в тому разі, коли у кримінальному провадженні, на підставі яких оформлено завдання на НСРД, відсутні дані, що вказують на ймовірність причетності об'єктів до вчинення або готування конкретного шахрайства [53]. В цьому контексті, логічним видається перегляд процесуального механізму проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою уникнення випадків порушення процедури законності у діяльності органів досудового розслідування та втрати об'єктивності процесуальних рішень, винесених за фактом вчинення шахрайств. Зокрема, це стосується методики розслідування шахрайств, вчинених за попередньою змовою групою осіб або організованою групою.

Таке порушення законності відбувається з вини ініціатора (слідчого, прокурора), який веде кримінальне провадження. Працівників оперативного підрозділу можна вважати винними в порушенні законності, якщо вони здійснюють заходи без оформлення доручення або завдання. Таке трапляється

тоді, коли сили і засоби оперативних підрозділів використовують не за призначенням (без мети боротьби зі злочинністю). Безперечно, НСРД, як і ОРЗ, мають забезпечувати своєчасне виявлення, розкриття та розслідування шахрайства у найкоротший термін. Проте це, імовірно, стосується питань ефективності ОРД та кримінального процесу, а не забезпечення їх законності. Для усвідомлення сутності принципу законності в діяльності оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування шахрайства вчені доповнюють теоретичний аналіз дослідженням практики правозастосування, щоб виявити дії, які слід уважати порушеннями законності, та в подальшому віднайти засоби запобігання їм. Порушення законності в діяльності оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування шахрайства можна поділити на дві групи. Першу становлять ті, що зумовлені недосконалістю законодавчого регулювання кримінального процесу, ОРД та колізіями, які виникають між законодавчими актами та відомчими інструкціями. Другу – відхиленням фактичних дій працівників оперативних підрозділів від унормованих їх прав та обов'язків, закріплених в законодавчих та відомчих нормативних актах. Зокрема, це застосування гіпнозу, психотропних речовин, незаконного вилучення кореспонденції, незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконного застосування технічних засобів прихованого отримання інформації, поширення неправдивих даних про інших осіб тощо. Ці відхилення можна поділити на такі, що не регламентовані нормативними актами, а тому є незаконними, і такі, що прямо заборонені Конституцією та законами України. За таких відхилень дії оперативного працівника вважатимуться протиправними, оскільки вони не закріплені законами або прямо суперечать їм, а в деяких випадках є кримінально караними [53]. Окрему увагу також необхідно приділити удосконаленню механізму розслідування шахрайств, які вчиняються особами без визначного місця проживання (котрі не мають документів, які підтверджують особистість) та апатридами. Основною проблемою в цій площині є складнощі, які виникають

під час встановлення особистості таких осіб. У зв'язку із цим доцільним є створення спеціальних баз даних осіб без визначного місця проживання та апатридів, які притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення майнових кримінальних правопорушень. Такі бази даних можуть бути як закритими, так і відкритими, а також вміщувати фотозображення, особисті дані про особу, а також відбитки пальців рук, що пришвидшить ідентифікацію кримінального правопорушника, а також процедуру досудового розслідування.

Одним із напрямів спеціально–кримінологічного запобігання шахрайству також є посилення взаємодії вітчизняних правоохоронних органів із міжнародними організаціями. Позитивним прикладом можна вважати ухвалення Директиви (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально–правовими засобами. Законодавчий акт встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та санкцій у сфері боротьби з шахрайством та іншою протиправною діяльністю, що завдає шкоди фінансовим інтересам Союзу, з метою посилення захисту проти кримінальних правопорушень, які впливають на такі фінансові інтереси у відповідності до законодавства ЄС (*acquis*) у цій сфері [61]. Директива спрямована на комплексне запобігання фінансовому шахрайству, яке може завдати значну шкоду інтересам Європейського Союзу. Здебільшого, на міжнародному рівні було визначено низку заходів кримінально–правового впливу, що полягають у встановленні кваліфікаційних ознак тяжкості такого кримінального правопорушення та відповідних меж кримінальної відповідальності.

Так, наприклад, у ст. 7 Директиви зазначено, що стосовно фізичних осіб, держави–члени забезпечуватимуть можливість застосування дієвих, пропорційних та стримувальних кримінальних санкцій за вчинення визначених кримінальних правопорушень. Держави–члени вживатимуть необхідних заходів з метою забезпечити, що вчинення визначених

кримінальних правопорушень тягне за собою максимальне покарання, що передбачає позбавлення волі. Держави–члени вживатимуть необхідних заходів з метою забезпечити, що вчинення визначених кримінальних правопорушень тягне за собою максимальне покарання у вигляді позбавлення волі щонайменше на чотири роки в разі завдання істотної шкоди або одержання істотної вигоди. Шкода або вигода, завдані чи одержані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, вважаються істотними, якщо шкода або вигода складає суму понад 100000 євро. Шкода або вигода, завдані чи одержані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень завжди вважаються істотними. Держави–члени також можуть передбачити максимальне покарання у вигляді позбавлення волі щонайменше на чотири роки за інших серйозних обставин, визначених у відповідному національному законодавстві. Якщо кримінальні правопорушення включають завдання шкоди на суму менше 10000 євро або одержання вигоди на суму менше 10000 євро, держави–члени можуть передбачати інші види покарання, які не є кримінальними санкціями. Положення частини першої не обмежують застосування компетентними органами дисциплінарних заходів до осіб, наділених публічними повноваженнями [61]. Варто звернути увагу також на необхідність перегляду ст. 190 національного кримінального законодавства шляхом внесення змін в санкції, передбачені ст. 190 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 190 КК України заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) – карається штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від двохсот до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Відповідно до ч. 2 цієї ж статті, шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, – карається штрафом від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до

п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років [98]. По–перше, викликає низку зауважень дублювання видів та строків покарань для діяння, передбаченого ч. 1 ст.190 КК України та ч. 2 цієї ж статті. Вказане стосується передбаченої можливості застосовувати до винних осіб покарання у виді виправних робіт строком до двох років. Із урахуванням різного ступеню суспільної небезпеки, доцільним є розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання, що можна реалізувати шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року. По–друге перегляду потребує розмір штрафу, визначений в ч. 2 цієї статті та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди.

Таким чином, в ході дослідження, було встановлено, що до спеціально–кримінологічних заходів запобігання шахрайству в Україні можуть бути віднесені такі:

1) соціально–економічні: врегулювання порядку ліцензування будівництва об'єктів; врегулювання законодавства в частині інвестиційної діяльності. Зокрема Закону України від 18 вересня 1991 року № 1560–XII «Про інвестиційну діяльність»; перегляд особливостей визнання банкрутства та подальших, пов'язаних із цим процедур, шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597–VIII; удосконалення нормативно–правового забезпечення соціального захисту жінок.

2) правові: розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року; перегляд розміру штрафу, визначеного в ч. 2 ст. 190 КК України та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди.

3) організаційно–управлінські:

– реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та

комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо);

– запровадження єдиної інформаційно–телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо). Єдина інформаційно–телекомунікаційна система забезпечення кібербезпеки має обслуговуватись кіберполіцією та фіксувати дані щодо кримінальних правопорушень, місця, часу, способу їх вчинення, а також передбачати вільний доступ громадян для ознайомлення з такою інформацією;

– удосконалення механізму розслідування шахрайств, які вчиняються особами без визначного місця проживання (котрі не мають документів, які підтверджують особистість) та апатридами, а також створення спеціальних баз даних осіб без визначного місця проживання та апатридів, які притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення майнових кримінальних правопорушень;

– перегляд процесуального механізму проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою уникнення випадків порушення процедури законності у діяльності органів досудового розслідування та втрати об'єктивності процесуальних рішень, винесених за фактом вчинення шахрайств. Зокрема, це стосується методики розслідування шахрайств, вчинених за попередньою змовою групою осіб або організованою групою;

– посилення взаємодії вітчизняних правоохоронних органів із міжнародними організаціями (позитивним прикладом можна вважати ухвалення Директиви (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від

5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами).

3.3. Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання шахрайству

Запобігання кримінально протиправній діяльності на індивідуальному рівні є одним із максимально дієвих способів впливу. Одночасно із цим, його дієвість залежить від правильності обрання сукупності заходів та засобів, які можуть/повинні бути застосовані до певного кола осіб, достатніх для їх виправлення. Поряд із індивідуально-профілактичним запобіганням вчені часто розглядають і віктимологічні заходи, що має позитивний ефект з точки зору одночасного впливу і на потенційних жертв (шляхом зменшення їх віктимності), і на кримінального правопорушника (за рахунок зниження ступеню суспільної небезпечності). Особливої актуальності вказаний симбіоз набуває у випадку обрання алгоритму запобігання шахрайству. Враховуючи правову природу такого кримінального правопорушення, яка визначена в ч. 1 ст. 190 КК України та полягає у заволодінні чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою, очевидним є те, що реалізація кримінального умислу залежить від віктимної поведінки жертви (що сприяє обману та зловживанню довірою), а також вміння суб'єкта створювати умови, в яких потерпілий не здатний в повній мірі оцінити ситуацію. Зазначене свідчить, що індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи мають бути передбачені як взаємозалежні заходи у загальній концепції запобігання шахрайству в Україні.

Відтак, індивідуальне запобігання злочинності передбачає перш за все вплив на тих осіб, від яких можливо очікувати вчинення кримінальних правопорушень, а також на оточуюче та соціальне середовище. Цей вид діяльності являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та його найближчим середовищем [156, с. 448–449]. Заходи індивідуальної

профілактики, на відміну від загальної, спрямовані безпосередньо на особу професійних злочинців й обставини, що формують їх антигромадську позицію. Індивідуально-виховний вплив на особу правопорушника пов'язаний із запобіганням протиправній поведінці осіб, які ще не мають міцної антигромадської установки, оскільки у випадку наявності кримінального досвіду, а також факту притягнення до кримінальної відповідальності та наявності судимості виховний вплив має враховувати такі обставини (*додано нами – І. Ч.*). Коли йдеться про запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються професійними кримінальними правопорушниками, варто враховувати неминучість примусових заходів, оскільки багато осіб не піддаються вихованню і, власне кажучи, – не виправні. Ось чому так важливо поряд з індивідуальною профілактикою вживати комплексні заходи для припинення злочинної діяльності на стадіях підготовки чи замаху на кримінальні правопорушення [156, с. 449]. Такий підхід вчених не в повній мірі заслуговує на підтримку з огляду на те, що до завдань індивідуально-профілактичного запобігання відноситься встановлення особливостей особистості кримінального правопорушника, у т.ч. – його «професійних» якостей, сталої кримінально протиправної поведінки, небажання виправлятися тощо. Саме з урахуванням такої інформації може бути відбудована система утримання такої особи від продовження суспільно небезпечної діяльності та обрання правомірних способів отримання матеріальної вигоди. Особа шахрая, на відміну від інших кримінальних правопорушень, зокрема корисливо-насильницької спрямованості, відрізняється певним інтелектом, необхідним для розробки сценарію протиправного діяння. «Інтелектуальні» види кримінальних правопорушень, частіше за все, легше попереджаються за рахунок потенційної можливості впливати на свідомість суб'єкта шляхом застосування виховних заходів.

В основі індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити суспільно небезпечне діяння. Отже, об'єктом

індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням є: поведінка та спосіб життя осіб з великою імовірністю вчинення протиправного діяння; спеціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довгострокові діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення кримінального правопорушення. Індивідуальне запобігання повинно охоплювати три напрями: а) запобігання, спрямоване на виявлення та усунення умов технічного й соціального оточення індивіда, які можуть провокувати суспільно небезпечне діяння; б) запобігання, спрямоване на виявлення заздалегідь потенційних правопорушників з метою втручання в життя окремих індивідів або цілих груп у зв'язку з визначеними на даний час криміногенними обставинами; в) запобігання, яке стосується лише злочинців, з метою недопущення рецидиву кримінальних правопорушень [51, с. 213–214]. Враховуючи вказане, варто звернути увагу на вчинення шахрайств специфічними суб'єктами, а також визначення потенційно необхідних індивідуально-профілактичних засобів та заходів запобігання таким діянням. Враховуючи дані державної статистики та судової практики, одними із таких суб'єктів є засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Прикладом є вирок Ровеньковського міського суду Луганської області від 14 листопада 2013 року (справа № 424/3332/13–к), відповідно до якого осіб було обвинувачено за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 15 – ч. 2 ст. 190 КК України за таких обставин: *8 березня 2013 року, приблизно о 09.30 перший обвинувачений, маючи умисел на шахрайство, повторно, знаходячись у ВК–23 в с. Чернухино Перевальського району Луганської області, з використанням свого мобільного телефону здійснив дзвінок на мобільний номер потерпілої, та в ході розмови надав завідомо неправдиві дані і шляхом омани заволодів її грошима в сумі 1000 грн., чим заподіяв останній матеріальну шкоду на вищевказану суму. 12 березня*

2013 року, приблизно о 16.50 перший обвинувачений, за попередньою змовою з другим обвинуваченим, маючи умисел на шахрайство, повторно, знаходячись у ВК–23 с. Чернухіно Перевальського району Луганської області, з використанням свого мобільного телефону здійснити дзвінок на мобільний номер іншої потерпілої, та в ході розмови надали завідомо неправдиві дані і шляхом омани намагалися заволодіти її грошима в сумі 3000 грн., однак злочин не було доведено до кінця з причин, які не залежали від їх волі.

Перший обвинувачений свою вину по двох епізодах кримінальних правопорушень визнав у повному обсязі та пояснив, що він відбуває покарання в Чорнухінській ВК. 8 березня 2013 року він наугад набрав номер телефону, по якому відповіла жінка. Він представився її сином і сказав, що у нього великі проблеми. Жінка повірила. Потім він зробив вигляд, ніби з жінкою почав розмовляти слідчий та сказав, що везе її сина до прокуратури і щоб владнати ці проблеми, треба перерахувати гроші. Жінка у все сказане повірила та перерахувала йому 1000 грн. 12 березня 2013 року він знов вирішив шляхом омани заробити гроші. Він наугад набрав мобільний номер, йому відповіла незнайома жінка. Потім він представився її сином, сказав, що має великі проблеми з правоохоронними органами. Потім він передав телефон другому обвинуваченому, який представився слідчим, і сказав, що для владнання проблем треба перерахувати гроші. Жінка погодилась. Через деякий час вона передзвонила і він продиктував їй номер карти. Пізніше він зателефонував жінці та запитав, чи перерахувала вона гроші, на що жінка почала кричати, що її син знаходиться на роботі, і що вона заявила у міліцію.

Другий обвинувачений свою вину в інкримінованому кримінальному правопорушенні визнав у повному обсязі, суду пояснив, що він відбуває покарання у вигляді позбавлення волі у Чорнухінській ВК разом з першим обвинуваченим. 12 березня 2013 року перший обвинувачений зателефонував з мобільного телефону незнайомій жінці, набравши номер наугад, представився її сином. Вона повірила. Тоді він сказав, що має великі проблеми з правоохоронними органами. Потім телефон взяв він та представився

слідчим і сказав, що для вирішення проблем сина жінці треба перерахувати гроші на банківську карту. Жінка повірила та через деякий час зателефонувала і він продиктував їй номер банківської карти. Потім він передзвонив їй та запитав, чи перерахувала вона гроші, на що вона почала кричати, що її сина на роботі, а вона звернулася до міліції [34]. Наведений вирок є вдалою ілюстрацією відсутності дієвої системи контролю та виховного процесу в пенітенціарній установі, в якій відбувають покарання ці особи. Водночас, особливої уваги також потребує те, що шахрайство засуджені вчинили вже маючи тривалий кримінальний досвід, що підтверджується неодноразовими випадками притягнення до кримінальної відповідальності, а також незнятими та непогашеними судимостями, про що зазначено у вищевказаному вирокі. Отже, в цьому випадку можна говорити про відсутність будь-якого позитивного індивідуально-профілактичного запобігання, яке мало було проводитись персоналом виправної колонії. Є також всі підстави вважати, що це є наслідком відсутності належної відповідальності таких працівників, а також окремими недоліками нормативно-правових актів.

Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року № 1186–VII, до нормативно-правового акту було внесено низку змін, більшість із яких стосувалось розширення переліку прав засуджених до позбавлення волі. Зокрема, це стосується надання права здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет [71]. В ст. 110 КВК України передбачено, що такі телефонні розмови можуть відбуватись під контролем адміністрації. В статті вказано, що телефонні розмови оплачуються з особистих коштів засуджених. Телефонні розмови між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, забороняються. Телефонні розмови та користування у глобальній мережі

Інтернет оплачуються з особистих коштів засуджених. Телефонні розмови проводяться протягом дня у вільний від роботи час та поза часом, передбаченим для приймання їжі та безперервного сну, а за необхідності та за погодженням з адміністрацією – у будь-який час [101]. Надання засудженим права на користування телефоном зумовлено потребою приведення у відповідність українського кримінально-виконавчого законодавства вимогам міжнародних та європейських нормативно-правових актів. Водночас, вказівка на необхідність контролю адміністрації призводить до виникнення корупційного ризику з одного боку, та потенційної можливості співучасті працівників виправних колоній у кримінальних правопорушеннях (у тому числі – шахрайстві), які вчиняються особами, що відбувають покарання у виді позбавлення волі.

В ч. 7 цієї ж статті зазначено, що засудженим надається право користуватися мережею Інтернет під контролем адміністрації. Засуджені можуть створювати електронну поштову скриньку та користуватися нею під контролем адміністрації установи виконання покарань. Адміністрація установи виконання покарань ознайомлюється зі змістом вхідних та вихідних повідомлень у разі, якщо це необхідно з огляду на індивідуальні ризики окремих засуджених. Під час користування глобальною мережею Інтернет засудженим забороняється: вносити будь-яку інформацію, у тому числі направляти листи, коментарі, знаки тощо, та реєструватися на веб-сайтах, крім випадків створення та користування електронною поштовою скринькою в порядку, визначеному цією статтею, а також у разі необхідності здійснення реєстрації для користування дозволеними сайтами; формувати будь-які бази даних та накопичувальні диски, у тому числі віртуальні; відвідувати веб-сайти соціальних мереж, сайти, що пропагують жорстокість, насильство, еротичного або порнографічного змісту, переглядати сайти, що можуть негативно вплинути на психічний стан засудженого. Перелік сайтів, до яких дозволяється доступ, формується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, та

за заявою засуджених може бути доповнений адміністрацією установи виконання покарань сайтами, зміст яких не суперечить вимогам цієї статті. Користування глобальною мережею Інтернет проводиться протягом дня у вільний від роботи час та поза часом, передбаченим для приймання їжі та безперервного сну [101]. Телефон та Інтернет – основні знаряддя, які використовують засуджені до позбавлення волі для реалізації злочинного умислу на вчинення шахрайства. У зв'язку із цим необхідно зазначити, що до основних індивідуально-профілактичних засобів та заходів запобігання шахрайству в пенітенціарних установах необхідно віднести:

1) встановлення осіб зі стійкою кримінально протиправною поведінкою, визначення кола основних способів її реалізації (перегляд видів кримінальних правопорушень, за вчинення яких суб'єкт притягувався до кримінальної відповідальності);

2) посилений контроль за телефонними розмовами та Інтернет-листуванням осіб, засуджених за майнові суспільно небезпечні діяння. При цьому необхідно враховувати факт недопустимості безпосереднього втручання в приватне спілкування засудженого з метою дотримання вимог міжнародних нормативно-правових рекомендацій.

Зокрема, показовим є Рішення ЄСПЛ «Вінтман проти України» (Заява № 28403/05) щодо недопустимості втручання у приватне листування, в якому вказано на те, що застосовані положення національного законодавства не проводили жодних розмежувань між різними категоріями осіб, з якими могли листуватися засуджені, такими як правоохоронні та інші національні органи влади або родичі тощо. Крім того, оскільки перегляд був автоматичним, органи влади не були зобов'язані надавати вмотивоване рішення із зазначенням підстав перегляду кореспонденції. Крім того, закон не визначав, чи мав засуджений право бути повідомленим про будь-які зміни у змісті його вихідної кореспонденції. Законом також не передбачалося жодного засобу юридичного захисту, за допомогою якого засуджений мав би змогу оскаржити спосіб або обсяг застосування передбачених законодавством перлюстраційних

заходів. Отже, Суд вважає, що чинне національне законодавство не надавало належного рівня захисту від свавільного втручання у право засудженого на повагу до його кореспонденції. Відповідно зазначене втручання, щодо якого заявник скаржився, здійснювалося не «згідно із законом». Аналогічними є рішення ЄСПЛ «Сергій Волосюк проти України» (Sergey Volosyuk v. Ukraine), заява № 1291/03, пп. 81–86, від 12 березня 2009 року, і «Беляєв та Дігтяр проти України» (Belyaev and Digtyar v. Ukraine) заяви №№ 16984/04 і 9947/05, пп. 52–56, від 16 лютого 2012 року) [158]. Рішенням проблеми співвідношення необхідності здійснювати контроль за спілкуванням засуджених (що передбачено національним кримінально-виконавчим законодавством), а також недопустимості втручання у приватне життя (як конституційне положення та вимога міжнародної правової спільноти, зокрема – Європейських пенітенціарних правил) є обмеження переліку осіб, з якими може спілкуватись засуджений. Такими особами мають бути близькі родичі (визначені у КПК України), а також близькі друзі. Адміністрація пенітенціарної установи має утворювати відповідно до кожного засудженого списки їх контактів та здійснювати контроль за дотриманням правил обмеженого спілкування засуджених.

Із урахуванням положень національних нормативно-правових актів, європейських та міжнародних рекомендацій, а також Методичних рекомендацій щодо проведення моніторингового візиту національного превентивного механізму до установ виконання покарань та місць попереднього ув'язнення, в яких вказано, що порушенням прав ув'язнених є обмеження у користуванні телефоном (перевіряється моніторинговою групою згідно із Журналом обліку телефонних розмов засуджених, передбаченим Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5, а також згідно із вимогами підрозділу 4 розділу VII Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 14.06.2019

№ 1769/5, – для засуджених, які перебувають у СІЗО [123]), необхідно відмітити формальну відсутність порушення права на спілкування з оточуючим світом, оскільки засуджений матиме можливість вести телефонні розмови у порядку та кількості, передбачених законодавством з єдиним виключенням, яке полягатиме в обмеженні кола осіб. Це також матиме позитивний виховний ефект з точки зору утримання ув'язнених від спілкування з особами, які можуть мати негативний вплив на процес його виправлення;

3) проведення регулярного моніторингового контролю осіб, схильних до вчинення майнових кримінальних правопорушень, шляхом їх інтерв'ювання, проведення психокорекційних тренінгів, спрямованих на виявлення готовності до продовження кримінально протиправної діяльності, спрямованої на заволодіння чужим майном;

4) взаємодія та регулярне проведення профілактичних бесід із близьким оточуючим середовищем засуджених з метою встановлення ризиків вчинення шахрайств у співучасті із такими особами, а також утримання їх від таких діянь та за необхідності – мотивованого обмеження спілкування із засудженими;

5) здійснення посиленого контролю за безготівковими розрахунками засуджених за вчинення майнових кримінальних правопорушень.

Щодо недиференційованих індивідуально-профілактичних засобів запобігання шахрайству, необхідно виокремити такі: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння, з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані із виконанням організаційно-управлінських функцій; 4) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Особливої уваги потребує перегляд

Інструкції про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, затвердженої Наказом МВС України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 04.11.2003 № 1303/203 [83], яка є морально застарілою та не відповідає тенденціям сучасної кримінально-виконавчої політики; 5) із урахуванням аналізу статистичних даних, які свідчать про те, що, здебільшого, шахрайства вчиняються особами із базовою та профільною середньою освітою, які працездатні, але не працюють та не навчаються, необхідним є сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених із місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватись та мати законний дохід; 6) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених із місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 7) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації. Варто звернути увагу на те, що останній із запропонованих заходів можна виокремити як самостійний та специфічний вид – віктимологічне запобігання.

Відтак, на сьогодні вченими більше розглядаються питання віктимологічної профілактики. Окремі науковці ототожнюють поняття профілактики та запобігання, що не повною мірою обґрунтовано. О. М. Джужа пропонує «під віктимологічною профілактикою розуміти систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення і усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину» [43, с. 5]. На думку Є.С. Назимка, будь-які профілактичні заходи мають здійснюватися як на загальному – державному (популяризація правомірної, безпечної поведінки в засобах масової інформації, навчальних закладах тощо), так і на індивідуальному (стосовно певної особи) рівні. Профілактичні заходи повинні ґрунтуватися на результатах тривалої якісної роботи, яка має полягати у зібранні інформації щодо найбільш розповсюджених суспільно небезпечних діянь, їх обставинах, особах злочинця

та потерпілого; статистичних даних щодо рівня злочинності в країні, результатах прогнозування тощо [132, с. 114]. Виходячи із наведених підходів, можна підсумувати, що віктимологічний напрям впливу на кримінально протиправну діяльність передбачає алгоритм, притаманний впливу, який здійснюється на особу, що вчинила кримінально протиправне діяння зі зміною пріоритетів з огляду на сутність девіацій – небезпечна та віктимна поведінка. Це можна пояснити загальним для кримінології та віктимології предметом та єдиною кінцевою метою, яка полягає в ефективному запобіганні кримінально протиправній діяльності в країні.

При формуванні поняття віктимологічної профілактики має значення не тільки визначення її предмета. У кореляції понять «профілактика» (в її традиційному змісті) і «віктимологічна профілактика» реально робиться перенесення акценту зі злочинця як основного об'єкта цього виду попереджувальної діяльності на жертву, коли до уваги береться її віктимність, а також процес віктимізації. Але такий підхід не повністю відбиває специфіку цього напрямку профілактики, бо необхідно дійти висновку, яким чином можна і треба впливати на віктимність і віктимізацію, та який кінцевий результат очікується від такої діяльності [160, с. 148]. У свою чергу Т.І. Пономарьова вказує, що **віктимологічне запобігання** – це специфічна діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на своєчасне виявлення та нейтралізацію детермінаційного комплексу, котрий зумовлює/формує віктимну поведінку, яка детермінує кримінальне правопорушення, а також на розробку/вдосконалення кримінологічних стратегій, скерованих на захист держави та її громадян від кримінально протиправного впливу. Така діяльність реалізується державою в особі спеціально уповноважених інститутів, установ та організацій незалежно від статі, віку та інших особливостей потерпілих. У кримінології та віктимології майже остаточно сформувалась позиція, яка полягає в тому, що віктимологічне запобігання злочинності здійснюється за тими самими напрямками, що й запобігання злочинності взагалі, а саме: загальносоціальне віктимологічне запобігання; спеціально-віктимологічне

запобігання; індивідуальне віктимологічне запобігання [143, с. 214]. Отже, із урахуванням позиції вченої, до заходів віктимологічного запобігання шахрайству на загальносоціальному рівні необхідно віднести: 1) підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення шляхом запровадження спеціальних освітньо-виховних програм та тренінгів, спрямованих на зниження віктимності; 2) удосконалення фінансової системи та фінансової грамотності населення, розвиток умінь та навичок безпечного здійснення підприємницької діяльності; 3) сприяння розвитку інформаційних технологій та максимальний перехід на електронний документообіг, що знизить рівень шахрайств, в реалізацію умислу на вчинення яких входить підробка документів; 4) посилення довіри населення до правоохоронних органів з метою делатентнізації кримінальних правопорушень проти власності; 5) сприяння розвитку приватних агентств, спрямованих на реалізацію запобіжної, антикримінальної діяльності в Україні.

Щодо загальносоціального віктимологічного запобігання, вчені також звертають увагу на те, що поліпшення рівня життя населення, зниження безробіття, гармонізуючи морально-психологічний стан особистості, дозволить зменшити дисбаланс у мотиваційних процесах, коли надзвичайно активізуються одні потреби й інтереси особи за рахунок інших. Таким чином, можна обмежити кількість випадків, коли прагнення до майнової вигоди превалюватиме над «здоровою» обережністю й обачністю людини, що часто сприяє віктимізації під час шахрайства. Зростання рівня правосвідомості, правової культури громадян, поліпшення морально-психологічного клімату в суспільстві робитиме безпечнішими майнові відносини, сприятиме зменшенню проявів негативної поведінки (правового нігілізму, корисливості, обману, зловживання тощо). Розвиток технологій дозволить ефективніше боротися із шахрайствами у сфері електронного документообігу, використання банківських карток, засобів мобільного зв'язку, з іншими високотехнологічними злочинами цього виду [146]. Щодо спеціально-віктимологічних заходів запобігання шахрайству, необхідно виокремити такі:

1) регулярне оприлюднення правоохоронними органами основних форм шахрайства через засоби масової інформації, попередження населення щодо алгоритму реагування на спроби вчинення у їх відношенні таких протиправних дій; 2) сприяння медіативним процедурам, а також удосконалення процесу відшкодування завданої шкоди у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами шахрайств; 3) розробка механізму посиленого захисту особливо уразливих категорій населення: жінок, неповнолітніх осіб, осіб похилого віку та тих, що мають інвалідність, зокрема – шляхом підвищення якості надання соціальних послуг та підвищення рівня матеріального забезпечення (підвищення пільг та субсидій, пенсійного забезпечення, соціальних виплат тощо), що сприятиме утриманню їх від потрапляння у шахрайські схеми; 4) інтеграція програм, спрямованих на утримання жертв шахрайства від вторинної віктимізації.

Вчені також зазначають, що неоціненну віктимологічну допомогу можуть надавати працівники соціальних служб (для молоді, пенсіонерів, малозабезпечених, інвалідів тощо), які поряд із виконанням своїх основних завдань могли б проводити цільову віктимологічну роботу з певними категоріями населення (насамперед самотніми громадянами похилого віку, алко- й наркозалежними, інвалідами). При цьому доцільно із залученням правоохоронних органів проводити консультативну віктимологічну роботу із соціальними працівниками. Значне місце в проведенні заходів віктимологічної профілактики мають посісти навчально-виховні, навчальні заклади (школи, вищі навчальні заклади) шляхом упровадження в них відповідних спеціалізованих віктимологічних курсів. Водночас, віктимологічна профілактика шахрайства не буде повноцінною без вирішення правових та організаційних питань функціонування системи профілактичних віктимологічних заходів. Забезпечити захист інтересів постраждалих від шахрайства має встановлення законодавчих гарантій прав жертви (під час вирішення питань її відповідальності, відшкодування заподіяної шкоди, процедурних моментів взаємодії з правоохоронними органами тощо). Окрім

того, можливості правового регулювання дозволяють знизити рівень віктимогенної небезпеки готівкових грошових розрахунків, які часто використовуються під час вчинення шахрайства. За допомогою вмілого нормування можна досягти зменшення обсягу готівкових коштів, що використовуються громадянами для розрахунків (особливо в значних розмірах), розширюючи сферу безготівкового грошового обігу. Необхідно на законодавчому рівні зробити не вигідним здійснення готівкових платежів без їх документального засвідчення (квитанціями, чеками, ордерами тощо), при цьому не забуваючи про досягнення здорової взаємної вимогливості між контрагентами в розрахунках [146].

В аспекті вирішення правових питань профілактики важливо звернути увагу на активізацію діяльності напівшахрайських організацій, які заволодівають коштами громадян під приводом різних розіграшів, презентацій, «клубних» заходів, кредитування. Довести при цьому наявність ознак шахрайства в таких діях іноді буває досить складно. Тому з огляду на небезпеку функціонування таких організацій слід рекомендувати контролюючим органам більш прискіпливо ставитися до перевірки правомірності їх діяльності. У разі ж формальної законності такої діяльності можна рекомендувати застосовувати заходи непрямого впливу (підвищену вимогливість, попередження, бесіди з керівництвом тощо). Схожим чином слід реагувати на рекламні оголошення, повідомлення в пресі, «розклейки», роздавальні матеріали, листи, зміст яких свідчить про високу ймовірність шахрайської діяльності їх розповсюджувачів. Необхідність у такому контролі з боку державних інституцій набуває особливої актуальності в цих випадках, оскільки подібні організації можуть займатися шахраюванням так званого вищого рівня, захиститися від якого, на відміну від більшості «побутових» шахрайських обманів, пересічній людині дуже складно [146]. Особливої уваги заслуговує індивідуальна віктимологічна робота із запобігання первинній та вторинній віктимізації населення в частині вчинення шахрайських дій, яка включає: 1) виявлення, облік та профілактику латентних та рецидивних жертв

шахрайств; 2) налагодження процедури юридичного супроводу жертв шахрайств, зокрема – надання безоплатної правової допомоги на всіх етапах кримінального провадження, а також з питань, пов'язаних із відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням майнової шкоди; 3) створення механізму витіснення індивідуальних віктимних настанов жертв шахрайських дій; 4) проведення індивідуальних профілактичних бесід із уразливими категоріями жертв (діти, жінки, особи похилого віку та особи із інвалідністю) із відтворенням механізму реалізації протиправного умислу та встановленням послідовного алгоритму уникнення вторинної віктимізації.

Профілактична робота серед населення потребує формування відповідної організаційної інфраструктури для здійснення віктимологічних заходів. Найбільш доцільним може бути створення спеціалізованих організацій (державних, громадських або приватних), які повинні проводити віктимологічне «зондування» кримінологічної ситуації, здійснювати заходи віктимологічної профілактики в певному регіоні, серед певних груп населення або в певній сфері життєдіяльності. Однак, розуміючи сучасні реалії (скрутне фінансово-економічне становище в Україні), на початкових етапах можна запропонувати розподілити згадані функції серед уже існуючих соціальних інституцій. Досить ефективною в плані віктимологічної профілактики може стати активна позиція простих громадян: «добровільні помічники» правоохоронних органів у взаємодії з останніми можуть проводити розвідувальну, інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення певного району, кварталу, будинку, таким чином запобігаючи віктимо-небезпечним ситуаціям. У місцях найбільшої віктимогенності (ринки, вокзали, біржі, банки, інші фінансові установи) функції профілактики доцільно покласти на адміністрацію, працівників цих організацій. Для запобігання небезпеці постраждати від шахрайської діяльності варто використовувати також засоби контролю. Наприклад, для запобігання шахрайству з нерухомістю необхідно впроваджувати нагляд за дотриманням законодавства працівниками органів реєстрації нерухомості, громадянами, які звертаються до цих органів;

забезпечувати конфіденційність інформації щодо володільців нерухомості, яка знаходиться в комунальних організаціях, державних органах, оскільки часто доступність такої інформації сприяє шахрайським проявам у цій сфері. Позитивним є досвід звернення громадян до послуг легальних спеціалізованих агенцій (ріелторських, консалтингових, страхових тощо), які, перевіряючи безпечність угод, що укладаються, запобігають потенційним шахрайствам [146].

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що до недиференційованих індивідуально-профілактичних засобів запобігання шахрайству необхідно віднести: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані зі здійсненням організаційно-управлінських функцій; 4) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 5) із урахуванням аналізу статистичних даних, які свідчать про те, що здебільшого шахрайства вчиняються особами із базовою та профільною середньою освітою, які працездатні, але не працюють та не навчаються, необхідним є сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених з місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватись та мати законний дохід; 6) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених з місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 7) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації.

Окрему увагу необхідно приділяти індивідуально-профілактичним засобам та заходам запобігання кримінальній поведінці специфічних суб'єктів шахрайства, зокрема – засуджених установ виконання покарань. У зв'язку із

цим необхідно зазначити, що до основних індивідуально-профілактичних засобів та заходів запобігання шахрайству в пенітенціарних установах необхідно віднести:

1) встановлення осіб зі стійкою кримінально протиправною поведінкою, визначення кола основних способів її реалізації (перегляд видів кримінальних правопорушень, за вчинення яких суб'єкт притягувався до кримінальної відповідальності); 2) посилений контроль за телефонними розмовами та Інтернет-листуванням осіб, засуджених за майнові суспільно небезпечні діяння; 3) проведення регулярного моніторингового контролю осіб, схильних до вчинення майнових кримінальних правопорушень, шляхом їх інтерв'ювання, проведення психокорекційних тренінгів, спрямованих на виявлення готовності до продовження кримінально протиправної діяльності, спрямованої на заволодіння чужим майном; 4) взаємодія та регулярне проведення профілактичних бесід із близьким оточуючим середовищем засуджених з метою встановлення ризиків вчинення шахрайств у співучасті із такими особами, а також утримання їх від таких діянь та за необхідності – мотивованого обмеження спілкування із засудженими; 5) здійснення посиленого контролю за безготівковими розрахунками засуджених за вчинення майнових кримінальних правопорушень.

До заходів віктимологічного запобігання шахрайству на загальносоціальному рівні необхідно віднести: 1) підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення шляхом запровадження спеціальних освітньо-виховних програм та тренінгів, спрямованих на зниження віктимності; 2) удосконалення фінансової системи та фінансової грамотності населення, розвиток умінь та навичок безпечного здійснення підприємницької діяльності; 3) сприяння розвитку інформаційних технологій та максимальний перехід на електронний документообіг, що знизить рівень шахрайств, в реалізацію умислу на вчинення яких входить підробка документів; 4) посилення довіри населення до правоохоронних органів з метою делатентнізації кримінальних правопорушень проти власності; 5)

сприяння розвитку приватних агентств, спрямованих на реалізацію запобіжної, антикримінальної діяльності в Україні.

Щодо спеціально-віктимологічних заходів запобігання шахрайству, необхідно виокремити такі: 1) регулярне оприлюднення правоохоронними органами основних форм шахрайства через засоби масової інформації, попередження населення щодо алгоритму реагування на спроби вчинення у їх відношенні таких протиправних дій; 2) сприяння медіативним процедурам, а також удосконалення процесу відшкодування завданої шкоди у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами шахрайств; 3) розробка механізму посиленого захисту особливо уразливих категорій населення: жінок, неповнолітніх осіб, осіб похилого віку та тих, що мають інвалідність, зокрема – шляхом підвищення якості надання соціальних послуг та підвищення рівня матеріального забезпечення (підвищення пільг та субсидій, пенсійного забезпечення, соціальних виплат тощо), що сприятиме утриманню їх від потрапляння у шахрайські схеми; 4) інтеграція програм, спрямованих на утримання жертв шахрайства від вторинної віктимізації.

Індивідуальна віктимологічна робота із запобігання первинній та вторинній віктимізації населення в частині вчинення шахрайських дій включає в себе: 1) виявлення, облік та профілактику латентних та рецидивних жертв шахрайств; 2) налагодження процедури юридичного супроводу жертв шахрайств, зокрема – надання безоплатної правової допомоги на всіх етапах кримінального провадження, а також з питань, пов'язаних із відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням майнової шкоди; 3) створення механізму витіснення індивідуальних віктимних настанов жертв шахрайських дій; 4) проведення індивідуальних профілактичних бесід із уразливими категоріями жертв (діти, жінки, особи похилого віку та особи із інвалідністю) із відтворенням механізму реалізації протиправного умислу та встановлення послідовного алгоритму уникнення вторинної віктимізації.

Висновки до розділу 3

1. До загальносоціальних заходів запобігання шахрайству в Україні можна віднести наступні: 1) соціально-економічні та правові заходи: стабілізація законодавства в сфері господарської діяльності із переглядом відповідної нормативно-правової бази, що сприятиме розвитку підприємництва в Україні та удосконалисть процедуру використання та перерозподілу бюджетних коштів та зниженню рівня монополізації промисловості; розширення сфери соціальних послуг для уразливих категорій населення (у т.ч. – шляхом удосконалення механізму загальнообов’язкового державного соціального страхування вразливих категорій населення); усунення ризиків іміджевих втрат держави, обумовлених зниженням рівня інвестиційної привабливості через нестабільну політичну ситуацію (у т.ч. – через введення правового режиму воєнного стану); удосконалення процедури здійснення економічних операцій та функціонування ринку праці в кризових умовах (пандемія гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2, воєнний стан тощо); боротьба з явищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; створення механізму ефективного застосування санкцій (адміністративних та кримінальних штрафів з метою поповнення державного бюджету; різного роду робіт, а також трудової діяльності під час відбування покарання у виді позбавлення волі – з метою використання безоплатної праці та економії державних коштів); удосконалення процедури сплати процесуальних витрат, присуджених до стягнення; розбудова житлово-комунальної інфраструктури для забезпечення тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб; подолання корупційних інтересів осіб, які надають гуманітарну та благодійну допомогу, а також тих, які є посередниками між волонтерськими організаціями та міжнародними донорами; націоналізація агентств нерухомості із закріпленням їх правового статусу та відповідальності на законодавчому рівні; 2) організаційно-управлінські заходи: сприяння розвитку

інформаційних платформ, спрямованих на спрощення роботи правоохоронних органів, у т.ч. – у виявленні потенційних криміногенних загроз із наступним їх урахуванням під час прогнозування рівня злочинності та створення кримінологічних стратегій (по типу системи RICAS); 3) культурно-виховні та освітні заходи: сприяння розвитку дистанційного навчання шляхом удосконалення комунікативного простору, у т.ч. – первинних та постійних комунікацій між вчителем та батьками з метою здійснення контролю за якістю освіти та результативністю освітнього процесу; сприяння розвитку інтерактивних освітніх платформ; віддання переваги синхронному режиму дистанційного навчання; залучення здобувачів всіх рівнів (починаючи з базового) освіти до створення власних ініціатив, які можуть бути інтегровані у різні сфери діяльності (по типу проєкту «Шкільний громадський бюджет»); розробка спеціальних програм, спрямованих на спрощення процесу доступу до освіти соціально вразливих груп населення, у тому числі – шляхом популяризації професійно-технічної освіти, розширення переліку актуальних (із урахуванням попиту та сучасних тенденцій) спеціальностей; спрощення процедури перекваліфікації соціально вразливих осіб для набуття нових професій; 4) медичні заходи: сприяння розвитку принципу екстериторіальності, який передбачає надання громадянам можливості реалізовувати право на охорону здоров'я незалежно від місця реєстрації; розширення можливостей електронного сервісу державних послуг «Дія», а також електронної системи охорони здоров'я з метою спрощення доступу до медичних послуг.

2. До спеціально-кримінологічних заходів запобігання шахрайству в Україні можуть бути віднесені такі: 1) соціально-економічні: врегулювання порядку ліцензування будівництва об'єктів; врегулювання законодавства в частині інвестиційної діяльності. Зокрема Закону України від 18 вересня 1991 року № 1560–ХІІ «Про інвестиційну діяльність»; перегляд особливостей визнання банкрутства та подальших, пов'язаних із цим процедур, шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства від 18

жовтня 2018 року № 2597–VIII; удосконалення нормативно-правового забезпечення соціального захисту жінок; 2) правові: розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року; перегляд розміру штрафу, визначеного в ч. 2 ст. 190 КК України та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди; 3) організаційно-управлінські: реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо); запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо); удосконалення механізму розслідування шахрайств, які вчиняються особами без визначного місця проживання (котрі не мають документів, які підтверджують особистість) та апатридами, а також створення спеціальних баз даних осіб без визначного місця проживання та апатридів, які притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення майнових кримінальних правопорушень; перегляд процесуального механізму проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою уникнення випадків порушення процедури законності у діяльності органів досудового розслідування та втрати об'єктивності процесуальних рішень, винесених за фактом вчинення шахрайств. Зокрема, це стосується методики розслідування шахрайств, вчинених за попередньою змовою групою осіб або організованою групою; посилення взаємодії вітчизняних правоохоронних органів із міжнародними організаціями (позитивним прикладом можна вважати ухвалення Директиви

(ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами).

3. До недиференційованих індивідуально-профілактичних засобів запобігання шахрайству необхідно віднести: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані зі здійсненням організаційно-управлінських функцій; 3) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 4) із урахуванням аналізу статистичних даних, які свідчать про те, що здебільшого шахрайства вчиняються особами із базовою та профільною середньою освітою, які працездатні, але не працюють та не навчаються, необхідним є сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених з місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватись та мати законний дохід; 5) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених з місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 6) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації.

Окрему увагу необхідно приділяти індивідуально-профілактичним засобам та заходам запобігання кримінальній поведінці специфічних суб'єктів шахрайства, зокрема – засуджених установ виконання покарань. У зв'язку із цим необхідно зазначити, що до основних індивідуально-профілактичних засобів та заходів запобігання шахрайству в пенітенціарних установах необхідно віднести:

1) встановлення осіб зі стійкою кримінально протиправною поведінкою, визначення кола основних способів її реалізації (перегляд видів кримінальних

правопорушень, за вчинення яких суб'єкт притягувався до кримінальної відповідальності); 2) посилений контроль за телефонними розмовами та Інтернет-листуванням осіб, засуджених за майнові суспільно небезпечні діяння; 3) проведення регулярного моніторингового контролю осіб, схильних до вчинення майнових кримінальних правопорушень, шляхом їх інтерв'ювання, проведення психокорекційних тренінгів, спрямованих на виявлення готовності до продовження кримінально протиправної діяльності, спрямованої на заволодіння чужим майном; 4) взаємодія та регулярне проведення профілактичних бесід із близьким оточуючим середовищем засуджених з метою встановлення ризиків вчинення шахрайств у співчасті із такими особами, а також утримання їх від таких діянь та за необхідності – мотивованого обмеження спілкування із засудженими; 5) здійснення посиленого контролю за безготівковими розрахунками засуджених за вчинення майнових кримінальних правопорушень.

До заходів віктимологічного запобігання шахрайству на загальносоціальному рівні необхідно віднести: 1) підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення шляхом запровадження спеціальних освітньо-виховних програм та тренінгів, спрямованих на зниження віктимності; 2) удосконалення фінансової системи та фінансової грамотності населення, розвиток умінь та навичок безпечного здійснення підприємницької діяльності; 3) сприяння розвитку інформаційних технологій та максимальний перехід на електронний документообіг, що знизить рівень шахрайств, в реалізацію умислу на вчинення яких входить підробка документів; 4) посилення довіри населення до правоохоронних органів з метою делатентнізації кримінальних правопорушень проти власності; 5) сприяння розвитку приватних агентств, спрямованих на реалізацію запобіжної, антикримінальної діяльності в Україні.

Щодо спеціально-віктимологічних заходів запобігання шахрайству, необхідно виокремити такі: 1) регулярне оприлюднення правоохоронними органами основних форм шахрайства через засоби масової інформації,

попередження населення щодо алгоритму реагування на спроби вчинення у їх відношенні таких протиправних дій; 2) сприяння медіативним процедурам, а також удосконалення процесу відшкодування завданої шкоди у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами шахрайств; 3) розробка механізму посиленого захисту особливо уразливих категорій населення: жінок, неповнолітніх осіб, осіб похилого віку та тих, що мають інвалідність, зокрема – шляхом підвищення якості надання соціальних послуг та підвищення рівня матеріального забезпечення (підвищення пільг та субсидій, пенсійного забезпечення, соціальних виплат тощо), що сприятиме утриманню їх від потрапляння у шахрайські схеми; 4) інтеграція програм, спрямованих на утримання жертв шахрайства від вторинної віктимізації.

Індивідуальна віктимологічна робота із запобігання первинній та вторинній віктимізації населення в частині вчинення шахрайських дій включає в себе: 1) виявлення, облік та профілактику латентних та рецидивних жертв шахрайств; 2) налагодження процедури юридичного супроводу жертв шахрайств, зокрема – надання безоплатної правової допомоги на всіх етапах кримінального провадження, а також з питань, пов'язаних із відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням майнової шкоди; 3) створення механізму витіснення індивідуальних віктимних настанов жертв шахрайських дій; 4) проведення індивідуальних профілактичних бесід із уразливими категоріями жертв (діти, жінки, особи похилого віку та особи із інвалідністю) із відтворенням механізму реалізації протиправного умислу та встановлення послідовного алгоритму уникнення вторинної віктимізації.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дисертаційного дослідження вирішено наукове завдання, яке полягало комплексному кримінологічному дослідженні шахрайства, як негативного соціального явища, наданні детальної кримінологічної характеристики шахрайства та розробленні на цій основі системи заходів та засобів запобігання шахрайству в Україні. Проведене дослідження дає підстави для наступних найбільш важливих висновків.

1. Всі наявні дослідження у сфері запобігання шахрайству у галузі кримінального права та кримінології поділяються на декілька видів. У галузі кримінального права: а) присвячені безпосередньо кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин (кримінальні правопорушення проти власності, у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності тощо), в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі кримінології усі дослідження можливо поділити на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінологічній характеристиці та запобіганню шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобіганню груп кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство (корислива злочинність, злочинність проти власності, у сфері економічних відносин, організована або професійна злочинність тощо).

Наукова розробка проблем запобігання шахрайству у незалежній Україні тривала разом з розвитком кримінально-правової та кримінологічної думки. Так, вчені робили висновки, які зараз сприймаються як рудиментарні через розвиток суспільного життя та юридичної науки: визнання предметом шахрайства лише рухомого майна; можливість звернення майна лише на свою користь; відмежування характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння та розміру шкоди; віку жертв шахрайства та їхнього соціального статусу;

доповнення ст. 190 КК України кваліфікуючою ознакою, яка б передбачала відповідальність за набуття права на чуже нерухоме майно; можливість визнання шахрайства однією з форм злочинної діяльності тощо. З огляду на сучасний стан вчинення шахрайств в Україні, перспективу реформування кримінального законодавства, нині потребують комплексного пізнання проблеми запобігання шахрайства.

2. Загальний об'єкт кримінального правопорушення – це усі суспільні відносини, що знаходяться під охороною законодавства про кримінальну відповідальність. Його ознаки корелюють з об'єктами кримінально-правової охорони, визначеними у ч. 1 ст. 1 КК України.

Під час визначення родового та безпосереднього об'єкта складу шахрайства доцільним є використання економіко-правового підходу, що поєднує юридичні та економічні ознаки самого поняття «власність». За ознакою видового об'єкта складу кримінального правопорушення шахрайство охарактеризовано як інтелектуальний вид корисливих кримінальних правопорушень, пов'язаних з оберненням чужого майна (права на нього) на свою користь чи користь інших осіб. Безпосереднім об'єктом шахрайства є гарантоване законодавством України право власності, зміст якого полягає у правових відносинах з володіння, користування та розпорядження майном, що є сталими та захищеними законом. Об'єктивна сторона основного складу шахрайства передбачає два способи вчинення: обман та зловживання довірою. Такі ознаки шахрайства, як заволодіння чужим майном або придбання права на таке майно, характеризують як об'єктивну сторону складу цього правопорушення, так і об'єкт та суб'єктивну сторону.

Необхідним є внесення змін до ч. 2 ст. 22 КК України у частині встановлення 14 річного віку настання кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства шляхом використання електронно-обчислювальної техніки

Суб'єктивна сторона складу шахрайства передбачає вину у формі прямого умислу. Під час вчинення шахрайства особа усвідомлює суспільно

небезпечний характер обману або зловживання довірою (фактичну сторону вчиненого, об'єктивні елементи вчиненого правопорушення, статус майна або права на майно, спосіб вчинення шахрайства та стан ошуканої особи тощо), передбачає те, що завдяки своїм діям вона заволодіє чужим майном або придбає право на майно (саме те, що майно або право на нього, яке їй не належить, опиниться у її розпорядженні, що буде спричинена реальна шкода потерпілому тощо) і бажає заволодіти чужим майном або придбати право на майно.

3. У законодавстві зарубіжних країн шахрайство пов'язується з такими наскрізними ознаками, як уведення в оману (обман, брехня, обіцянка, дана без будь-якого наміру її виконання, просте замовчування, інші шахрайські заходи тощо) та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). В окремих країнах посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики (підпал або затоплення судна у Німеччини, чекові (вексельні) шахрайства у США, заповітні документи у Канаді, грошові перекази у Австралії, вчинення в умовах контракту в Індії, фішинг в Іспанії тощо). В окремих випадках шахрайство має місце лише тоді, коли незаконно вилучається майно громадянина держави (Австралія).

Окремі кваліфікуючі ознаки шахрайства є наскрізними для усіх норм кримінального законодавства як зарубіжних країн, так і України (співучасть, множинність вчинення шахрайств та інших майнових злочинів, суспільно небезпечних наслідків та способів вчинення шахрайств). Існують окремі, суто національні кваліфікуючі ознаки шахрайства, як-от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо (КК Іспанії).

Основним суб'єктом запобігання шахрайствам у зарубіжних країнах є правоохоронні органи. Активну участь у цьому процесі бере громадськість, яка залучається до запобіжної діяльності як завдяки впровадженню програм

запобігання кримінальним правопорушенням, так і на загальних засадах. Окрема увага зосереджується на програмах комунікації поліції з громадянами за допомогою месенджерів та мережі Інтернет у цілому. Перспективним напрямом запобігання злочинності, у тому числі запобігання шахрайствам, є подальше впровадження у нашій країні програми «Безпечна країна».

Сил та засобів Національної поліції достатньо для запобігання шахрайству. Однак в умовах війни РФ проти України зазначений державний орган потребує посиленого забезпечення кадровими, фінансовими, матеріальними тощо ресурсами. Сучасними трендами зарубіжної практики запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі шахрайствам є: діджиталізація правоохоронної діяльності; активна співпраця правоохоронних органів з громадянами та об'єднаннями громадян; використання високих технологій у процесі моделювання запобігання кримінальним правопорушенням; впровадження кримінологічних проєктів убезпечення суспільства.

4. За кількістю вчинених (zareєстрованих) шахрайств усі регіони України розподіляються на чотири категорії: 1) регіони з високим рівнем вчинення шахрайств (більше 2000 на рік – м. Київ, Дніпропетровська та Харківські області); 2) регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств (від 1000 до 1999 на рік – Донецька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська та Черкаська області); 3) регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств (від 500 до 999 на рік – Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Черкаська, Чернівецька області); 4) регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств (від 1 до 499 на рік – Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська області).

Найбільша кількість шахрайств вчиняється у м. Київ. У містах обласного значення вчинено 37% шахрайств у звичайних містах – 33%. У селах та селищах вчинено відносно невелику кількість шахрайств – 7%. Однак,

відносно масовими стали шахрайства у населених пунктах, що розташовані в зоні бойових дій (27%).

Конструкція шахрайства передбачає те, що кримінальний правопорушник тісно взаємодіє із потерпілим. У зв'язку із цим наскрізним детермінантом шахрайства є віктимологічні фактори, які можуть відноситись як до причин, так і до умов вчинення шахрайств. Причини шахрайства поділяється на декілька груп факторів, серед яких найбільш суттєвими є економічні, соціально-демографічні та культурні. Умовами вчинення шахрайств є недосконалість чинного законодавства, неефективність роботи правоохоронних органів, психологічна особливість шахрая, віктимність особи щодо якої вчиняють шахрайство.

5. Типовий шахрай – це працездатний (95%) громадянин України (98,5%) у віці від 24 до 45 років (66%), який має повну загальну середню, базову або професійно-технічну освіту (80%), не працює і не навчається (70%), характеризується задовільно за місцем мешкання або роботи (67%), має середньостатистичні показники вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин, що раніше вчиняв кримінальні правопорушення (38%).

У 72% випадків шахрайство вчиняють чоловіки. У 28% випадків його вчиняють жінки. Найбільш активною віковою групою осіб, що вчиняють шахрайства є особи у віці від 24 до 45 років. Особи зазначеної вікової групи вчинили 66% шахрайств. Найбільша частка шахраїв (58%) має повну загальну середню та базову освіту. Другою за чисельністю групою шахраїв є особи з професійно-технічною освітою – 22%, третьою – особи з вищою освітою (16%). І найменш чисельну групу складають шахраї з початковою загальною освітою або взагалі без освіти (4%). 70 % осіб, що вчиняють шахрайство, це працездатні особи, які не працюють і не навчаються. 14% – робітники, 9% шахраїв – це безробітні особи, 3% – це учні та школярі. Приблизно 2% – це працівники державного сектору, представники влади та службовці. У 54% випадків шахраї вчиняють кримінальні правопорушення у тому ж самому

населеному пункті, де проживають. 26% шахраїв – у межах області, в якій вони мешкають, 16% – за межами області проживання.

23% шахрайств вчиняється групою осіб. Груповий характер шахрайства є властивим для кримінальних правопорушень, що вчиняються в умовах вулиці, громадських місцях, шляхом продажу товарів послуг, що вчиняються у мережі інтернет, у сфері будівництва та відчуження нерухомості. Шахраї схильні визнавати свою вину повністю (46%), або частково (17%).

6. Найчастіше від шахрайських дій страждають чоловіки (процент жінок складає близько 38,9 % від загальної кількості потерпілих). Здебільшого жертви є повнолітніми особами (кількість неповнолітніх складає 0,53 %).

Віктимізація жертв шахрайства відбувається через маніпулятивні дії з боку кримінального правопорушника. До способів кримінального маніпулювання свідомістю жертви шахрайських дій можна віднести: 1) використання службового або іншого особливого становища для приховування справжнього мотиву свого діяння та створення у жертви ілюзії правомірності дій (наприклад, під час здійснення шахрайських дій нотаріусами, службовими особами підприємств, установ та організацій тощо); 2) створення фіктивних доказів правомірності своїх дій (залучення до реалізації кримінально протиправного умислу значної кількості фігурантів, пролонгація тривалості кримінального правопорушення у часі та просторі тощо. Наочним прикладом є так звані «фінансові піраміди»); 3) використання «тригерних» зон особи (наприклад, телефонні шахрайства із повідомленнями про потрапляння у несприятливі ситуації найближчих родичів жертви); 4) використання психофізіологічних особливостей жертви (неповнолітній та похилий вік, особливості інтелектуального розвитку тощо); 5) маніпуляції із застосуванням технік гіпнозу.

Часто віктимність жертв зумовлена об'єктивними факторами, які зміщують пріоритети та, відповідно, окремі ціннісні орієнтири. Ускладнюють ситуацію обмежені просторові та часові чинники, в які особа має прийняти відповідні рішення, які можуть бути використані шахраями на свою користь.

Це надає можливість виокремити у специфічну підкатегорію віктимізації жертв шахрайства стресовий фактор, який знижує здатність до аналітики та призводить до розвитку схильності до довірливості. Умовно це можна назвати стресовою віктимізацією.

В контексті кримінальних правопорушень проти власності доцільно говорити про формування пасивного типу жертви. Такий тип може характеризуватись низкою особливостей, серед яких:

первинні фактори: 1) відсутність базових уявлень про кримінально безпечну поведінку (зокрема, неналежний захист свого майна від сторонніх осіб, нівелювання охоронними засобами тощо); 2) демонстраційна поведінка, яка відтворюється через позиціонування себе як матеріально забезпеченої особи; 3) надмірна довірливість та відсутність навичок до критичного аналізу наявної події (що притаманно саме жертвам шахрайських дій); 4) відсутність у особи комунікативних навичок або невміння користуватись наявними, що призводить до хибного уявлення кримінального правопорушника про потенційну можливість вчинення відносно неї протиправного діяння;

вторинні фактори: 1) наявність різного роду залежностей (алкогольна, наркотична, ігрова тощо), що знижує здатність особи до адекватного сприйняття ситуації та визначення алгоритму, необхідного для утримання від потрапляння у ситуацію з високим індексом віктимності; 2) неналежний рівень правової освіти; 3) відсутність довіри до правоохоронних органів; 4) психологічні та фізіологічні особливості, які заважають реагувати належним чином на протиправний вплив тощо.

Види взаємозв'язку жертви та суб'єкта шахрайських дій можна диференціювати таким чином: 1) спонтанний – жертва та суб'єкт не були знайомі до моменту перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства (наприклад, телефонні шахрайства); 2) системний – жертва та суб'єкт мали контакт до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства або пов'язані службовими, особистими та іншими взаємовідносинами (наприклад, шахрайство вчинене службовою

особою або родичем жертви); 3) епізодичний – жертва та суб'єкт не були знайомі до перших дій, спрямованих на реалізацію умислу на вчинення шахрайства, але суспільно небезпечне діяння має багатоепізодний/тривалий характер та вчинюється відносно однієї конкретної жертви.

7. Загальносоціальними заходами запобігання шахрайству в Україні є:

- 1) соціально-економічні та правові заходи: стабілізація законодавства в сфері господарської діяльності із переглядом відповідної нормативно-правової бази, що сприятиме розвитку підприємництва в Україні та удосконалив процедуру використання та перерозподілу бюджетних коштів та зниженню рівня монополізації промисловості; розширення сфери соціальних послуг для уразливих категорій населення (у т.ч. – шляхом удосконалення механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування вразливих категорій населення); усунення ризиків іміджевих втрат держави, обумовлених зниженням рівня інвестиційної привабливості через нестабільну політичну ситуацію (у т.ч. – через введення правового режиму воєнного стану); удосконалення процедури здійснення економічних операцій та функціонування ринку праці в кризових умовах (пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, воєнний стан тощо); боротьба з явищем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; створення механізму ефективного застосування санкцій (адміністративних та кримінальних штрафів з метою поповнення державного бюджету; різного роду робіт, а також трудової діяльності під час відбування покарання у виді позбавлення волі – з метою використання безоплатної праці та економії державних коштів); удосконалення процедури сплати процесуальних витрат, присуджених до стягнення; розбудова житлово-комунальної інфраструктури для забезпечення тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб; подолання корупційних інтересів осіб, які надають гуманітарну та благодійну допомогу, а також тих, які є посередниками між волонтерськими організаціями та міжнародними донорами; націоналізація агентств нерухомості із закріпленням

їх правового статусу та відповідальності на законодавчому рівні; 2) організаційно-управлінські заходи: сприяння розвитку інформаційних платформ, спрямованих на спрощення роботи правоохоронних органів, у т.ч. – у виявленні потенційних криміногенних загроз із наступним їх урахуванням під час прогнозування рівня злочинності та створення кримінологічних стратегій (по типу системи RICAS); 3) культурно-виховні та освітні заходи: сприяння розвитку дистанційного навчання шляхом удосконалення комунікативного простору, у т.ч. – первинних та постійних комунікацій між вчителем та батьками з метою здійснення контролю за якістю освіти та результативністю освітнього процесу; сприяння розвитку інтерактивних освітніх платформ; віддання переваги синхронному режиму дистанційного навчання; залучення здобувачів всіх рівнів (починаючи з базового) освіти до створення власних ініціатив, які можуть бути інтегровані у різні сфери діяльності (по типу проєкту «Шкільний громадський бюджет»); розробка спеціальних програм, спрямованих на спрощення процесу доступу до освіти соціально вразливих груп населення, у тому числі – шляхом популяризації професійно-технічної освіти, розширення переліку актуальних (із урахуванням попиту та сучасних тенденцій) спеціальностей; спрощення процедури перекваліфікації соціально вразливих осіб для набуття нових професій; 4) медичні заходи: сприяння розвитку принципу екстериторіальності, який передбачає надання громадянам можливості реалізовувати право на охорону здоров'я незалежно від місця реєстрації; розширення можливостей електронного сервісу державних послуг «Дія», а також електронної системи охорони здоров'я з метою спрощення доступу до медичних послуг.

8. Спеціально-кримінологічними заходами запобігання шахрайству в Україні є: 1) соціально-економічні: врегулювання порядку ліцензування будівництва об'єктів; врегулювання законодавства в частині інвестиційної діяльності. Зокрема Закону України від 18 вересня 1991 року № 1560–XII «Про інвестиційну діяльність»; перегляд особливостей визнання банкрутства та

подальших, пов'язаних із цим процедур, шляхом внесення відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597–VIII; удосконалення нормативно-правового забезпечення соціального захисту жінок; 2) правові: розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року; перегляд розміру штрафу, визначеного в ч. 2 ст. 190 КК України та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди; 3) організаційно-управлінські: реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо); запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо); удосконалення механізму розслідування шахрайств, які вчиняються особами без визначного місця проживання (котрі не мають документів, які підтверджують особистість) та апатридами, а також створення спеціальних баз даних осіб без визначного місця проживання та апатридів, які притягувались до кримінальної відповідальності за вчинення майнових кримінальних правопорушень; перегляд процесуального механізму проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою уникнення випадків порушення процедури законності у діяльності органів досудового розслідування та втрати об'єктивності процесуальних рішень, винесених за фактом вчинення шахрайств. Зокрема, це стосується методики розслідування шахрайств, вчинених за попередньою змовою групою осіб або організованою групою; посилення взаємодії вітчизняних правоохоронних органів із

міжнародними організаціями (позитивним прикладом можна вважати ухвалення Директиви (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами).

9. Для запобігання шахрайству слід застосовувати такі недиференційовані індивідуально-профілактичні засоби: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані зі здійсненням організаційно-управлінських функцій; 3) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 4) із урахуванням аналізу статистичних даних, які свідчать про те, що здебільшого шахрайства вчиняються особами із базовою та профільною середньою освітою, які працездатні, але не працюють та не навчаються, необхідним є сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених з місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватись та мати законний дохід; 5) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених з місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 6) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації.

До заходів віктимологічного запобігання шахрайству на загальносоціальному рівні необхідно віднести: 1) підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення шляхом запровадження спеціальних освітньо-виховних програм та тренінгів, спрямованих на зниження віктимності; 2) удосконалення фінансової системи та фінансової грамотності населення, розвиток умінь та навичок безпечного здійснення підприємницької діяльності; 3) сприяння розвитку інформаційних технологій

та максимальний перехід на електронний документообіг, що знизить рівень шахрайств, в реалізацію умислу на вчинення яких входить підrobка документів; 4) посилення довіри населення до правоохоронних органів з метою делатентнізації кримінальних правопорушень проти власності; 5) сприяння розвитку приватних агентств, спрямованих на реалізацію запобіжної, антикримінальної діяльності в Україні.

Щодо спеціально-віктимологічних заходів запобігання шахрайству, необхідно виокремити такі: 1) регулярне оприлюднення правоохоронними органами основних форм шахрайства через засоби масової інформації, попередження населення щодо алгоритму реагування на спроби вчинення у їх відношенні таких протиправних дій; 2) сприяння медіативним процедурам, а також удосконалення процесу відшкодування завданої шкоди у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами шахрайств; 3) розробка механізму посиленого захисту особливо уразливих категорій населення: жінок, неповнолітніх осіб, осіб похилого віку та тих, що мають інвалідність, зокрема – шляхом підвищення якості надання соціальних послуг та підвищення рівня матеріального забезпечення (підвищення пільг та субсидій, пенсійного забезпечення, соціальних виплат тощо), що сприятиме утриманню їх від потрапляння у шахрайські схеми; 4) інтеграція програм, спрямованих на утримання жертв шахрайства від вторинної віктимізації.

Індивідуальна віктимологічна робота із запобігання первинній та вторинній віктимізації населення в частині вчинення шахрайських дій включає в себе: 1) виявлення, облік та профілактику латентних та рецидивних жертв шахрайств; 2) налагодження процедури юридичного супроводу жертв шахрайств, зокрема – надання безоплатної правової допомоги на всіх етапах кримінального провадження, а також з питань, пов'язаних із відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням майнової шкоди; 3) створення механізму витіснення індивідуальних віктимних настанов жертв шахрайських дій; 4) проведення індивідуальних профілактичних бесід із уразливими категоріями жертв (діти, жінки, особи похилого віку та особи із інвалідністю)

із відтворенням механізму реалізації протиправного умислу та встановлення послідовного алгоритму уникнення вторинної віктимізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 18 U.S. Code § 1341. Frauds and swindles. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1341>
2. Becker G. S. Crime and Punishment: An Economic Approach. Essays in the Economics of Crime and Punishment. National Bureau of Economic Research, 1974. P. 1–54. URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3625/c3625.pdf>;
3. Criminal Code. Current to November 28, 2022. Last amended on November 17, 2022. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf>.
4. Enhus E., Ponsaers P., Verhage A. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика (переклад українською мовою Сизенко С.). URL: https://pravo.org.ua /img/.../14586534582015_community_oriented_policing_in_europe.pdf
5. Federal Criminal Code and Rules. URL: <https://store.legal.thomsonreuters.com/law-products/Statutes/Federal-Criminal-Code-and-Rules-2022-2-ed/p/106819857>
6. Fraud (Section 263, German Criminal Code). URL: <https://www.lewik.org/term/15791/fraud-section-263-german-criminal-code/>
7. Fraud Offences in Australia. URL: <https://www.australiannationalcharactercheck.com.au/Fraud-Offences-in-Australia.html>
8. How fraud works in Spain. URL: <https://www.pineradelolmo.com/how-fraud-works-in-spain/>
9. India criminal law fraud. Section 17. "Fraud" defined. URL: https://www.indiacode.nic.in/showdata?actid=AC_CEN_3_20_00035_187209_1523268996428&orderno=17
10. Italian Penal Code. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/italian-penal-code-0>
11. Organic Act 10/1995, dated 23rd November, on the Criminal Code. URL:

https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf

12. RICAS. URL: <https://ricas.org/uk/>

13. Robert T. Stafford Disaster Relief and Emergency Assistance Act, PL 100-707, signed into law November 23, 1988; amended the Disaster Relief Act of 1974, PL 93-288. URL: https://www.fema.gov/sites/default/files/documents/fema_stafford_act_2021_voll.pdf

14. Schelling T. C. Economic Analysis and Organized Crime. Task force report: Organized crime: Annotations and consultants' papers / The President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice, U. S. Washington, 1967. P. 114–126. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/148306NCJRS.pdf>;

15. Sesnowitz M. The Returns to Burglary. *Economic Inquiry*. 1972. Vol. 10, Iss. 4. P. 477–481. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1972.tb01571.x>

16. The crime of computer fraud under the Italian Penal Code. URL: <http://www.legalsl.com/en/computer-fraud-in-italy.htm>

17. UK Fraud Act 2006. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/fraud-act-2006>

18. USA: Source: Salem Press Encyclopedia (Murphy, Lisa Landis), 2022. URL: [https://usic.tas.edu.tw/eds?query=%22DNA%20analysis%22&ff\[\]=ContentProvider:Research%20Starters](https://usic.tas.edu.tw/eds?query=%22DNA%20analysis%22&ff[]=ContentProvider:Research%20Starters)

19. World Bank says Ukraine has tenfold increase in poverty due to war. URL.: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15/>

20. ΤΡΑΠΕΖΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΔΣΑ. <https://www.ministryofjustice.gr/wpcontent/uploads/2019/10/%CE%A0%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%9A%CF%8E%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%82.pdf>

21. Афанасенко С.І. Віктимологічна характеристика шахрайства. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2013. 20 с.
22. Афанасенко С.І. Віктимологічна характеристика шахрайства. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2013. 278 с.
23. Афанасенко С.І. Особливості механізму віктимної поведінки жертв шахрайств. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 3. 2014. С. 58–61
24. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
25. Бабенко А.М., Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.
26. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.и*. № 2, 2015. С. 70-75
27. Безпекове середовище. Проєкти цифрової трансформації МВС. Інформаційний буклет. Міністерство внутрішніх справ України. К.: Інфоресурс, 2022. 28 с.
28. Беспаль О.Л. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Інформація і право*. 2018. № 1. С. 159-163
29. Беліков К.А., Бесчастний В.М., Семенишин М.О., Вітвіцький С.С., Алфьоров С.М., Назимко Є.С. Кримінологічні засади запобігання вуличній злочинності: монографія. К.: ВД «Дакор», 2021. 218 с.

30. Бугера О. Сучасні кримінологічні стратегії запобігання злочинності з використанням мережі інтернет: зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №1. С. 146-149.

31. Бугера О.І. Інтернет-картографування кримінологічної інформації: стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Випуск 48. Том 2. С. 45-48.

32. Васильєв А. Суб'єктивна сторона злочину. Кримінологічний довідник; за наук. Ред. Д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О.М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О.М. та д-ра юрид. наук, професора Литвинова О.М.: довідкове видання. Харків: Діса плюс, 2013. С. 329-331

33. Васильчишин О., Титор В., Цар А. Імплементация зарубіжного досвіду щодо розслідування фінансових злочинів. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 2. С. 17-23.

34. Вирок Ровеньковського міського суду Луганської області від 14 листопада 2013 року (справа № 424/3332/13-к). URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/35206339>

35. Вирок № 88467044, 27.03.2020, Орджонікідзевський районний суд м. Харкова. <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/88467044/>

36. Вирок Вільногірського міського суду Дніпропетровської області 01 квітня 2021 року. ЄУН 174/151/21 н/п 1-кп/174/30/2021. URL: <http://vistilug.com.ua/news/5736-zatrimano-zhinku-yaka-v-severodonets-ku-rozbrizkala-gazovii-balonchik-v-oblichchya-kandidata-v-nardepi/>.

37. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 7 лютого 2023 року (справа №127/10134/17, провадження №1-кп/127/1013/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108818145>

38. Вирок Володимирецького районного суду від 03.08.2021 № 556/1422/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98769341>.

39. Вирок Гадяцького районного суду Полтавської області 26.11.2019 № 526/1665/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85989220>

40. Вирок Луцького міськрайонного суду міста Волині від 04.01.2023 року (справа № 161/18049/22, провадження № 1-кп/161/128/23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108260995> (дата звернення 08.01.2023)

41. Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 27.01.2022 № 242/4866/20. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/102815772/>

42. Відомості про кримінальні правопорушення, кримінальне провадження у яких здійснюється слідчими органів Національної поліції за підсумками роботи 01.01.2016 по 31.12.2022 року. *Документообіг Головного управління Національної поліції в Донецькій області.*

43. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : тези доповідей круглого столу (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О. М. Джужа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 4–7

44. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

45. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (м. Київ, 22 листоп. 2019 р.)* / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45-47.

46. Вплив війни на злочинність в Україні. URL.: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3536394-vpliv-vijni-na-zlocinnist-v-ukraini.html>.

47. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.

48. Гайдай, В. Я. Оперативно- розшукова характеристика шахраїв. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 85–90.
49. Гладкова, Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 101-108.
50. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
51. Голіна В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2006. № 3 (46). С. 206–214.
52. Грищук В.К. Кримінальне право України: загальна частина: навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Ін Юре, 2006. 586 с.
53. Грібов М.Л. Розслідування шахрайства: питання законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/474.pdf>
54. Дан А. В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2018. Вип. 47. С.141–154.
55. Даньшин И.Н. К вопросу о личности преступника. *Проблемы соц. законности*. Харьков: Вища шк., 1980. Вып. 6. С. 118.
56. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1. С. 152-159.
57. Державна служба статистики. Статистика. https://ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html
58. Джужа О.М., Горлач С.В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 15–21.

59. Джужа О.М., Матвійчук В.В. Становлення та розвиток оперативно-розшукової віктимології. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 4. С. 3-8.

60. Дикий О. В. Кримінологічні засади вивчення і попередження злочинів у сфері обороту житлової нерухомості в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. 20 с.

61. Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text

62. Дмитрієнко Ю. Природа маніпулювання українською правовою свідомістю за допомогою інформаційної системи. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Випуск 54. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка. 2011. С. 3-8.

63. Дорохіна Ю.А. Генеза дослідження власності у кримінальному праві. *Юридична наука*. 2014. №3. С. 48-56.

64. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.

65. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

66. Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP). URL: https://egap.in.ua/project/skilnii_gromadskii_byudzet

67. Ємельянов М. В. Об'єктивна та суб'єктивна сторона шахрайства. *Форум права*. 2012. № 3. С. 184-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_33 С. 188.

68. Ємельянов М.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Київ: Право, 2014. 176 с.

69. Женунтій В. І., Бабенко А. М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти,

запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 224 с.

70. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424с.

71. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року № 1186-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text>

72. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

73. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2232/>

74. Закон України від 15 липня 1999 року № 966-XIV «Про прожитковий мінімум». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>

75. Закон України від 19 червня 2022 року № 2312-IX «Про внесення змін до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2312-20#Text>

76. Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

77. Закон України від 3 листопада 2022 року № 2710-IX «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

78. Запорожець Р. А. Запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 кримінальне

право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 288 с.

79. Запорожець Р. А. Сучасний стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. №1. С. 144-147.

80. Звіт щодо наркоситуації в Україні за 2022 рік. URL: <https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/zvit-shhodo-narkotychnoyi-ta-alkogolnoyi-sytuacziyi-v-ukrayini-2022.pdf>.

81. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2008. 292 с.

82. Іващенко М.В. Економічне підґрунтя злочинності та суспільні витрати на покарання злочинців. URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Economic-Theory-and-Law-2022-3_106-123.pdf

83. Інструкція про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, затвердженої Наказ МВС України, Державного департаменту України з питань виконання покарань 04.11.2003 № 1303/203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-04#Text>

84. Кіберполіція викрила шахраїв, які видурили 3,5 млн грн на продажі масок та ліків. URL: https://zaxid.net/kiberpolitsiya_vikrila_shahrayiv_yaki_vidurili_35 mln_grn_na_prodzhi_masok_ta_likiv_n1501733

85. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917 – 1921 рр.): авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2003. 19 с.

86. Класичне і антропологічне спрямування кримінологічних теорій. URL: <http://um.co.ua/9/9-12/9-121057.html>;

87. Клименко О.А., Савченко А.В. Шахрайство у сфері надання туристичних послуг в Україні: кримінально-правова характеристика та запобігання: монографія. Київ: Вид. дім «АртЕк», 2018. 226 с.

88. Коваленко П. М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.

89. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

90. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія / за ред. В. В. Голіни. Х. : Право, 2017. 252 с.

91. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 21 с.

92. Кравчук С.Й. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб. *Нове українське право*. Вип. 4, 2021. С. 176-181.

93. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В.Баулін, В. І. Борисов, В.І.Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В.Я.Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

94. Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.

95. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В.Баулін, В. І. Борисов, В.І.Тютюгін та ін.; за ред. В.Я.Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.

96. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст (станом на 24.11.2021 року). URL: <chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fnewcriminalcode.org.ua%2Fupload%2Fmedia%2F2021%2F11%2F22%2Fkontrolnyj-tekst-proektu-kk-21-11-2021.pdf&cflen=2490583&chunk=true>.

97. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2003. 1196 с.

98. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
99. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 1: Загальна частина. Х. :Право. 2013. 1040 с.
100. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
101. Кримінально–виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
102. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.
103. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
104. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 513 с.
105. Кримінологія: підручник / за заг ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
106. Кримінологія: підручник / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
107. Кришевич О. В. Шахрайство: порівняльний аналіз кримінального законодавства України та міжнародного кримінального законодавства. *Юридичний вісник*. 2010. 2. С. 76-80.
108. Кришевич О.В. Міжнародний аспект кримінальної відповідальності за страхове шахрайство. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7243/1/%2B%20АКТУАЛЬНІ%20ПРОБЛЕМИ%20ДОСУДОВОГО_p391-393.pdf

109. Кузьменко С.С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості : дис. на здоб. наук. ст. к.ю.н. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2019. 249 с.

110. Кузьменко С.С. Стан розробленості проблеми боротьби із шахрайством у сфері будівництва об'єктів нерухомості. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 132-136.

111. Лапкін А.В. Злочинність як одна із загроз національній безпеці держави. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 205-210.

112. Лащук Н.Р. Шахрайство. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17. Кримінальне право. / Редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 1025-1028.

113. Левтеров Л.В. Кримінологічна характеристика осіб, підозрюваних у кіберзлочинах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 35. Том 2. С. 65

114. Лека Ю.В. Класифікація мотивів злочину: наукові підходи. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. Вип.9. С.53-57. URL:<https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/download/3850/4433/>

115. Лех Р.В. Профілактика віктимної поведінки особи, як жертви насильницьких злочинів: дис. канд. юрид. Наук: 12.00.08 / Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» міністерство освіти і науки України національний університет «Львівська політехніка», 2022. 198 с.

116. Лисодєд О. В. Кримінологічні проблеми шахрайства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 1999. 19 с.

117. Мадай К. Детермінанти корупційної злочинності та можливості протидії їй. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020*: Альманах наукових праць. Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С.234-240.

118. Малишев К.В., Хробуст О.О. Особливості правоохоронної діяльності в зарубіжних країнах. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70). № 5. С. 143-150.

119. Маслова Н.Г. Діяльність правоохоронних органів України у сфері запобігання кримінальному радикалізму. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_1/12.pdf

120. Медицький І.Б. Запобігання злочинності : Навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2008. 231 с.

121. Мельник М. Шахрайство. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка; упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Харків – Київ: Харк. нац. ун-т внутр. Справ; Нац. акад. внутр. справ, кримін. асоц. України, Золота Миля, 2017. С. 765-766

122. Мельниченко А.М. Досвід Великобританії щодо протидії організованій злочинності та можливості його використання в українських реаліях. *Актуальні проблеми правового забезпечення протидії злочинності*. Харків, 2020. С. 65-67

123. Методичні рекомендації щодо проведення моніторингового візиту національного превентивного механізму до установ виконання покарань та місць попереднього ув'язнення. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/metodichni-recomend-so-do-proved-monitoring-myu.pdf>

124. Микитчик А.В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київський національний університет внутрішніх справ України. Київ, 2008. 20 с.

125. Мігус І.П., Міненко М.В. Особливості виявлення та протидії шахрайству: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія Економічна. 2015. №1. С. 145-152.

126. Мірошниченко І. С. Використання зарубіжного досвіду соціально-правового захисту громадян похилого віку від злочинних посягань. *Часопис Київського університету права*. 2013. №2. С. 344-347.

127. Міхліченко В. Інвестиції в нерухомість: оптимальний механізм. URL: <http://zahist24.com.ua/wp-content/uploads/2014/12/logo1.png>

128. Мовчан Р.О. Ще раз про родовий об'єкт злочинів проти власності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3. С. 145-156.

129. Мотлях О.І., Маоярчук Н.В., Корнєєв Ю.В. та інші. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. К.: Центр учбової літератури, 2014. 688 с.

130. Мохаммед А М Байдусі. Кримінальна відповідальність за шахрайство за законодавством Єгипту, Йорданії, України (порівняльно-правовий аспект). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 20 с.

131. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2009. 168 с.

132. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С., Тіточка Т. І. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 208 с.

133. Населення України. Мінфін. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/2020/>.

134. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Юрид. думка, 2009. 1236 с.

135. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 2-е вид., перероб. І доп. К.: Дакор, 2008. 1428 с.

136. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / О.І. Мотлях, Н.В. Малярчук, Ю.В. Корнеєв. К.: «Центр учбової літератури», 2014. 688 с.

137. Особливості оформлення відносин із забудовником. URL: <https://lawyers.ua/uk/>

138. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/v-ofisi-genprokurora-obgovorili-pidgotovku-strategicnogo-planu-reformuvannya-organiv-pravoporyadku-yak-castini-sektoru-bezpeki-i-oboroni-ukrayini>

139. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

140. Пацера М.В., Стець В.Р. Наслідки впливу гаджетів на сучасну дитину. *Міжнародний журнал педіатрії, акушерства та гінекології*. Липень-вересень. 2021. Том 14. №1. С. 99.

141. Петровська С.А. Страхові шахрайства та боротьба з ними. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)*. Харків, 2019. С. 360-362.

142. Плужнік О. І. Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій) : навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2013. 336 с.

143. Пономарьова Т.І. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 368 с.

144. Попов К.Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2007. 20 с.

145. Попов К.Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2007. 214 с.

146. Попов К.Л. Напрями віктимологічної профілактики шахрайства. URL: http://lsej.org.ua/3_2015/46.pdf

147. Попов С. Зловживання довірою при шахрайстві. *Кримінальне право*. 2004. № 9. С. 21-25.

148. Порядок відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-п#n13>

149. Постанова ВС щодо розмежування крадіжки і шахрайства. URL: <https://court.gov.ua/press/news/770685>

150. Постанова КМУ від 30 травня 2018 р. № 427 «Деякі питання реалізації пілотного проекту із соціального захисту сімей з дітьми та підтримки розвитку відповідального батьківства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2018-п#Text>

151. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>

152. Приказюк Н. В. Зарубіжний досвід організації боротьби з шахрайством у страховій системі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Економіка. 2016. Вип. 2. С. 98-102.

153. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора України. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

154. Про затвердження Порядку запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій з цінними паперами на фондовій біржі», зареєстроване в Міністерстві юстиції України 5 вересня 2011 р. за № 1045/19783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1045-11#Text>

155. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>

156. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

157. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія: навч.-мет. посіб. / К. А. Бабенко, Н. Г. Діденко, М. В. Кондрашова та ін. К. : Грамота, 2015. 184 с.

158. Рішення ЄСПЛ «Вінтман проти України» (Заява № 28403/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a45#Text

159. Романенко Т. Способи вчинення шахрайств із використанням електронно-обчислювальної техніки як елемент їх криміналістичної характеристики. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020 № 3 (31), vol. 2. С. 144-148.

160. Романов С. Ю., Лактіонова Т. В. Щодо поняття віктимологічної профілактики злочинів у кримінології. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 148

161. Романюк І.М. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Львів, 2018. 238 с.

162. Самілик Г. М. Склад злочину і його наповнення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 3–4 (12–13) 2018. С. 159-164.

163. Самокиш І.В. Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи. Дисертація на здобуття

ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 227 с.

164. Смаглюк О.В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003. 20 с.

165. Смаглюк О.В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України, Київ. 2003. 179 с.

166. Смаглюк О.В., Павловська А.А. Досягнення віку кримінальної відповідальності як ознака неповнолітнього суб'єкта злочину. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №2. С. 181-186.

167. Старко О.Л. Кримінологічні ознаки особи неповнолітнього злочинця. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №5. С. 204.

168. Стратегія розвитку вищої освіти України на 2022-2032 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text>

169. Стрелюк Я.В. «Оперативно-розшукова протидія шахрайствам підрозділами карного розшуку ОВС України»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2015. 20 с.

170. Таран Т. Г. Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 20 с.

171. Таран Т.Г. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/6/tom_2/45.pdf

172. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навчальний посібник. Х.: УкрЮА, 1994. 76 с.

173. Трач С. С. Деякі аспекти оперативно-розшукової профілактики шахрайств у сфері кредитних операцій банків. *Актуальні питання виявлення, досудового розслідування та попередження корупційних правопорушень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 24 квіт. 2015 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 185–187.

174. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

175. Упровадження комплексу «Безпечна країна» дасть змогу побудувати багаторівневу систему управління безпекою України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/uprovadzennya-kompleksu-bezpesna-krayina-dast-zmogu-pobuduvati-bagatorivnevu-sistemu-upravlinnya-bezpekoju-ukrayini>.

176. Ухвала Верховного Суду у справі № 0912/1638/12 (провадження № 51-2735 км 18) від 23 серпня 2018 року. URL: https://zakononline.com.ua/cause/show/0912__1638__12.

177. Ухвала Дарницький районного суду м. Києва у справі № 753/6509/19 від 08.04.2019 (провадження № 1-ксс/753/2551/19). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81582715>

178. Фаріон Д.О. Фінансове забезпечення житлового будівництва в Україні. *Ефективна економіка*. 2010. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/images/top_plashka.jpg

179. Федорчук І.М. Вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, як обставина, що обтяжує покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. №3. С. 1-10.

180. Фінагеев В.О. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 166-175.

181. Фоменко М.В. Кримінально-правове значення мотиву: аналіз наукової думки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1. С. 43-49.

182. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.

183. Хамига Ю. Основні заходи протидії фінансовому шахрайству в Україні. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/39543/1/133-136%20Хамига.pdf>

184. Харченко К.А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини у виді залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. *ЛОГОС. ONLINE*. 2020. № 5 (January). URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.05.15.html>

185. Чайка І.М. До питання про суб'єкт складу шахрайства за КК України. *Права та обов'язки людини у сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 12-13 листопада 2021 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 105-110.

186. Чайка І.М. Зарубіжний досвід кримінально-правової заборони шахрайства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 225-233.

187. Чайка І.М. Кримінологічний моніторинг вчинення шахрайств на Півдні України. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 162-166.

188. Чайка І.М. Об'єктивна сторона основного складу шахрайства за КК України. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 165-169.

189. Чайка І.М. Ознаки суб'єктивної сторони шахрайства як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 219-223.

190. Чайка І.М. Окремі аспекти структури, динаміки та запобігання шахрайству в Одеській області (результати емпіричного дослідження). *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса, Україна, 8–9 жовтня 2021 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 66-69.

191. Чайка І.М. Про об'єкт шахрайства як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. №2. С. 74-80.

192. Чайка І.М. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у кримінологічній та кримінально-правовій науці України. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 214-222.

193. Чайка І.М. Стан реєстрації та наслідки розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Одеської області впродовж 2017-2021 років. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції)*, (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 236-239.

194. Чайка І.М. Стан, структура та динаміка вчинення шахрайств в Донецькій області (2017-2021 рр.). *Роль права та закону в громадянському суспільстві* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Харків, 18–19 лютого 2022 р., м. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2022. С. 81-87.

195. Чайка І.М. Сучасний стан вчинення шахрайств в Одеській області (аналітична презентація результатів емпіричного дослідження). *Наше право*. 2022. №1. С. 124-128.

196. Чайка Ю.А. Індивідуальна злочинна поведінка особи, яка вчиняє шахрайство як об'єкт наукових досліджень. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск, 2019. С. 133-136.

197. Чекмарьова І.М. Запобігання злочинності у прикордонних регіонах Півдня України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2017. 22 с.

198. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016. 20 с.

199. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

200. Чорний Р.Л. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2019. С. 89-103.

201. Шахраї вигадали нову схему з 1000 грн за вакцинацію. URL: <https://finclub.net/ua/news/shakhrai-vyhadaly-novu-skhemu-z-kovidnoiu-tysiacheiu.html>

202. Шевченко А.М. Зловживання та махінації на ринку фінансових послуг: методи боротьби, засоби протидії. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 7. С. 767-771.

203. Шульженко А.В. Мотив у складі кримінально-правової характеристики суб'єктивної сторони злочину. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляду на майбутнє (1994–2019рр.)*. Харків, 2019. С. 528-531.

204. Шуляк Ю.Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2011. 22 с.

205. Юнін О.С. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 3-2. С. 214-219.

206. Юридична енциклопедія. 5 том. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. 733 с.

207. Як уберегтися від мобільного шахрайства. URL: <https://minjust.gov.ua/m/yak-uberegtisya-vid-mobilnogo-shahraystva>

208. Якімова С.В., Веремчук Т.О. Власність як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні. С. 229-230. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/53840/2/2020_Iakimova_S_V-Vlasnist_yak_obiekt_229-230.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ:**

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Чайка І.М. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у кримінологічній та кримінально-правовій науці України. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 214-222.

2. Чайка І.М. Сучасний стан вчинення шахрайств в Одеській області (аналітична презентація результатів емпіричного дослідження). *Наше право*. 2022. №1. С. 124-128.

3. Чайка І.М. Кримінологічний моніторинг вчинення шахрайств на Півдні України. *Європейські перспективи*. 2022. № 2. С. 162-166.

4. Чайка І.М. Про об'єкт шахрайства як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. №2. С. 74-80.

5. Чайка І.М. Ознаки суб'єктивної сторони шахрайства як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 190 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 219-223.

6. Чайка І.М. Зарубіжний досвід кримінально-правової заборони шахрайства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 225-233.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Чайка І.М. Окремі аспекти структури, динаміки та запобігання шахрайству в Одеській області (результати емпіричного дослідження). *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції.

м. Одеса, Україна, 8–9 жовтня 2021 р. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 66-69.

2. Чайка І.М. До питання про суб'єкт складу шахрайства за КК України. *Права та обов'язки людини у сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 12-13 листопада 2021 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 105-110.

3. Чайка І.М. Стан, структура та динаміка вчинення шахрайств в Донецькій області (2017-2021 рр.). *Роль права та закону в громадянському суспільстві* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. м. Харків, 18–19 лютого 2022 р., м. Харків : ГО «Східноукраїнська наукова юридична організація», 2022. С. 81-87.

4. Чайка І.М. Стан реєстрації та наслідки розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 190 КК України, зареєстрованих на території Одеської області впродовж 2017-2021 років. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару* (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 236-239.

5. Чайка І.М. Об'єктивна сторона основного складу шахрайства за КК України. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 165-169.

Додаток Б
Таблиця

Кількість зареєстрованих шахрайств протягом 2013-2022 років

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Усього кримінальних правопорушень	563560	529139	565182	573575	495799	463309	418261	335497	297665	268708
Кримінальні правопорушення проти власності	334821	311342	362213							
Шахрайств	47142	41963	45904	45765	36108	31711	31432	25688	22490	31331
Питома вага кримінальних правопорушень проти власності серед усіх кримінальних правопорушень	59,4%	62,2%	72,4%							
Питома вага шахрайства серед усіх кримінальних правопорушень	8,4%	7,9%	8,1%	8%	7,3%	6,8%	7,5%	7,7%	7,6%	11,7%
Питома вага шахрайства серед усіх кримінальних правопорушень проти власності	14%	13,5%	12,7%							
середній коефіцієнт шахрайства у загальній структурі злочинності за досліджуваний період	8,1%									

Додаток В

Відомості про зареєстровані шахрайства

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2016 році

Автономна Республіка Крим	14
Вінницька область	1231
Волинська область	662
Дніпропетровська область	2529
Донецька область	2026
Житомирська область	1192
Закарпатська область	411
Запорізька область	4749
Івано-Франківська область	579
Київська область	1838
місто Київ	8263
Кіровоградська область	972
Луганська область	1405
Львівська область	3057
Миколаївська область	971
Одеська область	1873
Полтавська область	1903
Рівненська область	855
місто Севастополь	
Сумська область	729
Тернопільська область	535
Харківська область	4392
Херсонська область	1015
Хмельницька область	992
Черкаська область	1831
Чернігівська область	928
Чернівецька область	813
Усього	45765

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2017 році

Автономна Республіка Крим	8
Вінницька область	998
Волинська область	784
Дніпропетровська область	1894
Донецька область	1589
Житомирська область	974
Закарпатська область	902
Запорізька область	2037
Івано-Франківська область	474
Київська область	1042
місто Київ	6819
Кіровоградська область	797
Луганська область	1192
Львівська область	1755
Миколаївська область	1436
Одеська область	1932
Полтавська область	1917
Рівненська область	750
місто Севастополь	
Сумська область	784
Тернопільська область	636
Харківська область	2300
Херсонська область	1084
Хмельницька область	1038
Черкаська область	1633
Чернігівська область	630
Чернівецька область	703
Усього	36108

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2018 році

Автономна Республіка Крим	19
Вінницька область	745
Волинська область	655
Дніпропетровська область	2723
Донецька область	1172
Житомирська область	760
Закарпатська область	582
Запорізька область	1665
Івано-Франківська область	353
Київська область	1019
місто Київ	5050
Кіровоградська область	741
Луганська область	930
Львівська область	1267
Миколаївська область	1661
Одеська область	1310
Полтавська область	1919
Рівненська область	813
місто Севастополь	
Сумська область	750
Тернопільська область	668
Харківська область	2633
Херсонська область	773
Хмельницька область	724
Черкаська область	1105
Чернігівська область	964
Чернівецька область	710
Усього	31711

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2019 році

Автономна Республіка Крим	10
Вінницька область	934
Волинська область	951
Дніпропетровська область	2934
Донецька область	1302
Житомирська область	632
Закарпатська область	801
Запорізька область	1619
Івано-Франківська область	424
Київська область	849
місто Київ	4887
Кіровоградська область	861
Луганська область	912
Львівська область	1568
Миколаївська область	1749
Одеська область	1347
Полтавська область	1486
Рівненська область	776
місто Севастополь	
Сумська область	762
Тернопільська область	398
Харківська область	2482
Херсонська область	731
Хмельницька область	556
Черкаська область	922
Чернігівська область	987
Чернівецька область	552
Усього	31432

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2020 році

Автономна Республіка Крим	29
Вінницька область	848
Волинська область	700
Дніпропетровська область	2204
Донецька область	1270
Житомирська область	589
Закарпатська область	268
Запорізька область	1547
Івано-Франківська область	276
Київська область	1086
місто Київ	2776
Кіровоградська область	769
Луганська область	1010
Львівська область	1591
Миколаївська область	1583
Одеська область	1294
Полтавська область	1131
Рівненська область	779
місто Севастополь	
Сумська область	825
Тернопільська область	502
Харківська область	1980
Херсонська область	668
Хмельницька область	345
Черкаська область	788
Чернігівська область	483
Чернівецька область	347
Усього	25688

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2021 році

Автономна Республіка Крим	6
Вінницька область	655
Волинська область	930
Дніпропетровська область	2036
Донецька область	976
Житомирська область	417
Закарпатська область	584
Запорізька область	935
Івано-Франківська область	361
Київська область	1142
місто Київ	3479
Кіровоградська область	823
Луганська область	677
Львівська область	1167
Миколаївська область	1080
Одеська область	999
Полтавська область	838
Рівненська область	420
місто Севастополь	
Сумська область	551
Тернопільська область	431
Харківська область	1930
Херсонська область	442
Хмельницька область	304
Черкаська область	525
Чернігівська область	468
Чернівецька область	314
Усього	22490

Відомості про зареєстровані шахрайства у 2022 році

Автономна Республіка Крим	5
Вінницька область	1359
Волинська область	1088
Дніпропетровська область	2000
Донецька область	448
Житомирська область	718
Закарпатська область	919
Запорізька область	1445
Івано-Франківська область	651
Київська область	1292
місто Київ	5002
Кіровоградська область	1379
Луганська область	191
Львівська область	1346
Миколаївська область	1251
Одеська область	2149
Полтавська область	2035
Рівненська область	835
місто Севастополь	
Сумська область	763
Тернопільська область	506
Харківська область	1412
Херсонська область	696
Хмельницька область	612
Черкаська область	1333
Чернігівська область	1024
Чернівецька область	611
Усього	31331

**Додаткові характеристик вчинення шахрайств
(за результатами аналізу офіційної статистичної звітності)**

		2013	2014	2015	
ч.3 ст.190 КК України		3344	2760	3656	
пов'язаних із заволодінням нерухомістю		1335	1042	1142	
Шахрайства вчинені					
Особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення	Групою осіб	У стані алкогольного сп'яніння	Неповнолітніми або за їх участю	Відносно неповнолітн іх	В громадських місцях
2013 рік					
3106	587	488	265		
2014 рік					
2800	828	294	186		
2015					
2490	752	154	172		
2016					

3082	1283	148	276	277	2331
2017					
3064	1516	152	215	171	1343
2018					
2917	995	118	133	141	1416
2019					
2533	798	96	82	97	1408
2020					
2523	1170	84	153	81	1218
2021					
2409	1079	58	125	79	1043
2022					
1849	678	27	121	106	647

Додаток Є

Віковий, освітній склад та громадянство осіб, які вчинили шахрайство

Кількість осіб, яких повідомлено про підозру	Кількість осіб, стосовно яких кримінальні провадження закрито за реабілітуючих підстав	Виявлено осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	у т.ч. до яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою	характеристика виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (з графи 3)																			
				за віком на час вчинення кримінального правопорушення									жінки	за освітою на час вчинення кримінального правопорушення				громадянство на час вчинення кримінального правопорушення					
				до 14 років	14-15 років	16-17 років	18-28 років	29-39 років	40-54 років	55-59 років	60 років і більше	повна вища і базова вища		професійно-технічна	повна загальна середня та базова	початкова загальна та без освіти	громадяни України	іноземні громадяни	у т.ч.		особи без громадянства	незаконні мігранти	біженці
																			громадяни СНД	інші			
2016 рік																							
3 427	4	3 010	209	4	13	112	1 348	1 033	413	55	32	609	377	800	1 736	97	2 999	9	8	2	0	1	
2017 рік																							
4 760	0	3 775	198	2	10	93	1 478	1 379	580	124	109	1 021	615	836	2 204	120	3 742	27	19	6	0	0	
2018 рік																							
4470	9	3 654	156	2	13	76	1 190	1 451	701	107	114	1 007	599	858	2 106	91	3 625	23	19	6	1	0	
2019 рік																							
4273	1	3 783	163	0	11	54	1 130	1 568	825	94	101	1 105	599	919	2 189	76	3 754	25	20	4	1	0	
2020 рік																							

3981	0	3 561	131	6	9	37	1 027	1 453	783	113	133	1 151	428	833	2 199	55	46	3 519	39	3	0	1
2021 pik																						
3734	1	3 287	146	3	9	45	901	1 405	746	85	93	912	430	557	2 234	40	26	3 249	32	6	2	0
2022 pik																						
2 833	0	2 346	143	0	10	38	708	936	501	68	85	644	313	412	1 586	23	12	2 336	8	2	0	0

Відомості про зайнятість осіб, які вчинили шахрайство

учні та студенти навчальних закладів				працездатні, які не працюють і не навчаються	безробітні	депутати			державні службовці					посадові особи місцевого самоврядування				
Усього	з них:					Верховної Ради України та АР Крим	обласних рад	сільських, селищних, міських, районних рад	Усього	з них:				Усього	з них:			
	середніх навчальних закладів	професійно-технічних закладів	вищих навчальних закладів							1-2 категорій	3 категорій	4 категорій	5-7 категорій		1-2 категорій	3 категорій	4 категорій	5-7 категорій
2016 рік																		
153	45	73	35	2 186	285	0	0	1	9	0	0	1	8	3	0	0	1	2
3775 2017 рік																		
115	36	51	28	2 619	333	0	0	1	9	1	6	1	1	3	0	0	1	2
2018 рік																		
95	30	42	23	2 623	238	0	0	2	7	0	3	3	1	3	0	0	0	3
2019 рік																		
75	23	38	14	2 713	254	0	0	2	2	0	0	1	1	2	0	0	1	1
2020 рік																		
60	21	19	16	2 637	201	0	0	3	3	0	1	1	1	0	0	0	0	0

2021 рік																		
62	22	23	9	2 483	154	0	0	0	5	0	2	3	0	0	0	0	0	0
2022 рік																		
47	16	8	16	1 872	89	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0

Відомості про осіб, які вчинили шахрайство в групі, в стані сп'яніння, та повторно

характеристика виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення								
у складі групи					у стані сп'яніння		раніше вчинявшими злочини	у тому числі які (з яких):
усього	у т.ч. у складі організованої групи або злочинної організації	з них	за участю неповнолітніх (змішаної групи)	тільки неповнолітніми	алкогольного	наркотичного або токсичного або психотропного		судимість не знята і не погашена
		з міжрегіональними зв'язками						
2016 рік								
185	9	0	8	4	163	0	1 256	875
2017 рік								
287	21	2	19	1	151	0	1 392	938
2018 рік								
193	14	8	16	2	117	1	1 327	914
2019 рік								
163	15	0	6	0	105	2	1 423	995
2020 рік								
179	43	10	4	2	73	0	1 197	831
2021 рік								
207	55	1	6	6	59	1	1 185	839
2022 рік								
158	33	9	13	3	36	0	708	496

Додаток Ж

**Узагальнені результати
вивчення кримінальних справ,
порушених за фактами вчинення шахрайства у 2015-2022 рр.
(усього – 2197 справ)**

Розділ №1. Відомості про кримінальні правопорушення	Кількість	Частка %
Класифікація вчинених шахрайств:		
Кримінальний проступок	814	37
Нетяжкий злочин	726	33
Тяжкий злочин	396	18
Особливо тяжкий злочин	261	12
Вид населеного пункту:		
м. Київ	506	23
Місто обласного значення	813	37
Місто	723	33
Село, селище	155	7
Населений пункт, що розташований в зоні бойових дій	594	27
Час вчинення шахрайств:		
00.00-02.00	198	9
02.00-04.00	153	7
04.00-06.00	133	6
06.00-08.00	86	4
08.00-10.00	90	4
10.00-12.00	87	4
12.00-14.00	221	10
14.00-16.00	262	12
16.00-18.00	222	10
18.00-20.00	245	11
20.00-22.00	196	9
22.00-00.00	219	10
Місяць вчинення злочину:		
Січень	218	10
Лютий	90	4
Березень	111	5
Квітень	65	3
Травень	287	13
Червень	305	14
Липень	289	13
Серпень	324	15
Вересень	94	4
Жовтень	86	4
Листопад	92	4
Грудень	264	12
День вчинення кримінального правопорушення:		
Робочий	871	40

Передвихідний	317	14
Вихідний	565	26
Передсвятковий	181	8
Святковий	266	12
Груповий характер кримінального правопорушення:		
Кримінальне правопорушення вчинено однією особою	1694	77
Кримінальне правопорушення вчинено групою осіб	503	23
Шкода, завдана кримінальним правопорушенням:		
Матеріальна	2197	100
Моральна	269	12
Свідки вчиненого кримінального правопорушення:		
Були	305	14
Не були	1892	86

Розділ №2. Особа шахрая

Стать:		
Чоловіча	1709	78
Жіноча	488	22
Вік на момент вчинення кримінального правопорушення:		
14-15 років		0
16-17 років	17	0,5
18-28 років	794	36
29-39 років	904	41
40-54 років	457	21
55-59 років	13	0,5
60 років і більше	12	1
Освіта:		
Неповна середня	63	3
Середня	1081	49
Професійно-технічна	459	21
Повна вища	223	10
Базова вища	171	8
Навчається у школі	71	3
Навчається в професійно-технічному закладі	132	6
Сімейний стан:		
Одружений/заміжня	934	43
Неодружений/незаміжня	1263	57
Трудова діяльність:		
Робітник	217	10
Службовець	47	2
Учень, студент	569	26
Працездатні, які не працюють і не навчаються	1190	54
Безробітний	177	8
Місце проживання:		
Населений пункт, в якому проживає	1181	54
За містом, у межах області	579	26
За межами області	349	16
Без постійного місця проживання	91	4

Наявність неповнолітніх дітей:		
Відсутні	1029	47
Має одну дитину	555	25
Має двох дітей	3011	14
Має більше ніж двох дітей	137	6
Немає відомостей	177	8
Матеріальне становище:		
Заробіток винного	589	27
Тільки заробіток членів родини	700	32
Заробіток винного і членів родини	777	35
Немає відомостей	135	6
Характеристика за місцем проживання:		
Задовільна	1467	67
Незадовільна	357	16
Невизначена	243	11
Відсутня	130	6
Вживання алкогольних напоїв:		
Систематичне	236	11
Часте	795	36
Рідкісне	685	31
Не вживає	279	13
Немає відомостей	202	10
Вживання наркотиків:		
Систематичне	173	8
Часте	245	11
Рідкісне	151	7
Не вживає	1395	63
Немає відомостей	233	11
Наявність судимості		
Ні	1427	65
Так, за вчинення аналогічного злочину	465	21
Так, за вчинення іншого злочину	305	14
Визнання вини		
Визнав вину	1009	46
Не визнав вину	371	17
Визнав вину частково	817	37

Розділ № 3. Відомості щодо потерпілого

Юридичний статус		
Фізична особа	1911	87
Юридична особа	286	13
Стать:		
Чоловіча	941	43
Жіноча	1256	57
Вік:		
до 14 років	171	8
14-17 років	309	14
18-20 років	219	10
21-25 років	263	12

26-30 років	311	14
31-35 років	239	11
36-40 років	331	15
41-50 років	307	14
старше 50 років	47	2
Соціальний стан:		
Робітник	657	30
Службовець	353	16
Учень	547	25
Підприємець	223	10
Пенсіонер, інвалід	159	7
Безробітний	258	12
Освіта:		
Початкова	149	7
Середня	425	19
Професійна	599	27
Неповна вища	521	24
Вища	391	18
Немає відомостей	112	5
Взаємовідносини між потерпілим та злочинцем до кримінального правопорушення:		
Дружні	765	35
Товариські	601	27
Випадкові знайомі	413	19
Не знайомі	418	19
Стан потерпілого в момент вчинення кримінального правопорушення:		
Нормальний	939	43
В стані алкогольного сп'яніння	377	17
В стані наркотичного сп'яніння	281	13
У хворобливому стані	401	18
У безпорадному стані	199	9
Наявність судимостей:		
Не судимий	1909	87
Раніше судимий, судимість не погашена	81	4
Раніше судимий, судимість погашена	41	2
Немає відомостей	166	7
Поведінка потерпілого:		
Провокаційна	315	14
Агресивна	61	3
Байдужа	69	5
Нейтральна	1443	66
Інше	309	12

Акти впроваджень

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
Сергій ІВАЗИМКО

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
2. Андрій УДОД, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету №1, кандидат юридичних наук

3. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету №3, кандидат юридичних наук

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Чайки Ірини Миколаївни на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток науки кримінального права та кримінології.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– систематизації наукових знань про наявні дослідження у сфері запобігання шахрайству у галузі кримінального права та кримінології. У галузі кримінального права їх розподілено на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінальній відповідальності за вчинення шахрайства; б) присвячені більш широкому колу суспільних відносин, в яких шахрайство розглядається як складова предмета дослідження. У галузі кримінології їх розподілено на такі групи: а) присвячені безпосередньо кримінологічній характеристиці та запобігання шахрайству; б) присвячені окремим рівням (напрямам) запобігання шахрайству; в) присвячені окремим складовим шахрайства (залежно від предмета та сфери суспільних відносин); д) присвячені запобігання груп кримінальних правопорушень, складовою яких є шахрайство.

– організаційно-управлінських заходів запобігання вчиненню шахрайства (реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо); запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінально протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних

сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо).

– наукових підходи щодо недиференційованих індивідуально-профілактичних засобів запобігання шахрайству. До таких засобів віднесено: 1) проведення бесід із особами, які вчинили такого роду діяння з метою встановлення основних детермінантів та формування стратегій їх усунення; 2) створення алгоритму запобігання «професійному» шахрайству, яке вчиняється особами за місцем їх основної роботи, зокрема першочерговим заходом має стати удосконалення процесу відбору, спілкування та перевірки осіб, які претендують на посади, пов'язані зі здійсненням організаційно-управлінських функцій; 3) удосконалення організації здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі; 4) сприяння підвищенню соціального статусу осіб, звільнених з місць позбавлення волі з метою їх ресоціалізації, а також підвищення можливості працевлаштуватися та мати законний дохід; 5) створення спеціальних програм підготовки та вступу до закладів вищої освіти осіб, звільнених з місць відбування покарання у виді позбавлення волі за вчинення шахрайств; 6) вплив на потерпілих осіб з метою утримання їх від вторинної віктимізації.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

Андрій УДОД

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету внутрішніх справ
« 03 » березня 2023 р.

Науковий співробітник ВОНР

Вісник *Вирників 16*
(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
Стор НАЗИМКО

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПЮНОК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент
2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Чайки Ірини Миколаївни на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема, в частині:

– визначення спільних та відмінних рис кримінально-правового регулювання запобігання шахрайству в Україні та зарубіжних країнах. Доведено, що у всіх країнах шахрайство пов'язується з такими наскрізними ознаками, як уведення в оману та заволодіння через це чужим майном (правом на майно). В окремих країнах посилюються ознаки шахрайства залежно від існуючої соціально-економічної ситуації та фінансово-господарської практики, або забезпечується право власності тільки громадян країни. На рівні кваліфікуючих ознак наскрізними є: співучасть у вчиненні шахрайства, множинність вчинення шахрайств та інших майнових злочинів, суспільні небезпечні наслідки та способи вчинення шахрайств. Особливостями зарубіжного досвіду є деталізація, або визначення інших ознак, як от вплив на речі першої необхідності, вчинення шляхом підробки підпису, маніпуляції з електронними документами, вплив на активи, що є частиною художньої, історичної, культурної чи наукової спадщини тощо.

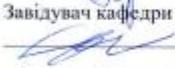
– кримінологічно значущих елементів кримінологічної характеристики особи шахрая. На основі проведеного дослідження сформовано типовий кримінологічний портрет шахрая. А саме, шахрай – це працездатний (95%) громадянин України (98,5%) у віці від 24 до 45 років (66%), який має повну загальну середню, базову або професійно-технічну освіту (80%), не працює і не навчається (70%), характеризується задовільно за місцем мешкання або

роботи (67%), має середньостатистичні показники вживання спиртних напоїв та наркотичних речовин, що раніше вчиняв кримінальні правопорушення (38%).

– типологізації регіонів України за кількістю вчинених (зарєстрованих) шахрайств: 1) регіони з високим рівнем вчинення шахрайств (більше 2000 на рік – м. Київ, Дніпропетровська та Харківські області); 2) регіони з середнім рівнем вчинення шахрайств (від 1000 до 1999 на рік – Донецька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська та Черкаська області); 3) регіони з помірним рівнем вчинення шахрайств (від 500 до 999 на рік – Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька області); 4) регіони з низьким рівнем вчинення шахрайств (від 1 до 499 на рік – Івано-Франківська, Тернопільська області).

Декан факультету

 Ольга КОВАЛЬОВА

Завідувач кафедри

 Андрій УДОД

Голова комісії:

 Ганна БУГА

Члени комісії:
 Ольга ГАПОНЮК
 Андрій ЗАХАРЧЕНКО
 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

<p>ЗАРЕЄСТРОВАНО в журнілі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ « 03 » Березня 20 р. Науковий співробітник ВОНР Сергієм В. В. (підпис, прізвище)</p>

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника –
 начальник кримінальної
 поліції ГУНП в Донецькій
 області підполковник поліції
Роман ТКАЧЕНКО

03 2023 року

АКТ

про впровадження в практичну діяльність
 Головного управління Національної поліції
 в Донецькій області результатів
 дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

- Голови:** начальника управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування ГУНП в Донецькій області підполковника поліції **Вадима Сергєєнка**
- Членів комісії:** заступника начальника управління – начальника організаційно-аналітичного відділу УОАЗОР ГУНП в Донецькій області підполковника поліції **Михайла Яковлева**
 заступника начальника організаційно-аналітичного відділу УОАЗОР ГУНП в Донецькій області підполковника поліції **Дениса Нестерова**

комісія відповідно до Положення про організацію проведення НДР і ДКР у системі МВС України, затвердженого наказом МВС України «Про організацію наукової діяльності в системі МВС України» від 15.05.2007 №154, склала цей акт щодо розгляду дисертаційного дослідження Чайки Ірини Миколаївни на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні».

Матеріали дисертаційного дослідження, висновки, пропозиції та рекомендації, що запропоновано автором в ньому можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих у ході розслідування кримінальних правопорушень проти власності, під час проведення занять в системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів та нарад.

У дисертації на основі кримінологічного дослідження обґрунтовано доцільність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на удосконалення нормативно-правового забезпечення запобігання шахрайству: розмежування меж кримінальної відповідальності та покарання шляхом зниження строку виправних робіт в ч. 1 ст. 190 КК України до одного року; перегляд розміру штрафу, визначеного в ч. 2 ст. 190 КК України та приведення його у відповідність сумі потенційних майнових збитків у зв'язку із завданням значної шкоди; встановлення 14 річного віку настання кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства шляхом використання електронно-обчислювальної техніки.

Розроблено тривірневу систему віктимологічного запобігання шахрайству (на загальносоціальному, спеціально-віктимологічному та індивідуально-віктимологічному рівнях). Визначено зміст та охарактеризовано кожен захід відповідного рівня віктимологічного запобігання шахрайству.

Удосконалено організаційно-управлінські заходи запобігання вчиненню шахрайства (реформування кіберполіції України, що зумовлено фактичним переважанням випадків вчинення шахрайства із застосуванням мобільної та комп'ютерної техніки (наприклад, фішинг, шахрайство з банківськими транзакціями тощо); запровадження єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечення кібербезпеки громадян, яка має включати моніторинг стану кримінальної протиправної діяльності на певній території у певний часовий проміжок; функціонування цілодобових ліній зв'язку з метою забезпечення своєчасного повідомлення про вчинення протиправного діяння (по типу електронних сервісів пошуку нерухомості, які надають інформацію про стан злочинності по окремим районам області, екологічні умови, особливості логістики тощо));

Набуло подальшого розвитку визначення загальносоціальних заходів запобігання шахрайству, а саме: 1) соціально-економічні та правові заходи; 2) організаційно-управлінські заходи; 3) культурно-виховні та освітні заходи; 4) медичні заходи.

Голова комісії

Вадим СЕРГЕЄНКО

Члени комісії:

Михайло ЯКОВЛЕВ

Денис НЕСТЕРОВ